

Európai Roma Jogok Központja

FENNTARTOTT ÉRDEKTELENSÉG

Roma gyermekek a magyar
gyermekvédelmi rendszerben

Fenntartott érdektelenség

Roma gyermekek a magyar
gyermekvédelmi rendszerben

ERRC

Copyright: © *Európai Roma Jogok Központja*, 2007 december.

ISBN 978-963-87747-1-2

Tördelés és dizájn: Dzavit Berisha/ERRC

Címoldal grafika: Szandra Váraljai

Nyomda: Westimprim Bt., Budapest, Magyarország

TARTALOM

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS	7
1. BEVEZETŐ	9
2. MÓDSZERTAN	13
3. VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ	17
4. BEVEZETÉS A MAGYAR GYERMEKVÉDELMI RENDSZERBE	19
5. A GYERMEK VÉDELEMHEZ VALÓ JOGA	23
5.1 A gyermekvédelmi gondoskodásba vételre vonatkozó nemzetközi jog	25
5.2 Az örökbefogadásra vonatkozó nemzetközi és hazai jog	26
5.3 Az értelmi fogyatékosok intézményi elhelyezésére vonatkozó nemzetközi és hazai jog	27
5.4 Adatvédelmi megfontolások	29
6. A ROMA SZÁRMAZÁSÚ GYERMEKEK FELÜLREPREZENTÁLTSA A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁSBAN	33
6.1 A roma származású gyermekek aránya a gyermekvédelmi szakellátásban	36
6.2 A roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásban való felülrereprezentáltságához hozzájáruló tényezők	39
6.3 A gyermekvédelmi rendszerbe hatósági döntés alapján bekerült roma származású gyermekek aránytalan mértéke	55
6.4 Az etnikai identitás kérdése az örökbefogadás folyamatában	67
6.5 A roma származású, gyermekvédelmi szakellátásban lévő gyermekek aránytalanul nagy mértékű értelmi fogyatékos minősítése	81
6.6 A gyermekvédelmi szakellátás strukturális problémái és ezek hatása a roma származású gyermekekre	94
7. JÓ GYAKORLATOK MÁS ORSZÁGOKBAN	101
7.1 Egyesült Államok	101
7.2 Kanada	103
7.3 Anglia	104
8. CSELEKVÉSI JAVASLATOK A MAGYAR KORMÁNY RÉSZÉRE	106

9. BIBLIOGRÁFIA	117
10. FÜGGELÉK	120
10.1 Magyarország régióinak térképe	120
10.2 A fókuszcsoportok összetétele	121
10.3 A kutatás során megkeresett intézmények és szakemberek névsora	122

TÁBLÁZATOK

1. táblázat: A gyermekotthonban élő gyermekek származása	38
2. táblázat: A roma származású gyermekek becsült aránya a gyermekjóléti alapellátásban	40
3. táblázat: A gyermekotthonokban élő gyermekek oktatási helyzete	91
4. táblázat: A gyermekotthonokban élő, speciális oktatásban részesülő gyermekek etnikai összetétele	92
5. táblázat: A normál és a speciális tantervű osztályokba járó, szakellátásban élő gyermekek összehasonlítása	93

SZÖVEGDOBOZOK

1. Az uzsorakamatos kölcsön-rendszer hatása a roma gyermekek szakellátásba kerülésére	42
2. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának állásfoglalása a gyermekek védelméről	53
3. A pedagógusok elutasító magatartása	84
4. A gyermekvédelmi rendszer és az oktatási rendszer által használt eltérő terminológiákból adódó félreértések	90

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A jelentést az Európai Roma Jogok Központja (European Roma Rights Centre, ERRC) készítette. A végső beszámolót Tara Bedard írta. A jelentés alapjául a következő kutatók által készített háttér tanulmányok, illetve fókuszcsoporthoz tartozó interjúkra épülő kutatási jelentések szolgáltak: a roma gyermekek szakellátásba való bekerüléséről szóló beszámolót dr. Neményi Mária készítette, a roma gyermekek örökbefogadásáról szóló beszámolót dr. Herczog Mária, a gyermekvédelmi gondoskodásban az SNI problematikáról szóló beszámolót dr. Havas Gábor, a gyermekvédelmi gondoskodásban az etnikai identitás megőrzésével és a fogyatékossgal kapcsolatos jogi elemzést dr. Szilágyi Judit írta, a meglévő irodalom áttekintését pedig Kende Anna végezte el. Az ERRC munkatársai, konzultánsai és gyakornokai – Tara Bedard, Sinan Gokcen, Ostalinda Maya, Mida Róbert, Pacziga Mónika, Catherine Twigg és Katya Ivanova – által végzett kiegészítő terepkutatás szintén hozzájárult a tanulmány elkészültéhez.

Az ERRC munkatársai, konzultánsai és gyakornokai – Theodoros Alexandridis, dr. Danka Anita, Dévényi Patrícia, Farkas M. Csilla, Gergely Vera, Natalya Kravchuk, Sarah Lysecki, Mida Róbert, Pacziga Mónika, Sarahbeth Sanders és Catherine Twigg – további háttérkutatások és egyéb munkák elvégzésével járultak hozzá a jelentés elkészültéhez.

A kutatási beszámolókat és a jelentés részét képező javaslatokat a szakértői munkacsoportok tagjai – dr. Havas Gábor, dr. Herczog Mária, Molnár László, dr. Neményi Mária, Orosz Lajos, dr. Radoszáv Miklós, dr. Torda Ágnes, Varga Aranka és dr. Varjú Gabriella – véleményezték és értékelték. A jelentés végső változatát az ERRC munkatársai – Savelina Danova, Natalya Kravchuk, Larry Olomoofe, Pacziga Mónika és Gergely Vera – véleményezték. A végső szerkesztői megjegyzéseket Vera Egenberger készítette, valamint ő hagyta jóvá a kiadvány megjelentetését is.

A tördelés és a dizájn Dzavit Berisha munkája. Az angol szöveget Michael Kentish lektorálta. A jelentés eredeti, angol változatát Varsa Eszter fordította magyarra. A magyar változatot Gergely Vera vetette egybe az eredetivel. A szöveg gondozását Gergely Vera és Pacziga Mónika végezte. A magyar változatot szakmailag dr. Radoszáv Miklós lektorálta.

* * *

Az ERRC külön köszönettel tartozik a gyermekotthonokban és nevelőszülőknél élő roma és nem-roma származású gyermekeknek, a roma és

nem-roma származású (vér szerinti, nevelő- és örökbefogadó) szülőknek, akik megosztották tapasztalataikat a kutatókkal. Az ERRC köszönettel tartozik továbbá azoknak a regionális gyermekvédelmi szakszolgálatoknál, gyámhatóságoknál, gyermekjóléti szolgálatoknál és gyermekotthonokban dolgozó szakembereknek, valamint gyermekjogi képviselőknek, védőnőknek, fejlesztő pedagógusoknak, családgondozóknak stb., akik önként, idejüket nem sajnálva beszámoltak a gyermekjóléti szolgáltatásban és a gyermekvédelmi szakellátásban részesülő roma gyermekek helyzetéről.

Az ERRC köszönetet mond a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, valamint az Oktatási és Kulturális Minisztérium szakembereinek és munkatársainak, akik a projekt során tanácsokat adtak és segítettek a munkát: így köszönet illeti dr. Borovszky Tímeát, Bernáth Gábort, dr. Deli Juditot, Sárközi Gábort, dr. Ürmös Andort és dr. Vass Virágot.

A kutatás és a kiadvány megjelentetése a *“Jog és közpolitika: a gyermekek jogainak teljes körű elismerése érdekében szükséges lépések a magyar gyermekvédelmi rendszerben”* projekt keretében valósult meg, melyet “A 2004. május elsejével csatlakozott EU tagállamok civil társadalmának támogatása” program keretében az Európai Unió támogatott. A szükséges kiegészítő forrásokat az ERRC alaptevékenységének támogatói – a Nyílt Társadalom Intézet (OSI), a Nemzeti Civil Alapprogram, és a Sigrid Rausing Alapítvány – biztosították.

A jelentés tartalma kizárólag az ERRC felelőssége, és nem feltétlenül tükrözi a támogatók álláspontját.

1. BEVEZETŐ

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium által közölt statisztikai adatok szerint 2005-ben (a legfrissebb elérhető adat) 17 457 tizennyolc éven aluli gyermek volt a gyermekvédelmi szakellátásban egy, az állam által kijelölt gyám felügyelete alatt. Ezek közül a gyermekek közül 14 907-en éltek átmeneti nevelésben, 1 764-en tartós nevelésben és 785 gyermek várt átmeneti otthonban elhelyezésre.¹ Széles körben elfogadott tény, hogy a gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatba kerülve a roma származású gyermekek a nem-roma származású gyermekekhez képest különösen kiszolgáltatott helyzetben vannak, bármelyik országról legyen is szó. Az ENSZ Gyermek Jogainak Bizottsága (továbbiakban: Bizottság), amely a Gyermek jogairól szóló egyezmény (továbbiakban: Egyezmény) végrehajtásáért felelős, Magyarországra vonatkozó legfrissebb záró észrevételeiben kijelentette, hogy “különösen aggasztja a roma gyermekek arányának túlsúlya az intézményekben”.² Az etnikai alapon lebontott adatok hiányában nehéz arra vonatkozóan részletes információt adni, hogy valójában mekkora a roma származású gyermekek szakellátásban részesülők közti felülreprezentáltsága. Ettől eltekintve, a roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi rendszeren belüli helyzetével kapcsolatban három problématerület határolható el:

1. A roma származású gyermekek nagyarányú felülreprezentáltsága a gyermekotthonokban,
2. Az etnikai identitással kapcsolatos kérdések befolyása a roma származású gyermekek örökbefogadására, és
3. A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő roma gyermekek aránytalanul magas számú értelmi fogyatékosná nyilvánítása.

Mindezekről elmondható, hogy nagyrészt a történelmi és a jelenlegi, romák ellen irányuló rasszizmusnak és diszkriminációnak, illetve a romák jelentős részének ebből következően sérülékeny gazdasági-szociális helyzetének köszönhető. Ugyanakkor a magyar gyermekvédelmi rendszer működésével kapcsolatban széles körben megfogalmazott aggodalmak is hallhatók. A kutatás során megkérdezett szakemberek például megfogalmazták azt a problémát, hogy a gyermekvédelmi rendszer jogi szabályozásában fennálló hiányosságok lehetővé teszik, hogy a

¹ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 43. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

² A Gyermek Jogainak Bizottsága, 2006. január 27. A Gyermek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. Online megtalálható: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók és a közhivatalnokok a romák és más hátrányos helyzetű gyermekek alapvető jogait nem teljes mértékben tiszteletben tartva végezzék munkájukat. A veszélyeztetettség fogalmának tág definíciója és ebből következően széleskörű alkalmazása például ahhoz vezet, hogy anyagi okok miatt is emelnek ki családjukból gyermekeket, miközben ezt a törvény tiltja.

Következésképpen roma gyermekek generációinak széles szegmense nő fel vér szerinti családjának gondoskodásától és védelmétől távol, gyakran intézményi környezetben, és egy mindenféle támogatási háttér nélküli felnőtt életre kárhozható. Záró észrevételeiben a Bizottság aggodalmát fejezte ki “a helyettesítő védelembe vett gyermekek magas aránya miatt. A gyermekek gyakran anyagi okok miatt, hosszú időre kerülnek helyettesítő gondoskodásba, sok köztük a nagyon fiatal és a fogyatékossgal élő. A Bizottság sajnálattal állapítja meg, hogy az ilyen gyermekeknek körülbelül a fele nem nevelőszülőkhöz, hanem állami intézetekbe kerül, [és hogy] nem tesznek elegendő erőfeszítést a gyermekeknek a családjukba történő mielőbbi visszahelyezésére”.³

Ezek a gyermekek a kutatás eredményei szerint identitászavarral is küszködnek, mivel szülői és közösségi hatásoktól és befolyásoktól távol nőnek fel, és így etnikai identitástudatuk nem fejlődik ki eléggé, sőt, esetlegesen elutasító viselkedésmóddal is találkozhatnak a közösség részéről, ahonnan származnak. Ugyanakkor a nem-romák nagy valószínűséggel romának fogják őket tekinteni, ami kétségtelenül kihatással van arra, hogy felnőtt életük mennyire lesz sikeres és boldog. Gyermekvédelmi szakemberek széles körében elfogadott nézet, hogy mindez negatívan hat az érintett gyermek egyéni fejlődésére és szociális helyzetének alakulására, hiszen az etnikai hovatartozással kapcsolatos bánásmód gyakrabban épül a külső környezet által látott jegyekre, mint a saját döntésen alapuló önmeghatározásra.

Annak érdekében, hogy hatékony módszerek kerülhessenek kidolgozásra a roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásban való felülreprezentáltságának csökkentésére, illetve lakossági arányszámukkal részarányosabbá tételére, valamint családi életük és identitásuk védelmének biztosítására, fontos, hogy a közpolitika formálói világosan értsék a romák elleni diszkrimináció jelenségét. Ez azt jelenti, hogy etnikai alapon bontott adatok gyűjtésén keresztül érthetővé kell tenni magát a jelenséget, annak okait és nagyságát.

³ A Gyermek Jogainak Bizottsága, 2006. január 27. A Gyermek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. Online megtalálható: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

A jelentés bemutatja a gyermekvédelmi szakellátásban élő roma gyermekek sajátos problémáit feltáró kutatás eredményeit és a kutatás során levont következtetéseket. Emellett foglalkozik a nemzetközi gyakorlatban előforduló jó gyakorlatokkal és ezek Magyarországon való alkalmazhatóságával, illetve cselekvési javaslatokat fogalmaz meg a magyar kormány részére.

* * *

A vizsgált téma érzékenysége való tekintettel és a megkérdezett személyeket tiszteletben tartva az ERRC nem nevesít egyértelműen senkit, aki a kutatás során az interjúkban részt vett. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozókra munkakörüknek és a végzett munka helyének megnevezésével történik utalás. A helyszínek túlnyomó többségén több mint egy szakemberrel készült interjú. Azokra a gyermekekre és roma származású szülőkre, akikkel interjú készült, nevük kezdőbetűivel történik utalás.

2. MÓDSZERTAN

A projekt során létrehozott szakértői munkacsoportokkal⁴ folytatott megbeszélések alapján az a döntés született, hogy a kutatás elsődleges módszere a fókuszcsoporthoz tartozó interjú lesz. E döntés mellett több érv is szólt, többek között az, hogy a témában érintett szakemberek köre szerteágazó, régióként, településtípusonként eltérő, a résztvevők foglalkoztatása különböző szinteken történik, és emiatt nehéz lett volna a kérdőíves felmérés elvégzéséhez biztosítani a résztvevők mintájának reprezentatív, vagy legalábbis arányos kialakítását.

A fókuszcsoporthoz tartozó interjú módszere lehetőséget teremtett azoknak a jellegzetes döntési helyzeteknek az elemzésére, amelyek a különböző gyermekvédelemben résztvevő szakemberek számára mindennaposak, de amely döntések mögött álló okok általánosítható összefüggései az egyedi esetekben elsikkadnak. A kutatásban vizsgált problémakörökhöz kapcsolódó, jól megfogalmazott döntési helyzetek segítségével azonban lehetséges volt a döntések mögött meghúzódó szociális, gazdasági, társadalompolitikai és társadalomlélektani hatóerők együttes értelmezésén keresztül a fókuszcsoporthoz tartozó résztvevők – valamint az összegző tanulmány nyilvánossága révén általában az érintett szakemberek – számára revelatív interpretációkkal szolgálni. Ezeken túlmenően a fókuszcsoporthoz tartozó interjú módszere arra is jó lehetőséget teremtett, hogy kiderüljön, milyen szakmai és intézményi érdekütközések, szakmai és megközelítésbeli különbségek illetve hasonlóságok vannak az egyes területek között, és ki miben látja a lehetséges megoldásokat.

Magyarország mind a hét régiójában készült egy-egy fókuszcsoporthoz tartozó interjú, amely módot adott arra, hogy minden érintett szakterület képviselői jelen lehessenek az ország minden tájáról.⁵ Annak érdekében, hogy megnőjön az őszinte válaszadás esélye és elkerülhető legyen a beszélgetés belterjessé válása, a csoportok összeállításánál arra is figyelmet kellett fordítani, hogy az azonos munkahelyen dolgozók vagy ugyanazon a településen élők ne kerüljenek egy csoportba. Összesen 68 szakember vett részt a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseken.⁶

⁴ A projekt keretein belül három, szakemberekből álló munkacsoport jött létre. Az első munkacsoport tagjai – dr. Neményi Mária, Molnár László és Varga Aranka – a roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi intézményekben való felülreprezentáltságát vizsgálták. A második munkacsoportban résztvevő szakemberek – dr. Herczog Mária, dr. Varjú Gabriella és dr. Radoszav Miklós – az örökbefogadás kérdéskörével foglalkoztak. A harmadik munkacsoport tagjai – dr. Havas Gábor, Orosz Lajos és dr. Torda Ágnes – a roma származású gyermekek felülreprezentáltságát vizsgálták az értelmi fogyatékosokat ellátó intézményekben.

⁵ A 10.1-es függelék alatt található Magyarország régióinak térképe.

⁶ A 10.2-es függelék tartalmazza a fókuszcsoporthoz tartozó összetételét.

A gyermekvédelmi rendszer által érintett szülők és gyermekek véleményének, hozzáállásának és tapasztalatainak megismerése érdekében Budapesten és Pécsen egy-egy szülő-, illetve gyermekcsoporttal folyt fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés. Összesen 13 szülő és 12 gyermek vett részt ezen a négy beszélgetésen. A szülői csoportban egyaránt részt vettek vér szerinti, nevelő- és örökbefogadó szülők is. A szülőkkel folytatott beszélgetés azt vizsgálta, hogy az érintettek hogyan látják a gyermek szakellátásba kerülését, az azt megelőző alapellátást, mik a tapasztalataik a helyi iskolával, egészségügyi szolgáltatásokkal stb. kapcsolatban, és végül, hogy a gyermek milyen típusú intézményben kapott elhelyezést és milyen a benti élete. A gyermekek elkülönítésével, gyermekotthoni és iskolai szegregációjával kapcsolatos élmények és tapasztalatok is szóba kerültek.

A gyermekcsoportok résztvevői olyan 14 és 21 év közötti roma és nem-roma gyermekek voltak, akik a gyermekvédelmi szakellátás különböző intézményeiben (lakásotthon, gyermekotthon, nevelőszülő), illetve örökbefogadó családban élnek. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések témája a nem-családi körülmények között élő gyermekek identitásának alakulása, a vér szerinti családjukhoz fűződő viszony (azonosulás, elfogadás, megtagadás, egyéb) elemzése és az intézményes ellátás válasza, a tágabb környezet reakciója e kérdésekre; tehát együttesen az identifikáció folyamatában esetlegesen szerepet játszó tényezők feltárása volt.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések eredményeinek kiegészítése és kiterjesztése céljából az ERRC részletes interjúkat készített a gyermekvédelem körébe tartozó törvényi és közpolitikai intézkedések kidolgozásában részt vevő kormánytisztviselőkkel, valamint mind a gyermekjóléti alapellátás, mind pedig a gyermekvédelmi szakellátás szintjén dolgozó szakemberekkel.⁷ Az ERRC ezen felül beszélt még gyermekotthonban élő gyermekekkel és olyan roma szülőkkel is, akik gyermekét szakellátásba utalták. Ez a kutatás 2007 nyarán az ország három területén folyt le: Budapesten és Pest megyében, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. A roma lakosság számottevő mérete és a földrajzi lefedettség elve vezérelte e területek kiválasztását. Az ERRC minden kiválasztott területen igyekezett felkeresni a gyermekvédelmi szakellátás rendszeréhez tartozó befogadó gyermekotthonokat, nagy, intézet-jellegű gyermekotthonokat és lakásotthonokat, valamint az alapellátási szinthez tartozó gyermekjóléti szolgálatokat. A felkeresett gyermekotthonok kijelölése a gyermekotthonok név- és címjegyzéke alapján, véletlenszerű kiválasztással történt. A kutatásnak ez a része négy fő kérdésre keresett választ:

- Valóban felülreprezentáltak-e a roma származású gyermekek a gyermekvédelmi gondoskodásban (tekintettel arra, hogy az etnikai

⁷ A 10.3-as függelék tartalmazza a kutatás során megkeresett intézmények és szakemberek névsorát.

hovatartozásra vonatkozó adatokat a magyar gyermekvédelmi rendszerben nem tartják nyilván)?

- Mivel magyarázható a roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásba (és ennek egyes típusaiba) való feltételezeten magas arányú bekerülése?
- Léteznek-e olyan programformák, amelyek a roma származású gyermekek családból való kiemelését igyekeznek megelőzni?
- Milyen lehetséges válaszok és megoldások adhatók a kutatás által felvetett problémákra?

A kutatás kiegészítő elemeként több olyan nyugati ország gyakorlatának vizsgálatára is sor került, ahol már hosszú évtizedek óta foglalkoznak a jelen kutatás tárgyát képező problémákkal.

3. VEZETŐI ÖSSZEFOGLALÓ

Reagálva azon gyakran megfogalmazott aggódalmakra, melyek a roma származású gyermekek kiszolgáltatott helyzetét sérelmezték az európai gyermekvédelmi rendszerekben, az ERRC mélyreható kutatást folytatott a közelmúltban, melynek során a gyermekotthonokban, az örökbefogadási folyamat során valamint az értelmi fogyatékosokat ellátó intézményekben vizsgálta a roma származású gyermekek helyzetét Magyarországon.

A kutatás eredményei alapján levonható következtetés, hogy a roma származású gyermekek nagymértékben felülreprezentáltak a magyar gyermekvédelmi szakellátási rendszerben. Az ERRC által meglátogatott szakellátási intézményekben a mintába került gyermekek 40 százaléka volt roma, és 18 százaléka félig roma származású; együttesen 58 százalékuk. Reális becslések szerint a magyar gyermeknépességnek mindössze 13 százalékát teszik ki a roma származású gyermekek. A roma származású gyermekek felülreprezentáltsága a gyermekvédelmi szakellátásban nagyrészt a romák elleni közvetett diszkriminációval magyarázható az által, hogy a Gyermekvédelmi törvény előírásainak alkalmazása, illetve maga a gyermekvédelmi rendszer működése aránytalanul nagy mértékben érinti a roma népességet.

Bár a Gyermekvédelmi törvény tiltja a gyermek kiemelését családjából pusztán anyagi okok miatt, roma gyermekeket gyakrabban emelnek ki családjukból anyagi okok miatt, mint nem-roma kortársaikat. A megelőző jellegű szociális ellátások és a közösségfejlesztő programok különösen fejletlenek Magyarországon. A kutatás során az ERRC azt is megfigyelte, hogy az ideiglenes hatályú elhelyezés és az átmeneti nevelésbe vétel szinte minden esetben nem hivatalosan tartós elhelyezéssé alakul át, ami a gyermekvédelmi gondoskodásba⁸ kerülő roma gyermekek aránytalanul magas számát ítéli arra, hogy intézményi körülmények és keretek között nőjenek föl. Mivel a jelenlegi gyermekvédelmi szabályozás lehetőséget ad arra, hogy közigazgatási szerv döntés alapján kerüljön a gyermek ideiglenes hatályú elhelyezésre illetve átmeneti nevelésbe, a gyakorlatban így sok roma származású gyermeket választanak el hosszú távra szüleitől bírósági döntése nélkül (amit a szakellátás keretében történő tartós nevelésbe vétel esetén a törvény előír).

⁸ A tanulmányban a „gyermekvédelmi gondoskodás” és a „gyermekvédelmi szakellátás” kifejezések szinonimaként szerepelnek. Az „állami gondozás” kifejezést csak ott használjuk, ahol ez idézetben szerepel, illetve ahol más országokban a magyarországi gyermekvédelmi gondoskodásnak megfelelő ellátási formáról van szó.

A roma származású gyermekek helyzetét megvizsgálva az örökbefogadások terén az ERRC kutatási eredményei azt mutatják, hogy a roma származású gyermekeket kisebb valószínűséggel fogadják örökbe, mint nem-roma társaikat, aminek következtében a roma gyermekek aránytalanul hosszabb időt töltenek intézményi nevelési keretek között. Gyermekvédelemben dolgozó szakemberek szerint az örökbefogadó szülők többsége nem roma származású, akik nem vállalják roma gyermekek örökbefogadását különféle okok miatt, mint például romaellenesség, a roma gyermek nevelésére való felkészültség hiánya, az örökbefogadó környezete felől érkező nyomás, vagy a félelem a roma gyermek nevelésére való alkalmatlanságtól. Ezen túlmenően a potenciális örökbefogadók jelentős része teljes mértékben elzárkózik fogyatékkal élő gyermek örökbefogadásától. Mivel a roma származású gyermekeket nagyobb valószínűséggel nyilvánítják értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé, mint nem-roma társaikat, a roma származású gyermekek kettős hátrányban vannak a megfelelő örökbefogadó család kiválasztása során. Az ERRC által megkérdezett, értelmi fogyatékosná, illetve sajátos nevelési igényűvé nyilvánított gyermekek hatvanhárom százaléka volt roma származású.

A roma származású gyermekeket aránytalanul magas számban nyilvánítják értelmi fogyatékosná, ami nemcsak a gyermekvédelmi szakellátásban hat ki további sorsukra, hanem befolyásolja és megpecsételheti helyzetüket az oktatási rendszerben, illetve végletesen beszűkítheti további esélyeiket. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozókkal folytatott beszélgetésekből kirajzolódott, hogy az iskoláskor előtt gyermekvédelmi gondoskodásba kerülő gyermekeket iskolába íratáskor nagy valószínűséggel nyilvánítják értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé. Ez azzal magyarázható, hogy bár ezek a gyermekek valójában legtöbbször nem értelmi fogyatékosok, gyermekkorukban nem kapták meg azt a törődést és figyelmet, amire szükségük lett volna ahhoz, hogy fejlődésükben ne maradjanak le. Ráadásul a szakellátásba kerülő iskoláskorú roma gyermekek között már eleve magas az értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé nyilvánítottak aránya. Az állam által kijelölt gyámok pedig általában nem képviselik úgy egy gyermek érdekeit, mint a szülei, kevésbé vonják kétségbe az értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé nyilvánításra vonatkozó döntéseket, kiszolgáltatott helyzetbe hozva ezáltal az érintett gyermekeket.

Súlyos problémát jelent a roma származású gyermekek intézményi felülreprezentáltsága, mivel az intézményi keretek között felnövekvő gyermek nem tesz szert a felnőtt élete során elengedhetetlen támogató kapcsolati hálózatra. Gyermekotthonokban dolgozó szakemberek arról az aggasztó jelenségről számoltak be az ERRC-nek, hogy sok, gyermekvédelmi gondoskodásban felnőtt embernek gyakran saját gyermekei is visszakerülnek a szakellátási rendszerbe gazdasági és szociális helyzete miatt, ami egy szinte megtörhetetlen ördögi kört eredményez.

4. BEVEZETÉS A MAGYAR GYERMEKVÉDELMI RENDSZERBE

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban: Gyermekvédelmi törvény) gyökeres változásokat hozott a magyar gyermekvédelmi rendszer működésében. A törvény harmadik fejezete foglalkozik a gyermekvédelem rendszerének leírásával. A 14. § (1) bekezdése kimondja, hogy „a gyermekek védelme a gyermek családban történő nevelkedésének elősegítésére, veszélyeztetettségének megelőzésére és megszüntetésére, valamint a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodásból kikerülő gyermek helyettesítő védelmének biztosítására irányuló tevékenység”. A Gyermekvédelmi törvény alapján a magyar gyermekvédelmi rendszer négy, különböző kormányzati szinten működő részből áll:⁹

1. A gyermekvédelmi rendszer első része a gyermek megfelelő családon belüli fejlődését biztosító feltételek megteremtéséhez szükséges pénzbeli és természetbeni ellátásokkal foglalkozik. A rendelkezésre álló pénzbeli és természetbeni ellátási formák közé tartozik a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény, a rendkívüli és a kiegészítő gyermekvédelmi támogatás, a gyermektartásdíj megelőlegezése és az otthonteremtési támogatás.
2. A gyermekvédelmi rendszer következő része a gyermekjóléti alapellátásokkal foglalkozik. A családok által ezen a szinten igénybe vehető szolgáltatási formák közé tartozik a gyermekjóléti szolgáltatás, a gyermekek napközbeni ellátása és a gyermekek átmeneti gondozása. (Ez utóbbit a gyermek átmeneti, 12 hónapot nem meghaladó, helyettes szülő által ellátott, vagy gyermekek illetve családok átmeneti otthonában való gondozása jelenti. Ez az ellátási forma a szülői felügyeleti jogot nem érinti, és a szülő, ha kéri, bármikor visszakaphatja gyermekét az átmeneti gondozásból.)
3. A gyermekvédelmi rendszer harmadik része a gyermekvédelmi szakellátással foglalkozik. A szakellátási formák közé tartoznak az otthon nyújtó ellátások (gyermekotthon, nevelőszülői ellátás, stb.) és a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatások.
4. A negyedik rész a gyermekvédelmi gondoskodás keretébe tartozó hatósági intézkedésekre vonatkozik. Ezek a következőket foglalják magukba:
 - Védelembe vétel,
 - Családbafogadás,

⁹ Gyermekvédelmi törvény 15. §.

- Ideiglenes hatályú elhelyezés,
- Átmeneti nevelésbe vétel (a gyermek teljes körű otthont nyújtó ellátása, a 3. pontban említett ellátási formák egyikében),
- Tartós nevelésbe vétel (a gyermek teljes körű otthont nyújtó ellátása, a 3. pontban említett ellátási formák egyikében),
- Nevelési felügyelet elrendelése,
- Utógondozás elrendelése,
- Utógondozói ellátás elrendelése.

Gyermekjóléti alapellátás

A családgondozók a gyermekjóléti alapellátás szintjén akkor kezdik meg munkájukat, ha a gyermekjóléti szolgálat észlelő- és jelzőrendszeréhez kapcsolódó személyek vagy intézmények a gyermek veszélyeztetettségét jelzik. Ezek a jelzést adó személyek vagy intézmények lehetnek iskolák, a rendőrség, védőnők, orvosok, a gyámhatóság, helyi önkormányzati szervek, magánszemélyek, stb. A szolgáltatás igénybevétele ezen a szinten nem kötelező jellegű, kivéve, ha a szülő(k) megfelelő együttműködésének hiányában a gyermek helyzete nem javul, illetve rosszabbodik. Ezen a ponton a gyermek védelembe vehető, és ekkortól a családgondozóval való együttműködés és a szolgáltatások igénybevétele kötelezővé válik.

Ha ezek az intézkedések nem járnak sikerrel, a családgondozó javasolhatja a gyermek családból való kiemelését. A kiemelésről a helyi gyámhivatal dönt.

A gyermekjóléti szolgálatok a gyermek szakellátásból családba való visszahelyezése esetén a visszahelyezést követő egy évig utógondozási feladatokat is ellátnak annak érdekében, hogy biztosítsák a gyermek családba való reintegrációját.

Területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás

Ha a kialakult veszélyeztetettség megszüntetésére tett lépések a gyermekjóléti alapellátás szintjén nem jártak sikerrel, a gondoskodásnyújtás felelőssége átkerül a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatás körébe, mely szolgáltatások igénybevétele az érintett családok számára már kötelező jellegű. Az első lépés az ideiglenes hatályú elhelyezés, amely a gyermek családból való kiemelését és

nevelőszülőkhöz vagy ideiglenes befogadó gyermekotthonba helyezését jelenti (melyek a 3 éven aluli illetve a 3 éven felüli korosztály számára külön otthonokat jelentenek). Ekkor a területi gyermekvédelmi szakszolgálat – figyelembe véve a gyerekekről adott szakvéleményt és a családra vonatkozó háttérinformációkat (beleértve az alapellátás során szerzett információkat is), – helyzetértékelést készít. Egy elhelyezési értekezlet után, melyre a gyermek szüleit is meg kell hívni, a szakszolgálat által készített értékelést figyelembe véve a gyámhivatal dönt a gyermek elhelyezéséről.

Ezen a ponton megtörténhet a gyermek családba való visszahelyezése, átmeneti nevelésbe vétele vagy tartós nevelésbe vétele. Átmeneti nevelés esetén a szülők felügyeleti joga hatósági döntés alapján szünetel és a gyermeket vagy gyermekotthonban helyezik el, vagy nevelőszülőkhöz kerül. Az átmeneti nevelés ideje alatt a szülők a gyermekjóléti alapellátás szolgáltatásaiban kell részesüljenek annak érdekében, hogy körülményeik javításával gyermekük hazatérhessen.

Súlyos veszélyeztetettség esetén vagy ha a szülő saját hibájából nem tartja a kapcsolatot a gyermekkel a gyámhivatal pert indíthat a szülői felügyeleti jogok megszüntetése iránt. Ebben az esetben a szülői felügyelet jogát bírósági döntés alapján véglegesen megvonhatják és ha nincs harmadik személy, akinél a gyermek elhelyezhető vagy az örökbefogadás nem lehetséges, a gyermek tartós nevelésbe kerül. Ez a 3 éven aluli gyermekek esetében az átmeneti nevelésbe vétel kezdetétől számított 6 hónapon belül, a 3 éven felüli gyermekek esetében pedig az átmeneti nevelésbe vétel kezdetétől számított egy éven belül történhet meg.

A gyermekvédelmi gondoskodás rendszerében felnövő, 18 éves korát betöltő gyermek számára – ha az érintett fiatal felnőtt ezt igényli, – 24 éves koráig a gyermekvédelmi szakellátás biztosítja az utógondozói ellátás igénybevételének lehetőségét. Az utógondozás magában foglalja az utógondozó otthoni vagy nevelőszülői elhelyezést, valamint segítségnyújtást az álláskeresésben vagy továbbtanulásban.

5. A GYERMEK VÉDELEMHEZ VALÓ JOGA

A roma származású gyermekek helyzetéről a gyermekvédelemben lehetetlen a gyermeki jogok figyelembe vétele nélkül beszélni. Az ENSZ Közgyűlése a gyermeki jogok nemzetközi jogi keretét lefektető Gyermek jogairól szóló egyezményt (továbbiakban: Egyezmény) 1989. november 20-án fogadta el.¹⁰ Az Egyezményt Magyarország 1990. március 14-én írta alá, és az Országgyűlés 1991-ben ratifikálta.¹¹ Az Egyezmény 2 cikkének (1) bekezdése lefekteti:

„Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják és biztosítják a joghatóságuk alá tartozó gyermekek számára az Egyezményben lefektetett jogokat minden megkülönböztetés, nevezetesen a gyermeknek vagy szüleinek vagy törvényes képviselőjének faja, színe, neme, nyelve, vallása, politikai vagy más véleménye, nemzeti, nemzetiségi vagy társadalmi származása, vagyoni helyzete, cselekvőképtelensége, születési vagy egyéb helyzete szerinti különbségtétel nélkül”.

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény (továbbiakban: Egyenlő bánásmódról szóló törvény) 7. § (1) bekezdése kimondja, hogy „az egyenlő bánásmód követelményének megsértését jelenti – különösen a III. fejezetben meghatározottak szerint – a közvetlen hátrányos megkülönböztetés, a zaklatás, a jogellenes elkülönítés, a megtorlás, valamint az ezekre adott utasítás”. A 8. § szerint közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek minősül az olyan rendelkezés, melynek eredményeként egy személy vagy csoport más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest kedvezőtlenebb bánásmódban részesül bizonyos vélt vagy valós tulajdonsága alapján. Ezen tulajdonságok közé tartozik többek közt a faji hovatartozás, a nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás, nemzetiség, anyanyelv, nem, társadalmi származás és a vagyoni helyzet.

A 9. § alapján “közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely a 8. §-ban meghatározott tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz”.

¹⁰ Online megtalálható: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=13711> (letöltés ideje: 2007. október 29.).

¹¹ Az Egyezmény kihirdetéséről az 1991. évi LXIV. törvény rendelkezik.

Az Egyezmény 8. cikke kimondja, hogy az államnak tiszteletben kell tartania „a gyermeknek saját személyazonossága – ideértve állampolgársága, neve, családi kapcsolatai – megtartásához fűződő, a törvényben elismert jogát”.¹² Az Egyezmény 30. cikke kimondja, hogy:

„Azokban az államokban, amelyekben nemzetiségi, vallási és nyelvi kisebbségek, illetőleg őslakosságból származó személyek léteznek, az őslakossághoz vagy az említett kisebbséghez tartozó gyermek nem fosztható meg attól a jogától, hogy saját kulturális életét élje, vallását vallja és gyakorolja, illetőleg csoportjának többi tagjával együtt saját nyelvét használja”.

A gyermekek alapvető jogait a Magyar Köztársaság Alkotmánya is több helyen biztosítja.¹³ A 67. § (1) bekezdés kimondja, hogy „a Magyar Köztársaságban minden gyermeknek joga van a családja, az állam és a társadalom részéről arra a védelemre és gondoskodásra, amely a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges”. A 15. § a házasság és a család intézményének védelmével foglalkozik, míg a 16. § deklarálja, hogy „a Magyar Köztársaság különös gondot fordít az ifjúság létbiztonságára, oktatására és nevelésére, védelmezi az ifjúság érdekeit”.

A gyermek különleges védelemhez való joga és az államnak a gyermek védelmének biztosítása iránti kötelessége részét képezi az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezménynek is (továbbiakban: Emberi jogi egyezmény), melyhez Magyarország is csatlakozott.¹⁴ Bár az Emberi jogi egyezmény a gyermeki jogokra vonatkozóan kevés konkrét utalást tartalmaz, minden, az egyezmény által biztosított jog ugyanúgy vonatkoztatható a gyermekekre, mint akármelyik másik jogalanyra. Mind az Emberi jogi egyezmény, mind pedig az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntései megadják minden, a Bíróság joghatósága alá tartozó személy számára – így tehát a gyermekek számára is – a Bírósághoz fordulás lehetőségét. Az Emberi jogi egyezményben deklarált jogok és szabadságok között szerepel többek közt a tisztességes tárgyaláshoz való

¹² Az Egyezmény végrehajtásának megkönnyítése érdekében kiadott kézikönyv a 8. cikk magyarázatánál egyértelművé teszi, hogy a név, az állampolgárság és a családi kapcsolatok csak az identitás egyes elemei, és ugyanígy az identitáshoz tartozik a gyermek személyes története, faji hovatartozása, kultúrája, vallása és nyelve is. Az 1991. évi LXIV. törvény keretében kihirdetett Egyezmény tehát egyértelműen minden gyermek alanyi jogának ismeri el nemzetiségi és etnikai származásának tiszteletben tartását, kultúrájának, nyelvének ápolását, lelkiismereti és vallásszabadságát függetlenül attól, hogy a kiskorú családjával, vagy valamely helyettesítő állami gondoskodási formában él. Lásd: Hodkin, Rachel és Peter Newell. 2002. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child [Kézikönyv a Gyermek jogairól szóló egyezmény végrehajtásáról] UNICEF: New York, 125. oldal.

¹³ Online megtalálható: <http://net.jogtar.hu/jr/gen/getdoc.cgi?docid=94900020.tv>.

¹⁴ Magyarország 1992. november 5-én ratifikálta az Emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről szóló egyezményt.

jog (6. cikk), a magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog (8. cikk), és a hatékony jogorvoslathoz való jog (13. cikk). A demokratikus társadalmak egyik alapvető értékeként tartják számon az Emberi jogi egyezmény 14. cikkének rendelkezéseit a megkülönböztetés tilalmáról az egyezményben meghatározott jogok és szabadságok élvezetének tekintetében, valamint az egyezmény tizenkettedik kiegészítő jegyzőkönyvének a megkülönböztetés általános – az etnikai hovatartozásra is vonatkozó – tilalmáról szóló rendelkezését.¹⁵

Az 1997-es Gyermekvédelmi törvény adja meg a magyar gyermekvédelmi rendszer jogi alapjait. A törvény 2. § (1) bekezdése alapelveként fekteti le, hogy „e törvény alkalmazása során a gyermek mindenek felett álló érdekét figyelembe véve”¹⁶ kell eljárni.

5.1 A gyermekvédelmi gondoskodásba vételre vonatkozó nemzetközi jog

A Gyermek jogairól szóló egyezmény 3. cikkének (1) bekezdése lefekteti, hogy „a szociális védelem köz- és magánintézményei, a bíróságok, a közigazgatási hatóságok és a törvényhozó szervek minden, a gyermeket érintő döntésükben a gyermek mindenek felett álló érdekét veszik figyelembe elsősorban”. Ugyanakkor az 5. cikk előírja, hogy:

„Az Egyezményben részes államok tiszteletben tartják a szülőknek vagy, adott esetben a helyi szokás szerint, a nagycsaládnak vagy a közösségnek, a gyámoknak vagy más, a gyermekért törvényesen felelős személyeknek azt a felelősségét, jogát és kötelességét, hogy a gyermeknek az Egyezményben elismert jogai gyakorlásához, képességei fejlettségének megfelelően, iránymutatást és tanácsokat adjanak”.

A 9. cikk kimondja, hogy „az Egyezményben részes államok gondoskodnak arról, hogy a gyermeket szüleitől, ezek akarata ellenére, ne válasszák el, kivéve, ha az illetékes hatóságok, bírói felülvizsgálat lehetőségének fenntartásával és az erre vonatkozó törvényeknek és eljárásoknak megfelelően úgy döntenek, hogy az elválasztás a gyermek mindenek felett álló érdekében szükséges”.

¹⁵ A 12. Kiegészítő Jegyzőkönyvet Magyarország 2000. november 4-én írta alá.

¹⁶ Az Egyezmény magyar fordításában az angol „the best interest of the child” „a gyermek mindenek felett álló érdeke”-ként van fordítva és a Gyermekvédelmi törvény is ezt használja. Ez nem teljesen fedí az angol jelentést. Ezért a jelentésben ott, ahol nem idézetről van szó, „a gyermek legjobb érdeke”-ként fordítjuk az angol „the best interest of the child” kifejezést.

A gyermek családból való kiemelésének megelőzését szem előtt tartva az Egyezmény 19. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „az Egyezményben részes államok megtesznek minden arra alkalmas, törvényhozási, közigazgatási, szociális és nevelési intézkedést, hogy megvédjék a gyermeket [...]”. Ezen túlmenően a 27. cikk (3) bekezdése előírja, hogy „az Egyezményben részes államok, az adott ország körülményeit és a rendelkezésre álló eszközöket figyelembe véve, megfelelő intézkedéseket tesznek annak érdekében, hogy a szülőt, illetőleg a gyermek más gondviselőjét segítsék e jog [a gyermekek joga olyan életszínvonalhoz, amely lehetővé teszi kellő testi, szellemi, lelki, erkölcsi és társadalmi fejlődésüket] érvényesítésében, és szükség esetén anyagi segítséget nyújtanak, valamint segítő programokat hoznak létre különösen az élelmezéssel, a ruházkodással és a lakásüggyel kapcsolatban”.

Az Egyezmény 20. cikkének (3) bekezdése lefekteti, hogy a családjuktól ideiglenesen vagy tartósan elválasztott gyermekek olyan gondoskodásra jogosultak, mely figyelembe veszi „a gyermek nevelésében megkívánt folyamatosság szükségességét, valamint nemzetiségi, vallási, kulturális és nyelvi származását”.

5.2 Az örökbefogadásra vonatkozó nemzetközi és hazai jog

A Gyermek jogairól szóló egyezmény 21. cikke deklarálja, hogy:

„Azoknak a részes államoknak, amelyek elfogadják és/vagy engedélyezik az örökbefogadást, biztosítaniuk kell azt, hogy a gyermek mindenkifelett álló érdekei érvényesüljenek, és ezért: a) gondoskodnak arról, hogy a gyermek örökbefogadását csakis az illetékes hatóságok engedélyezzék, amelyek az ügyre alkalmazandó törvény és eljárások értelmében, valamint valamennyi megbízható adat alapján meggyőződtek arról, hogy figyelemmel a gyermeknek szüleivel, rokonaival és törvényes képviselőivel kapcsolatos helyzetére, az örökbeadás megtörténhet, és hogy adott esetben az érdekelt személyek az ügy ismeretében és az esetleg szükséges felvilágosítás után beleegyezésüket adták az örökbefogadáshoz [...]”.

A Gyermekvédelmi törvény 7. § (2) bekezdése kimondja, hogy a családjától bármilyen ok miatt megfosztott gyermeknek „joga van – örökbefogadó családban vagy más, családot pótló ellátás formájában – a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodást helyettesítő védelemhez”. Különösen fontos a 7. § (3) bekezdése, mely hangsúlyozza, hogy „a gyermek helyettesítő védelme során tiszteletben kell tartani lelkiismereti és vallásszabadságát, továbbá figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására”.

Magyarországon az örökbefogadásra vonatkozó jogi kereteket a Házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvénynek a 46. paragrafustól az 59. paragrafusig terjedő szakasza fekteti le.

5.3 Az értelmi fogyatékosok intézményi elhelyezésére vonatkozó nemzetközi és hazai jog

A Gyermekek jogairól szóló egyezmény 23. cikkének (1) bekezdése kimondja, hogy „a szellemileg vagy testileg fogyatékos gyermeknek emberi méltóságát biztosító, önfenntartását előmozdító, a közösségi életben való tevékeny részvételét lehetővé tevő, teljes és tisztességes életet kell élnie”. Továbbá:

“2. Az Egyezményben részes államok elismerik a fogyatékos gyermeknek a különleges gondozáshoz való jogát, és a rendelkezésükre álló forrásoktól függő mértékben az előírt feltételeknek megfelelő fogyatékos gyermeknek és eltartóinak [...] segítséget biztosítanak.

3. [...] a 2. bekezdés értelmében nyújtott segítség[et] [...] úgy kell alakítani, hogy a fogyatékos gyermek valóban részesülhessen oktatásban, képzésben, egészségügyi ellátásban, gyógyító-nevelésben, munkára való felkészítésben és szabadidő-tevékenységben oly módon, hogy ezek biztosítsák személyisége lehető legteljesebb kibontakoztatását kulturális és szellemi területen egyaránt”.

A Fogyatékosokkal élő személyek jogairól szóló egyezmény 19. cikke szerint az egyezményben részes államok “elismerik a fogyatékosokkal élő személyek egyenlő jogát a közösségben való élethez és másokkal egyenlő szabad döntéshez való jogát; minden szükséges és hatékony intézkedést megtesznek annak érdekében, hogy a fogyatékosokkal élő személyek teljes mértékben élvezhessék e jogukat és a teljes közösségi befogadást és részvételt, beleértve a következők biztosítását: (a) a fogyatékosokkal élő személyeknek másokkal azonos alapon lehetőségük van lakóhelyüknek és annak megválasztására, hogy hol és kivel élnek együtt, és nem kötelezhetőek bizonyos megszabott körülmények között élni [...]”.¹⁷

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény (továbbiakban: Közoktatási törvény) 4/A. paragrafusa kimondja a gyermekkel, tanulóval szembeni egyenlő bánásmód követelményének elvét. Az Egyenlő bánásmódról szóló törvény 7. § (1) bekezdése tiltja a jogellenes elkülönítést. A 10. § (2) bekezdése szerint jogellenes

¹⁷ Ez az egyezmény, amely 2007. március 30-tól áll nyitva aláírásra, még nem lépett hatályba. Az egyezményt Magyarország 2007. július 20-án ratifikálta.

elkülönítésnek minősül „az a rendelkezés, amely a 8. §-ban meghatározott tulajdonságai alapján egyes személyeket vagy személyek csoportját a velük összehasonlítható helyzetben lévő személyektől vagy személyek csoportjától – anélkül, hogy azt törvény kifejezetten megengedné – elkülöníti”.

A Közoktatási törvény 4. § (7) bekezdése deklarálja, hogy a „közoktatás szervezésében, irányításában, működtetésében, feladatainak végrehajtásában közreműködők döntéseik, intézkedéseik meghozatalakor a gyermek mindenképp felett álló érdekét veszik figyelembe. [...]”. A tanulónak joga, hogy képességeinek, érdeklődésének és adottságainak megfelelő nevelésben és oktatásban részesüljön.¹⁸

2003-ig a Közoktatási törvény „testi, érzékszervi, értelmi vagy más fogyatékos” gyermekekről tett említést. A jogalkotó a szóhasználatot és a tartalmat 2003-ban módosította, amikor bevezette a „sajátos nevelési igény”, és a „sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló” kifejezéseket. A Közoktatási törvény 121. § (29) bekezdése szerint sajátos nevelési igényűnek minősült az a gyermek, tanuló, aki „a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye alapján:

- a) testi, érzékszervi, értelmi, beszéd fogyatékos, autista, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos,
- b) pszichés zavarai miatt a nevelési, tanulási folyamatban tartósan és súlyosan akadályozott (pl. dyslexia, dysgraphia, dyscalculina, mutizmus, kóros hyperkinetikus vagy kóros aktivitászavar)”.

2007. január elsejétől azonban a b) pont módosult, helyette a 30. § (7) bekezdése szerint „ha a gyermek, tanuló beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézségekkel küzd, [...] illetve a megismerő funkciók vagy a viselkedés fejlődésének organikus okra vissza nem vezethető tartós és súlyos rendellenességével küzd [pl. dyslexia, dysgraphia, dyscalculina, mutizmus, kóros hyperkinetikus vagy kóros aktivitászavar] fejlesztő foglalkoztatásra jogosult. A fejlesztő foglalkoztatás a nevelési tanácsadás, az óvodai nevelés, az iskolai nevelés és oktatás, a kollégiumi nevelés és oktatás keretében valósítható meg”.

A Közoktatási törvény 30. § (8) bekezdése kimondja, hogy „abban a kérdésben, hogy a gyermek, tanuló beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséggel küzdő, vagy sajátos nevelési igényű, a nevelési tanácsadó megkeresésére a szakértői és rehabilitációs bizottság dönt”.

¹⁸ Közoktatási törvény 10. § (3).

5.4 Adatvédelmi megfontolások

Az Alkotmány 59. paragrafusa alapjogként garantálja a személyes adatok védelméhez fűződő jogot. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény (továbbiakban: Adatvédelmi törvény) 2. paragrafusa alapján különleges adatnak minősül a „faji eredetre, a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra, a politikai véleményre vagy pártállásra, a vallásos vagy más világnézeti meggyőződésre, az érdek-képviselői szervezeti tagságra, az egészségi állapotra, a kóros szenvedélyre, a szexuális életre, valamint a büntetett előéletre vonatkozó személyes adat”.

Az Adatvédelmi törvény általában is igyekszik szigorú szabályokkal körülbástyázni a személyes adatok kezelését, de különleges adat főszabályként csak akkor kezelhető, ha ehhez az érintett írásban hozzájárul, vagy ha ezt a törvény vagy egyéb megfelelő szintű jogszabály elrendeli.¹⁹ Ennélfogva az Adatvédelmi törvény alapján az adatalany írásbeli, önkéntes és megfelelő tájékoztatáson alapuló beleegyezése szükséges az etnikai származására vonatkozó személyes adat kezeléséhez.

A Gyermekvédelmi törvény hatályos rendelkezései nem adnak felhatalmazást a gyermekvédelmi rendszer szereplőinek a származásra vonatkozó különleges adat kezelésére.²⁰ A 135. § kimondja, hogy a 15. § (1)-(4) bekezdéseiben meghatározott célok elősegítése céljából a gyermek, szülő, helyettes szülő, nevelőszülő vagy más törvényes képviselő vagyoni helyzetére, egészségi állapotára, büntetlen előéletére vonatkozó illetve a gyermek tanulmányi előmenetelére, neveltségi állapotára, iskolai végzettségére vonatkozó adatok kezelésére a 135. § (1) bekezdésének a)-f) pontjaiban meghatározott szervek és személyek jogosultak. A 15. § a pénzügyi és természetbeni ellátásokat, a személyes gondoskodás keretében tartozó gyermekjóléti alapellátásokat és szakellátásokat illetve a gyermekvédelmi gondoskodás keretében tartozó hatósági intézkedéseket (például ideiglenes hatályú elhelyezés, átmeneti nevelésbe vétel és a tartós nevelésbe vétel, amikor is a gyermek örökbefogadhatóvá válik) sorolja fel.

Érdemes megjegyezni, hogy míg a gyermek etnikai származására vonatkozó különleges adatokat a törvényben meghatározott gyermekvédelmi szervek nem kezelhetik, jogosultak a gyermek egészségi állapotára vonatkozó különleges adatok kezelésére.

¹⁹ Adatvédelmi törvény 3. §.

²⁰ A Gyermekvédelmi törvény 135. § (2) bekezdése felsorolja azon adatokat, amelyeket a gyermekvédelmi szervek kezelhetnek az „ellátások és intézkedések nyújtása és megtétele, azok ellenőrzése, valamint biztosítása során az e törvényben meghatározott jogok érvényesülése céljából”.

Az identitásválasztás joga és az adatvédelem

Az adatnyilvántartás és az adatvédelem körüli viták lényeges pontja, hogy kinek áll jogában nyilatkozni egy egyén származásáról, hovatarozásáról; különösképpen, ha az egyén egy törvény által védett csoporthoz tartozik. Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményének (továbbiakban: Keretegyezmény) 3. cikke világosan kimondja, hogy „minden, valamely kisebbséghez tartozó személynek joga van szabadon megválasztani, hogy kisebbségiként kezeljék-e vagy sem, és ebből a választásból vagy e választásával összefüggő jogainak gyakorlásából semmiféle hátránya ne származzék”.²¹

A kisebbségi jogokra vonatkozó magyar jogszabályok hasonlóképpen szólnak. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény (továbbiakban: Kisebbségi törvény) 7. paragrafusa kimondja, hogy „valamely kisebbséghez való tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga. A kisebbséghez való tartozás kérdésében – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – nyilatkozatra senki sem kötelezhető”.²²

A hatályos magyar jogszabályok azonban több ponton ellentmondanak egymásnak, és ezt feltétlenül számításba kell venni minden adatvédelemről, identitásválasztásról és az identitás kinyilvánításáról szóló elemzésben – különösen a roma származású gyermekek szakellátásban lévők közötti felülreprezentáltságának fényében.

A hatályos magyar törvények szerint általános szabályként a szülő vagy a gyermek maga nyilatkozhat a gyermek származásáról.²³ Az 1959. évi IV. törvény a Polgári Törvénykönyvről (továbbiakban: Ptk.) kimondja, hogy cselekvőképtelen kiskorú helyett jognyilatkozatot törvényes képviselője tehet, és hogy „a korlátozottan cselekvőképes kiskorú nyilatkozatának

²¹ Magyarország a Keretegyezményt 1999-ben ratifikálta, és az Európa Tanács Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-jén kelt Keretegyezményének kihirdetéséről szóló 1999. évi XXXIV. törvénnyel hirdette ki.

²² A 7. § (2) bekezdése kimondja, hogy „törvény vagy a végrehajtására kiadott jogszabály valamely kisebbségi jog gyakorlását az egyén nyilatkozatához kötheti”.

²³ A hatályos jogszabályok nem tartalmaznak egyértelmű rendelkezést arra nézve, hogy a gyermek hány éves korától képes etnikai származására vonatkozó nyilatkozatot tenni. Az Alkotmánybíróság a 21/1996. (V.17.) AB határozatában kifejtette, hogy nem határozható meg konkrét életkor az alapjogi cselekvőképesség feltételeként. Az alapjogi cselekvőképesség megállapítása eseti mérlegelést igényel, amikor is figyelembe kell venni a kiskorú szellemi érettségét, valamint a „gyermek fejlődését fenyegető konkrét kockázatot”. Ezek alapján megállapítható, hogy a hatályos jogszabályok nem tartalmaznak olyan rendelkezést, amely meghatározná, hogy a gyermek hozzájárulása, nyilatkozata hány éves korától tekinthető teljes értékűnek. A kérdés eldöntése tehát eseti mérlegelést igényel.

érvényességéhez [...] törvényes képviselőjének beleegyezése vagy utólagos jóváhagyása szükséges”.²⁴

Azonban a magyar törvények azt is kimondják, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban részesülő gyermek gyámja a nevelőszülő vagy a gyermekotthon igazgatója.²⁵ Mivel a gyám a gyermek törvényes képviselője és gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat, a törvény betűje szerint minden olyan nyilatkozatot megtehet, amelyre a szülő jogosult lenne.

Ez a rendelkezés azonban egyértelműen ellentmond a kisebbséghez való tartozás szabad megválasztására vonatkozó, nemzetközileg és Magyarországon egyaránt elfogadott normáknak. Az állam által kijelölt gyámok semmilyen körülmények között sem kaphatnának jogi felhatalmazást arra, hogy a felügyeletük alatt álló gyermek – gyakran csupán vélelmezett – etnikai hovatartozásáról nyilatkozatot tegyenek, legyen szó akár átmeneti, akár tartós nevelésbe vett gyermekről.

A gyermekvédelmi intézményrendszer szereplőinek az etnikai hovatartozással kapcsolatos adatok kezelésére való felhatalmazásának és az identitásvállalás előmozdításának szükségessége

A gyermekvédelemmel kapcsolatos magyar jogszabályok a fenti elemzés fényében olyan kiegészítésre szorulnak, amely jogilag felhatalmazná a gyermekvédelem intézményrendszerének szereplőit a gyermekvédelmi ellátásban részesülő gyermekek és szüleik etnikai hovatartozásával kapcsolatos adatok gyűjtésére és kezelésére. Ez a módosítás szükséges ahhoz, hogy a magyar gyermekvédelmi rendszer a roma származású gyermekek legjobb érdekét biztosítani tudja. 2006. márciusi, Magyarországra vonatkozó záró észrevételeiben a Gyermek Jogainak Bizottsága javasolja, hogy a magyar kormány „alaposan vizsgálja felül a hatályban lévő törvényeket és rendeleteket, amelyek akadályozzák az adatok részletes lebontásban való gyűjtését. [...] Továbbá javasolja a Bizottság, hogy a részes állam átfogó és jól összehangolt rendszer kialakításával jelentősen javítson az

²⁴ Ptk. 12. §. A 12/A. § (1) bekezdése szerint „korlátozottan cselekvőképes az a kiskorú, aki a tizennegyedik életévét már betöltötte és nem cselekvőképtelen”.

²⁵ A Házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvény 98. § (1) bekezdése szerint „gyámság alá tartozik az a gyermek, akit átmeneti vagy tartós nevelésbe vettek, továbbá akit ideiglenes hatállyal nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban, illetve más bentlakásos intézményben helyeztek el, és szülője ellen a szülői felügyelet megszüntetése iránt per van folyamatban”. A 98. § (2) bekezdése kimondja továbbá, hogy „az (1) bekezdésben meghatározott esetben a gyámhivatal a gyermek részére gyámot rendel. Gyámul rendelhető a gyámi feladatok ellátására alkalmas a) nevelőszülő, b) gyermekotthon vezetője, ahol a gyámhivatal a gyermeket elhelyezte”.

Egyezmény végrehajtására vonatkozó adatok gyűjtésén az elért eredmények felmérése, a szükséges cselekvési terv kidolgozása és végrehajtása érdekében”.²⁶

Annak érdekében, hogy javulás legyen elérhető ezen a területen, a magyar kormányoknak felelősséget kell vállalnia egy olyan környezet megteremtéséért is, amelyben a roma származású szülők és gyermekek fel merik vállalni etnikai hovatartozásukat, különösen a gyermek gyermekvédelmi gondoskodásba vételkor. Az etnikai hovatartozás kinyilvánítása szükséges feltétele a magyar törvényi rendelkezések betartásának és végrehajtásának is, melyek többek között deklarálják, hogy:

„Az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermek joga különösen, hogy életkorához, egészségi állapotához, fejlettségéhez, valamint egyéb szükségleteihez igazodóan állandóságot, érzelmi biztonságot nyújtó teljes körű ellátásban, gondozásban, – nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozását figyelembe vevő – megfelelő nevelésben, oktatásban részesüljön [...]”.²⁷

A roma származású gyermekek (e tanulmányban is megerősített) felülreprezentáltsága a gyermekvédelmi szakellátásban különösen fontos a teszi az etnikai hovatartozás kinyilvánítását annak érdekében, hogy az állam lehetővé tegye a gyermekek számára, hogy identitásuk pozitív megerősítésével és a származásukkal kapcsolatos tudás és ismeretek birtokában nőhessenek fel.

Az etnikai származásra vonatkozó adatok nyilvántartása lehetővé tenné azt is, hogy az örökbefogadási eljárás során a gyermekvédelmi szakemberek (mindkét fél ilyen irányú igénye esetén) a roma származású gyermekek számára roma származású örökbefogadó szülőket próbáljanak felkutatni. Az örökbefogadó szülők származásától függetlenül is a gyermek érdekét szolgálná, ha az örökbefogadó szülők tisztában lennének a gyermek etnikai származásával, hogy a gyermeket hozzásegíthessék identitástudatának kialakításához és a származásával kapcsolatos ismeretek megszerzéséhez.

Végül pedig szisztematikusan gyűjtött, etnikai alapon lebontott adatok hiányában a magyar kormány nem képes megfelelően felmérni a roma származású gyermekek szakellátásban lévők közti felülreprezentáltságának valós mértékét, elemezni a helyzet kialakulásához hozzájáruló tényezőket illetve kidolgozni az egyenlőtlenségek csökkentését célzó hatékony stratégiákat és intézkedéseket.

²⁶ A Gyermek Jogainak Bizottsága, 2006. március 17. A Gyermek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. Online megtalálható: <http://www.szm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

²⁷ Gyermekvédelmi törvény 9. § (1). Hasonlóan rendelkezik a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 85. § (4) bekezdése, ami a gyermeknek „ellátást nyújtót” kötelezi annak elősegítésére, hogy a „nemzeti vagy etnikai kisebbségekhez tartozó gondozott gyermek megőrizhesse kisebbségi önazonosságát, ápolhassa hagyományait, hozzájuthasson a kisebbség kulturális értékeihez”.

6. A ROMA SZÁRMAZÁSÚ GYERMEKEK FELÜLREPREZENTÁLTSA GA A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁSBAN

A 2001. évi népszámlálási adatok szerint Magyarország 10 198 315 fős népességéből 205 720 fő (a népesség 2,017 százaléka) volt roma származású. Azonban a 0-14 év közötti korosztályon belül a roma gyermekek aránya 4,19 % volt (71 005 roma származású az 1 694 396 gyermekből).²⁸ Hiteles becslések szerint azonban a roma népesség tényleges létszáma eléri az 550 000 – 600 000 főt (a teljes népesség 5,39 – 5,89 százaléka), a roma származású gyermekek aránya pedig a 13 százalékot a teljes magyar gyermeknépességen belül.²⁹

Egy 2005 decemberében végzett reprezentatív felmérés szerint erősek a roma-ellenes előítéletek Magyarországon.³⁰ A megkérdezettek

- 62 százaléka egyetértett azzal, hogy „a bűnözési hajlam a cigányok vérében van”, és
- 80 százaléka szerint „a romák gondjai megoldódnának, ha végre elkezdenének dolgozni”.

A megkérdezetteknek mindössze 10 százaléka értett egyet azzal, hogy „a romáknak több támogatást kell adni, mint a nem romáknak”. Igen alacsony volt a „nem tudom” válaszok aránya, ami azt jelzi, hogy a lakosság döntő többségének határozott véleménye van ezekről a kérdésekről.

A romák munkaerő-piaci helyzetével foglalkozó ERRC kutatás szerint a helyi roma közösségeket érintő diszkrimináció miatt a magyarországi romák jelentős része tartósan munkanélküli, és csak elvétve talál állást az elsődleges munkaerőpiacon. A romák strukturális munkaerő-piaci kirekesztettségét tovább súlyosbítja a munkáltatók romákkal szembeni diszkriminációja. Több, a közelmúltban készült, romákra fókuszáló felmérés adatai is megerősítik a romák erőteljes munkaerő-piaci diszkriminációját. Kevés a romák munkaerő-piaci esélyeit növelni szándékozó olyan kormányprogram, mely figyelembe venné a munkaerő-piaci szükségleteket, vagy foglalkozna a romák önbizalmának

²⁸ Lásd: www.nepszamlalas.hu.

²⁹ Kemény István - Janky Béla - Lengyel Gabriella. A magyarországi cigányság 1971-2003. Online elérhető: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kemeny_janky_lengyel_moi_cigany sag_main.html (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

³⁰ Lásd: <http://www.tarki.hu/tarkitekinto/20060201.html> (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

és munkaképességének növelésével. Az ENSZ Fejlesztési Programja (United Nations Development Programme, a továbbiakban: UNDP) által a közelmúltban készített elemzés szerint lényegesen magasabb a munkanélküliség aránya a romák körében, mint a nem-romák között.³¹ A UNDP jelentés szerint a roma származású válaszadók közel 60 százaléka vallotta magát munkanélkülinek Magyarországon. Összehasonlításképpen, a Központi Statisztikai Hivatal tájékoztatása szerint Magyarországon 2007 III. negyedévében a munkanélküliség ráta 7,2 % volt.³²

A roma népesség egészségügyi helyzetének egyik jellemzője az egészségügyi ellátásokhoz való nehéz hozzáférés, ami főként a földrajzilag elzárt és/vagy gazdaságilag hátrányos helyzetű területek roma lakosságát érinti. A Delphoi Consulting 2003-as felmérése szerint az egyenlőtlen egészségügyi ellátottság főleg a kisebb települések sajátossága. Budapestet leszámítva az ország népességének 5,9 százaléka élt olyan településen, ahol nem volt házi orvos. A romákra vonatkozó adatok ugyanakkor azt mutatták, hogy Budapestet leszámítva az ország teljes roma népességének 18,6 százaléka, azaz 100 000 fő feletti népesség élt olyan településen, ahol nem volt házi orvos.³³ Magyarországon néhány térségében az ERRC-nek arról számoltak be romák, hogy hiába hívnak mentőt, nem jön ki hozzájuk. A Delphoi Consulting 2004-es tanulmányában pedig arra jutott, hogy a felnőtt roma lakosság 20,7 százaléka élte már át, hogy hétvégen vagy éjszaka az ügyeletes orvos megtagadta a kiszállást.³⁴

A magyarországi romák lakhatási helyzetét vizsgálva meg kell említeni a kilakoltatás gyakori és elterjedt jelenségét. A gyakori kilakoltatások mögött többek között a jogszabályi környezet átalakulása áll, melynek részeként a bérlők hátrányára erősítették meg a lakástulajdonosok jogait. Az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága (United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights, a továbbiakban: Gazdasági Bizottság), mely a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának végrehajtásáért felelős,³⁵ Magyarországra vonatkozó 2007. májusi záró következtetéseiben különösen aggasztónak találta „a romákat érintő kilakoltatások növekvő számát, gyakran egyéb

³¹ UNDP. 2002. Avoiding the Dependency Trap [A függőségi csapda elkerülése]. Pozsony, 33. oldal.

³² Központi Statisztikai Hivatal. 2007. október. Foglalkoztatás és munkanélküliség: 2007. július – szeptember. Online megtalálható: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/gyor/fog/fog20709.pdf> (letöltés ideje: 2007. október 29.).

³³ Delphoi Consulting. 2004. A szegénység csapdjában. Cigányok Magyarországon – szociális-gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális, és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. Online megtalálható: <http://www.delphoi.hu/szoc-eu.html> (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

³⁴ Delphoi Consulting. 2004. A szegénység csapdjában. Cigányok Magyarországon – szociális-gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális, és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. Budapest, 2004, 62. oldal.

³⁵ A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányát Magyarország 1974. január 17-én ratifikálta.

megfelelő lakhatási lehetőség biztosítása nélkül; valamint azt az alkotmánybírósági határozatot, mely szerint a kilakoltatási végzések végrehajtása elsőbbséget élvez a gyermekek azon jogához képest, hogy ne válasszák el őket családjuktól és vegyék őket állami gondozásba”.³⁶ A Gazdasági Bizottság aggodalmát fejezte ki továbbá azzal kapcsolatban, hogy „a részes államban a romák egyötöde telepeken él, gyakran folyóvíz és megfelelő csatornázás nélkül illetve személtlerakók közelében [...]”.³⁷ A helyi önkormányzatok csökkenő bevételeik kompenzálásának céljából az elmúlt években értékesítették az önkormányzati lakásállomány (köztük a szociális bérlakások) nagy részét, olyan helyzetet teremtve ezáltal, melyben a szegények illetve a szélsőséges szegénységben élők lakásigényeinek kielégítésére várhatóan nem lesz lehetőség. Végül pedig a romaellenesség elterjedtsége Magyarországon sajnos azt is jelenti, hogy gyakran valósak lehetnek az önkormányzati lakásbérbeadás mögött faji megkülönböztetést sejtő aggodalmak. 2005-ben például az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek minősítette Budapest III. kerületi önkormányzatának szociális tárgyú lakásbérbeadását szabályozó rendeletét. Az ERRC több ponton támadta a rendeletet, többek közt arra való hivatkozással, hogy az a roma lakosságot különösen nagy mértékben és hátrányosan érinti.³⁸

Az oktatásügy területén az oktatási szolgáltatások minősége közvetlen hatással van az oktatási eredményekre. Az ERRC kutatása szerint az elmúlt években megnőtt azoknak a roma gyermekeknek a száma, akik nem élveznek egyenlő esélyeket az oktatásban a széles körben elterjedt iskolai szegregációnak köszönhetően, mely gyakran értelmi fogyatékosoknak és sajátos nevelési igényű gyermekeknek fenntartott iskolák és osztályok formáját ölti.³⁹ A roma származású gyermekek szegregált oktatása az egyik legfőbb oka a romák és nem-romák közti jelentős egyenlőtlenségeknek. A Gazdasági Bizottság Magyarországról a közelmúltban kiadott értékelésében szintén aggodalmát fejezte ki azzal kapcsolatban, hogy „a roma származású gyermekek jelentős része nem fejezi be középszkolai tanulmányait, valamint nagyon kevesen folytatnak közülük egyetemi vagy főiskolai tanulmányokat”.⁴⁰

³⁶ Lásd: 71/2002. (XII. 17.) AB határozat.

³⁷ ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága. 2007. május 22. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának záró következtetései: Magyarország. Online megtalálható (angol nyelven): http://www.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/e_c12_hun_co3.doc (letöltés ideje: 2007. október 30.).

³⁸ Európai Roma Jogok Központja. 2005. Hungarian Constitutional Court Strikes Down Discriminatory Housing Decree [A magyar Alkotmánybíróság elítéli a diszkriminatív lakásbérbeadási rendeletet]. Online megtalálható (angol nyelven): <http://www.errc.org/cikk.php?cikk=2157> (letöltés ideje: 2007. szeptember 16.).

³⁹ Lásd például: Európai Roma Jogok Központja. 2005. Stigma: Szegregált roma oktatás Közép- és Kelet-Európában. Online megtalálható: <http://www.errc.org/db/01/87/m00000187.pdf> (letöltés ideje: 2007. szeptember 16.).

⁴⁰ ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága. 2007. május 22. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának záró következtetései: Magyarország. Online megtalálható (angol nyelven): http://www.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/e_c12_hun_co3.doc (letöltés ideje: 2007. október 30.).

6.1 A roma származású gyermekek aránya a gyermekvédelmi szakellátásban

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium statisztikai adatai szerint 2005-ben a 18 éven aluli, állam által kijelölt gyám felügyelete alatt álló, gyermekvédelmi gondoskodásban lévő gyermekek száma 17 456 volt. Közülük 14 907 gyermek volt átmeneti nevelt, 1 764 gyermek élt tartós nevelésben, és 785 gyermek várt átmeneti gyermekotthonban elhelyezésre.⁴¹ Már régóta feltételezik, hogy a roma származású gyermekek aránya a gyermekvédelmi szakellátásban messze felülmúlja tényleges lakossági arányszámukat.

Még az erre vonatkozó konkrét adatok hiányában is el lehet jutni erre a következtetésre más, ismert tényekből kiindulva. Először is a szociális és munkaügyi tárca adatai szerint tíz gyermekből nyolc a szegénység miatt kerül gyermekvédelmi gondoskodásba, valamint a statisztikák azt mutatják, hogy a gyermekjóléti szolgálatok által kezelt problémák között első helyen az anyagi, lakhatási gondok állnak.⁴² Másrésztől részletesen alátámasztott és a magyar kormány által is elismert tény, hogy a magyarországi roma népesség a nem-roma népességhez viszonyítottan lényegesen rosszabb körülmények között él, és hogy a romákat érő munkaerő-piaci diszkrimináció befolyásolja a romák foglalkoztatottsági rátáját.⁴³ Ebben a helyzetben könnyen bekövetkezhet, hogy a roma családokból gyakrabban emelnek ki gyermekeket szegénység, rossz anyagi körülmények és lakhatási problémák miatt. Ráadásul a Magyarországon széles körben elterjedt előítéletes gondolkodásmód és a diszkrimináció valószínűsíthetően befolyással van a gyermekvédelmi ellátórendszerben dolgozó szakemberekre is, és ezáltal a roma származású gyermekek családból való kiemelésére is.⁴⁴

⁴¹ Lásd: <http://www.szm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 43. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

⁴² Lásd: <http://www.es.hu/old/0117/publi.htm> (letöltés ideje: 2007. szeptember 20.). A fenti adatok világosan ellentmondanak a Gyermekvédelmi törvény 7. § (1) bekezdésének, mely kimondja, hogy „a gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani”.

⁴³ A magyar kormány az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságához 2006 februárjában benyújtott 3. időszaki jelentésének 416. bekezdésében például elismeri, hogy a romák helyzete – egyenlőség és diszkrimináció tekintetében – még mindig nagy kihívást jelent, különösen a lakhatás területén. Ezen túlmenően a 79. bekezdés rámutat arra is, hogy diszkriminatív gyakorlatok befolyásolják a magyarországi romák foglalkoztatottságát, továbbá komplex megközelítés szükséges a roma közösségen belüli munkanélküliség csökkentéséhez. A teljes időszaki jelentés angol nyelven elérhető: <http://daccessdds.un.org/doc/UNDOC/GEN/G06/404/73/PDF/G0640473.pdf?OpenElement> (letöltés ideje: 2007. szeptember 14.).

⁴⁴ Dorothy Roberts, afrikai-amerikai jogtudós és társadalomkritikus az Egyesült Államokban végzett országos szintű kutatások alapján arra mutat rá, hogy ugyanolyan helyzetű családok esetén a fekete családokban élő gyermekek nagyobb valószínűséggel kerülnek védelem alá. Roberts azt is kiemeli, hogy míg a fekete gyermekek aránya az amerikai fiatalok közt mindössze 17 %, addig a helyettesítő nevelés

A tanulmány egyik alapjául szolgáló fókuszcsoportos beszélgetésekben résztvevő szakemberek egyetértettek abban, hogy a roma származású gyermekek nagyobb arányban vannak jelen a gyermekvédelmi szakellátásban, mint lakossági arányszámuk azt indokolná, sőt, egyes intézménytípusokban (elsősorban a fogyatékosokat ellátó intézményekben) akár abszolút többséget is alkotnak. A fókuszcsoportos beszélgetések során az is kiderült, hogy a kutatás által lefedett hét magyarországi régióban különböző arányú a roma származású gyermekek aránya a gyermekvédelmi intézményekben. Ezt részint a tényleges lakossági arányszámukban mutatkozó különbségeknek, részint a régiók eltérő gyermekvédelmi gyakorlatának tulajdonították a szakemberek. Ennek hátterében az eltérő intézményi feltételek (a gyermekotthonok eltérő férőhelyszáma, az örökbefogadás eltérő gyakorlata, a nevelőszülői hálózat különböző szintű kiépültsége, stb.) mellett a szakellátásba való bekerülés nem standardizált feltételei állnak. Ez utóbbi olyan különbségekben is megnyilvánulhat, hogy a gyermekvédelem mely korosztályokra fókuszál: például inkább a 3 éven aluliak, vagy – amint az elmúlt években egyre jellemzőbb, – inkább kamaszkorúak kerülnek-e a gyermekvédelem látószögébe.

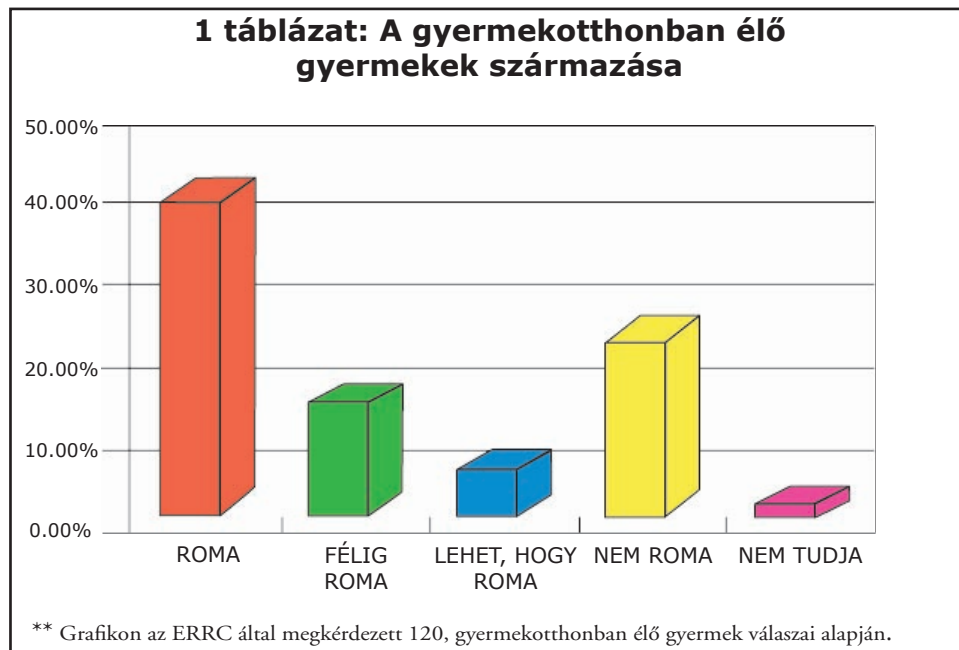
Az ERRC 2007 nyarán végzett kutatása során gyermekotthon-igazgatókat és gyermekotthonban élő gyermekeket kérdezett meg az otthonban élő gyermekek számáról, illetve etnikai hovatartozásáról. Szinte valamennyi, az ERRC által megkérdezett igazgató válaszolt – saját megítélésére alapozva – a gondozásában lévő gyermekek etnikai hovatartozását firtató kérdésre. A legtöbb megkérdezett gyermek is válaszolt erre a kérdésre, és azokban az esetekben, mikor az otthon igazgatója (aki egyben a gyermek gyámja is) jelen volt a válaszadásnál, az igazgató megerősítette a gyermek állítását. Az interjúk eredményei súlyos aggodalomra adnak okot.

A Budapesten illetve Pest, Baranya és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében készült interjúk alapján az ERRC azt találta, hogy a 120 megkérdezett gyermek közül 48 fő (a megkérdezettek 40 százaléka) vallotta magát roma származásúnak, 22 gyermek (a megkérdezettek 18,33 százaléka) félig roma származásúnak,⁴⁵ 10 fő (a megkérdezettek 8,33 százaléka) állította, hogy esetleg roma származású, 38 gyermek (a megkérdezettek 31,6 százaléka) vallotta magát nem-roma

alatt álló gyermekek közti arányuk 42 %. A kutatási eredmények arra is rávilágítottak, hogy egy gyermekvédelmi szakellátásba kerülő fekete gyermek fehér társaihoz képest várhatóan hosszabb időt tölt a rendszerben, többször vált gondozási helyet, és kisebb az esélye arra, hogy örökbefogadják, vagy hogy visszakerüljön vér szerinti családjához. Roberts szerint az amerikai gyermekvédelemben a fekete gyermekek felülreprezentáltságának egyik oka az etnikai diszkrimináció. Lásd: http://www.northwestern.edu/univ-relations/media_relations/releases/01_2002/childwelfare.html (letöltés ideje: 2007. szeptember 14.).

⁴⁵ Ebbe a kategóriába kerültek azok, akik állításuk szerint egy roma származású szülővel rendelkeznek.

származásának és 2 gyermek (a megkérdezettek 1,67 százaléka) nem adott erre a kérdésre választ.⁴⁶

Számos korábbi tanulmány is rámutat a roma származású gyermekek gyermekvédelmi gondoskodásban részesülők közti felülreprezentáltságára, a felülreprezentáltság mértéke azonban tanulmányonként eltérő. Témánk szempontjából az egyik legfontosabb, 2006-ban megjelent tanulmányt az Oktatási és Kulturális Minisztérium és az akkori Ifjúsági, Szociális, Családügyi és Esélyegyenlőségi Minisztérium (ma Szociális és Munkaügyi Minisztérium) megbízásából Neményi Mária és Messing Vera készítette.⁴⁷

Az országos felmérés mintáját 1 866 gyermek képezte, akik közül az eredmények szerint 32 % volt roma származású. Ez az arány 38 százalékra nő, ha csak azokat a megyéket vesszük figyelembe, ahol az etnikai hovatartozásra vonatkozó kérdéseket meg tudták vagy meg akarták válaszolni.⁴⁸ A roma

⁴⁶ Ezek az adatok a megkérdezett gyermekek nyilatkozatán alapulnak. Az ERRC az intézmény vezetőjét, azaz az érintett gyermekek gyámját is megkérdezte, hogy hány gondozásában lévő gyermeket tart roma származásúnak; a két eredmény nem különbözött egymástól lényegesen.

⁴⁷ Neményi Mária és Messing Vera. 2007. Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs 28, VI. évf. 1. szám, 2-19. oldal. A tanulmány a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (ma Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet) támogatásával készült.

⁴⁸ i.m., 5. oldal. A szerzők jelzik, hogy Pest megye kérdőíveit nem dolgozták fel a feladat súlyos félreértelmezése miatt, Veszprém megye pedig nem kívánt részt venni a felmérésben.

származású gyermekek (kevés regionális eltéréssel) átlagosan két és félszer nagyobb valószínűséggel kerülnek be a szakellátási rendszerbe, mint nem-roma származású társaik, ám életkoruk növekedésével a szakellátásba való bekerülésük esélye csökken.⁴⁹ Tekintet nélkül arra, hogy melyik fenti adatra támaszkodunk, a gyermekvédelmi gondoskodásban élő roma származású gyermekek aránya kiugróan magas – figyelembe véve korosztályukon belüli arányukat, amely 13 százalékra becsülhető a 18 év alatti gyermekek körében.⁵⁰

6.2 A roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásban való felülreprezentáltságához hozzájáruló tényezők

A fenti adatok alapján kevés kétség fűződik ahhoz, hogy a roma származású gyermekek valóban felülreprezentáltak a magyar gyermekvédelmi szakellátásban.⁵¹ A felülreprezentáltság mögött meghúzódó okok felderítése nem könnyű feladat, amit az is megnehezít, hogy a korábbi kutatások, a fókuszcsoportos beszélgetések, illetve az ERRC által végzett kutatás eredményei számtalan különböző tényező irányába mutatnak.

A roma származású gyermekek gyermekotthoni felülreprezentáltságához hozzájáruló egyik tényező a nevelőszülői gondozásba helyezésük viszonylag alacsony aránya. Ezen túlmenően úgy tűnik, hogy a roma származású gyermekek nem-roma társaiknál gyakrabban kerülnek vissza nevelőszülőktől az intézményi ellátásba. Az ERRC által megkérdezett 120 gyermek közül 11 gyermek került vissza nevelőszülői gondozásból gyermekotthonba, közülük 3 volt roma származású, 5 félig roma származású és 3 nem roma származású.

A roma származású gyermekeknek a gyermekvédelmi szakellátásban való felülreprezentáltsága összefüggésben áll a roma származású gyermekeknek és családoknak a gyermekjóléti alapellátásban részesülők közti felülreprezentáltsággal. A kutatás során megkeresett gyermekjóléti központok a roma származásúak arányát az általuk ellátásban részesítettek között az alábbiak szerint becsülték:

⁴⁹ i.m., 5. oldal.

⁵⁰ i.m., 18. oldal.

⁵¹ A felülreprezentáltság szintjének meghatározásához azonban további kutatásra, valamint etnikai alapon lebontott adatok gyűjtésére lenne szükség.

2. táblázat: A roma származású gyermekek becsült aránya a gyermekjóléti alapellátásban

Helyszín	Arány
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén megye</i>	
Sajószentpéter	70%
Ózd (és 14 környező település)	90% felett
Megyaszó (és 7 környező település)	99%
Alsózsolca	70 - 80%
<i>Budapest/Pest megye</i>	
Budapest XXI. kerület	50%
Budapest VII. kerület	65%
Budapest VIII. kerület	95%
<i>Baranya megye</i>	
Pécs	60%
Sellye	60%
Siklósnagyfalu (és 3 környező település)	60%

** A megkérdezett szakemberek a következő becsült adatokat adták, arra vonatkozóan, hogy milyen a klienseik vélelmezett etnikai összetétele. A legtöbb esetben egy helyszínen több szakemberrel is készült interjú. A táblázatban közölt adatok az egy helyszínen megkérdezettek válaszainak átlagai.

A veszélyeztetetté nyilvánítás okai és a családból való kiemelés

A meglátogatott gyermekotthonokban élő roma származású gyermekek szerint a rossz családi körülmények, köztük szüleik munkanélkülisége, a rossz lakáskörülmények, az élelemhiány és az iskolai hiányzás voltak azok a leggyakoribb okok, amelyek családjukból való kiemelésükhöz vezettek.⁵² A megkeresett gyermekjóléti szolgálatok számos munkatársa szerint a veszélyeztetettségre utaló észlelő- és jelzőrendszer részét képező indikátorok közül roma származású ügyfeleik esetében a leggyakrabban a következő körülmények fordultak elő:

1. iskolakerülés,
2. egészségi állapot és higiéniai körülmények,
3. lakáskörülmények, és
4. bűncselekmény elkövetése.

⁵² A 25 gyermek közül, aki említette családjából való kiemelésének okát, 16 (64 %) adta ezt a választ.

Az ERRC aggasztónak tartja, hogy néhány esetben a gyermekvédelmi szakemberek egyes, a gyermek veszélyeztetettségéhez vezető tényezőket a roma mentalitáshoz és kultúrához kötötték. Egy dél-magyarországi városban például a jelzőrendszerrel folytatott beszélgetés során a gyermekjóléti szolgálat munkatársai úgy fogalmaztak, hogy „ez kultúrafüggő is: a családban ezt [a lopást] látják”.⁵³ Észak-Magyarországon dolgozó családgyógyógyók pedig úgy fogalmaztak, hogy „a családok hozzáállásával van a baj”.⁵⁴

Korábbi kutatások kimutatták, hogy a szülők életkörülményeiből adódó veszélyeztetettség esetén a roma származású gyermekeknél nagyobb a család rossz lakáskörülményeinek, illetve szülői bűncselekmény elkövetésének gyakorisága, mint a nem roma származású gyermekeknél. A gyermek viselkedéséhez köthető veszélyeztetettség esetén pedig roma származású gyermekeket gyakrabban minősítettek veszélyeztetettnek iskolakerülés és bűncselekmény elkövetése miatt, míg a nem-roma származású gyermekeknél jellemzőbbek voltak a magatartási és pszichés problémák, illetve betegséggel kapcsolatos okok.⁵⁵ Ezt a tényt az ERRC által megkérdezett gyermekjóléti szolgálatok munkatársai is megerősítették. Tapasztalataik szerint a nem-roma származású gyermekekről leginkább magatartási problémák miatt kapnak jelzést.⁵⁶

A gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberekkel folytatott beszélgetések során a szakemberek többsége azon az állásponton volt, hogy a legtöbb roma származású gyermek családból való kiemeléséhez általában több, egymással összefüggő ok vezet. Ezek az okok – melyek gyakran az elhanyagolás tág fogalma alatt szerepelnek, – állításuk szerint együttesen a gyermek olyan fokú veszélyeztetettségét jelentik, hogy a gyermek családban maradása többé nem biztonságos számára.⁵⁷ A szakemberek⁵⁸ véleménye szerint ezek az

⁵³ ERRC interjú a gyermekjóléti szolgálat munkatársaival. Sellye, 2007. augusztus.

⁵⁴ ERRC interjú egy családgyógyógyóval. Megyaszó, 2007. augusztus.

⁵⁵ Neményi Mária és Messing Vera. 2007. Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs 28, VI. évf. 1. szám, 6. oldal.

⁵⁶ ERRC interjú egy családgyógyógyóval. Alsószolca, 2007. augusztus.

⁵⁷ ERRC interjú családgyógyógyókkal Alsószolcán és Budapesten, 2007. augusztus.

⁵⁸ Az eredeti angol szöveg a szociális munkás („social worker”) kifejezést használja a gyermekjóléti és családsegítő szolgálatnál (vagy központnál) dolgozó családgyógyógyók megnevezésére illetve helyenként a gyermekvédelmi rendszer egészében dolgozó gyógyók és nevelők jelölésére általában. A magyar fordítás a magyar nyelvben használatos családgyógyógyó szót használja a gyermekjóléti és családsegítő szolgálat családgyógyógyóra (egy szolgálatoknál a két terület nincs is különválasztva). Ott, ahol a jelentésben az angol „social worker” ennél tágabb fogalmat jelöl, a magyar fordításban is a „szociális munkás” kifejezést használjuk vagy az eredeti szöveg értelmének megfelelő kifejezést, például „a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek”.

„életveszélyes” körülmények csak ritkán tulajdoníthatók egyetlen oknak, mint például szexuális zaklatásnak. Lényegesen gyakoribb az az eset, amikor több különböző tényező együttesen vezet ehhez a helyzethez. Budapesten és Pécsen több gyermekjóléti szolgálat munkatársa számolt be olyan esetekről, amikor a család kilakoltatása és emiatt hajléktalanná válása vezetett a gyermek családból való kiemeléséhez.⁵⁹ A Szociális és Munkaügyi Minisztérium adatai is megerősítik azt a tényt, hogy a gyermekek ideiglenes hatályú elhelyezéséhez vezető okok közt a hajléktalanság kiemelkedő helyen áll.⁶⁰ A roma származású emberek nehéz lakáskörülményeik és szociális helyzetük folytán feltehetően gyakrabban kerülnek ilyen helyzetbe.

Az uzsorakamatos kölcsön-rendszer hatása a roma gyermekek szakellátásba kerülésére

Az ERRC által megkeresett gyermekjóléti szolgálatok számos munkatársa rámutatott arra, hogy a magán illetve uzsorakamatos kölcsön-rendszer lényegesen hozzájárul a roma családok helyzetének súlyosbodásához (bár ez a jelenség nem csupán a roma családokat érinti). A gyermekjóléti szolgálatok ellátásában részesülő családok közül sokakról tudható, hogy kisebb kölcsönöket vesznek fel, hogy legyen miből élniük, amíg megérkezik a következő szociális támogatás. A hitelt azonban gyakran borsos kamattal együtt kell visszafizetni, ami az érintett családokat egyre növekvő adósságokba veri, illetve még magasabb összegű „kölcsönök” felvételére sarkallja, miközben gyermekeik veszélyeztetettsége egyre nő. Egy roma asszony a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Megyaszón, akinek gyermekei védelembe vétel alatt állnak, elmondta az ERRC-nek, hogy családja egy régen felvett körülbelül 100 000 forintos kölcsön miatt most az uzsorásnak a szociális támogatás felét fizeti havonta. A család már régóta fizeti és várhatóan még hosszú ideig lesz kénytelen a jövőben is fizetni a felvett hitelt.

ERRC interjú P.-vel, Megyaszó, 2007. július.

6.2.1 A veszélyeztettség fogalmának tág meghatározása és a szociális munkások által történő szubjektív értelmezése

A Gyermekvédelmi törvény 5. § (n) pontjának meghatározása szerint a veszélyeztettség „olyan – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult – állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését

⁵⁹ ERRC interjúk gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival Budapesten és Pécsen, 2007. július és augusztus.

⁶⁰ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=891> (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

gátolja vagy akadályozza”. A 7. § (1) bekezdése kimondja továbbá, hogy „a gyermek szüleitől vagy más hozzátartozójától csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani”.

Az ERRC a kutatás kezdetétől fogva problematikusnak tartotta a gyermek családból való kiemelése kapcsán a veszélyeztetettség fogalmának tág és szubjektív – esetenként rasszista indítékokkal terhelt – értelmezését. Korábbi kutatási tapasztalatok alapján elmondható, hogy ez különösen a többségében igen szegény körülmények közt élő roma családokat és gyermekeket érinti.

Neményi Mária és Messing Vera „Gyermekvédelem és esélyegyenlőség” című tanulmányában az elhanyagolás „szubjektív” és „objektív” formáit különbözteti meg. Az elhanyagolás objektív formái közé sorolták az addikciót és a bántalmazást, míg szubjektív formái közé a bíráló egyéni véleményén alapuló okokat, többek közt a rossz szociális és lakáskörülményeket. A kutatás eredményei arra világítottak rá, hogy a romák által sűrűn lakott megyékben, mint például Borsod-Abaúj-Zemplén, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, a családból való kiemelés indoklása gyakrabban hivatkozott szubjektív okokra (az esetek egyharmadában, szemben az országos 23 százalékos átlaggal).⁶¹ A szerzők arra is rámutattak, hogy a nagy családból származó gyermekek nagyobb valószínűséggel kerülnek szakellátásba szubjektív okok miatt. Ezt tűnik igazolni az is, hogy a roma családok mérete mint problémaforrás többször is felmerült a gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival az ország különböző helyszínein készült interjúk során.⁶²

A tanulmányhoz végzett terepkutatás és a korábbi kutatások eredményeinek elemzése mind arra mutat, hogy a veszélyeztetettség tág meghatározása sok problémát vet fel és befolyásolja a romáknak a magyarországi gyermekvédelmi rendszerben elfoglalt helyzetét, különösen akkor, amikor a – többségükben nem-roma – gyermekjóléti alapellátásban dolgozó családgondozók munkájuk során alkalmazzák ezt a fogalmat.⁶³

A gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival folytatott beszélgetések során kiderült, hogy a megkérdezettek közt nem volt egyetértés a veszélyeztetettség fogalmának alkalmazása és megítélése tekintetében; legfőképpen abban nem,

⁶¹ Neményi Mária és Messing Vera. 2007. Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs 28, VI. évf. 1. szám, 10. oldal.

⁶² Például egy családgondozóval készült ERRC interjú során. Alsószolca, 2007. augusztus.

⁶³ A gyermekjóléti szolgálatok családgondozóinak feladatai közé tartozik a gyermek veszélyeztetettségének megítélése, és javasolhatják a gyermek családból való kiemelését, illetve értesítik a jelzőrendszer más tagjait ennek szükségességéről.

hogy a veszélyeztetettség milyen foka teszi szükségessé a gyermek családból való kiemelésének kezdeményezését. A megkérdezett családgyógyók többsége azt állította, hogy a veszélyeztetettség fogalma magától értetődő és egyértelműen felismerhető. Ennek ellentmond, hogy amikor az ERRC munkatársai azt kérték, hogy magyarázzák el részleteiben, mit is értenek veszélyeztetettség alatt, jelentős részük nem volt erre képes; azok esetében pedig, akik válaszoltak, a válaszok nagyon sokfélék voltak. Ezen túlmenően a kutatás során megkérdezettek arról is beszámoltak, hogy nem áll a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek rendelkezésére olyan hivatalos módszertani útmutató, amely az ország minden családgyógyójára illetve a gyermekvédelemben dolgozó szakemberére kiterjedően egységes eligazítást adna a veszélyeztetettség megítéléséhez, illetve annak felméréséhez, hogy szükséges-e a családból való kiemelés vagy másfajta ellátás nyújtása.

Az ERRC nyugtalanítóan tartja, hogy az ország különböző pontjain folytatott beszélgetések során a gyermekjóléti és családgyógyító szolgálatoknál dolgozó családgyógyók szinte kivétel nélkül azon a véleményen voltak, hogy a veszélyeztetettség fogalmának pontosabb meghatározása negatívan befolyásolná munkájukat.⁶⁴ A családgyógyók többsége szerint ez azért hátráltatná munkájukat, mert nem adna lehetőséget a gyermek helyzetének „egyedi” elbírálására. A szakemberek arra is kitértek, hogy az esetek elbírálásában mértékadó a családgyógyók véleménye – mivel ők azok, akik a családdal/gyermekkel a legközelebbi kapcsolatban állnak – és a pontosabb útmutatók korlátoznák döntési szabadságukat.⁶⁵

A megkérdezett 39 családgyógyó közül mindössze ketten gondolták úgy, hogy a gyermekvédelmi rendszer működésének jobbá tétele érdekében szükséges volna a veszélyeztetettség fogalmának pontosabb meghatározása és az esetek elbírálásához adott részletes útmutató.⁶⁶ Egy budapesti gyermekjóléti szolgálat munkatársa úgy fogalmazott, hogy a pontos útmutatók hiányában „nincsenek meg a különböző kultúrákra és körülményekre is tekintettel lévő ellátási minimumok. Így ezek a tényezők [az eltérő kultúra és életkörülmények] lesznek az okai a gyermek családból való kiemelésének, holott nem szabadna, hogy azok legyenek”. A pontos útmutatók hiánya miatt „nincsenek korlátozva a családgyógyók annak a kérdésnek a megítélésében, hogy pontosan mi számít

⁶⁴ ERRC interjúk gyermekjóléti és családgyógyító szolgálatok családgyógyóival, jegyzőikkel és más alapellátásban dolgozó szakemberekkel Budapesten, Megyaszón, Alsószolcán, Ózdon, Sajószentpéteren, Siklósnagyfalun és Pécsen. 2007. július és augusztus.

⁶⁵ ERRC interjúk családgyógyókkal Sajószentpéteren, Siklósnagyfalun és Budapesten (XXI. kerület). 2007. augusztus.

⁶⁶ ERRC interjúk családgyógyókkal Budapest VIII. és XXI. kerületeiben, 2007. augusztus. Érdekes, hogy a nem Budapesten dolgozó családgyógyók közül ezzel senki sem értett egyet.

veszélyeztetettségnek. A családgondozók ezért a helyzet megítélésekor a saját normáik alapján döntenek anélkül, hogy ezeket más emberek helyzetéhez próbálnák igazítani”.⁶⁷

Ez a tény különösen egyértelmű volt az ország különböző pontjain vagy akár ugyanazon megyének különböző falvaiban, városaiban roma közösségeknél tett látogatások során, mivel a felkeresett családok életkörülményei igen eltérőek voltak. Összehasonlítva azon családokat, ahol védelembe vették a gyermeket azokkal, ahonnan kiemelték, lehetetlen volt megmondani, egyes családokból miért és más családokból miért nem emeltek ki gyermeket. Ennek a ténynek a megkérdézett romák is teljes tudatában voltak. Egy olyan családdal beszélgetve például, akiktől 2007 júliusában erőszakkal választották el gyermekeiket, azt állították a szülők (mely állítást a szomszédok is megerősítették), hogy “Sokkal rosszabb körülmények között élő családokat látunk, akik megtarthatják a gyermekeiket. Ez a rendszer nem átlátható és nem igazságos. Hogyan választják ki, kit visznek el és kit hagynak itt?”⁶⁸

Örvendetes fejlemény, hogy a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet a szakma egységes, átfogó és integrált ellenőrző és felügyeleti rendszerének létrehozása és fenntartása céljából jelen tanulmány készültkor a magyar gyermekvédelmi rendszer különböző területeire kiterjedő standardok, útmutatók, protokollok és elvárási rendszerek kidolgozását végezte.⁶⁹ E munka célja, hogy minden állampolgár – függetlenül attól, hogy az ország mely részén él – azonos színvonalú és normák alapján megíthető szolgáltatásokhoz juthasson hozzá; hogy a különböző szolgáltatások minősége és eredménye értékelhető legyen; és hogy az állampolgárok információhoz jutásának feltételei javuljanak. A tanulmány írásának időpontjában többek között a következő területekre vonatkozó – hatályban még nem lévő – standardok álltak készen: 1. gyermekjóléti szolgáltatás; 2. nevelőszülői ellátás; 3. gyermekotthoni ellátás, és 4. az örökbefogadás előkészítése. A veszélyeztetettség fogalmának és alkalmazásának pontosítására és standardizálására azonban ez a munka sajnos nem terjed ki.

6.2.2 Az előítéletek által befolyásolt családgondozók a romákat hibáztatják

Mind a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések, mind pedig a családgondozókkal készült interjúk során sokszor szóba került, hogy a roma származású gyermekek

⁶⁷ ERRC interjú egy gyermekjóléti szolgálat családgondozójával. Budapest (VIII. kerület), 2007. augusztus.

⁶⁸ ERRC interjú R.-el és L.-el. Alsózsolca, 2007. augusztus.

⁶⁹ Lásd: <http://www.szmi.hu/?q=node/77> (letöltés ideje: 2007. október 23.).

gyermekvédelmi rendszerrel szembeni kiszolgáltatott helyzetét elsősorban a roma családok körülményei okozzák. Azaz a roma gyermekek rendszerbeli felülreprezentáltságát külső, tehát nem a gyermekvédelmi rendszer működésével összefüggő okokkal magyarázták a szakemberek. A beszélgetések során megfogalmazott vélemények a meglehetősen nyitott hozzáállástól a rasszista gondolatokkal átitatott megnyilvánulásokig terjedtek, bár az ilyen végletesen negatív megnyilvánulások viszonylag ritkán fordultak elő.⁷⁰

Ez a számos családgondozó által megfogalmazott álláspont, mely szerint a roma családok maguk felelősek gyermekeik védelembe vételéért illetve gyermekvédelmi gondoskodásba kerüléséért, egyértelműen ártalmas a roma származású gyermekekre nézve. A szakemberek az ERRC-nek a következő magyarázatokat adták a roma származású gyermekek rendszerbeli felülreprezentáltságának indoklására:

Rossz társadalmi és gazdasági körülmények

Mind a hét fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetésen azt a következtetést vonták le a szakemberek, hogy sosem a gyermek származása maga, hanem a veszélyeztetettség és az elhanyagolás mértéke a döntő abban, hogy a gyermek szakellátásba kerül-e. Ezt az állítást alátámasztandó a legtöbb csoportban elhangzott, hogy a romák rossz szociális körülményei indokolják gyermekeik szakellátásba vételét. Ahogy ezt az egyik védőnő megfogalmazta:

„Ha már nincs valahol fűtés, világítás, nincs főzési lehetőség, nincs a kisbabának ennivaló, vagy dül az alkoholizmus, hatalmas kolónia rokon szinten is, mondjuk a két hónapos csecsemőt ott felejtik éjjel a fenyő alatt, akkor ezek már olyan történetek, ahol be kell avatkozni”.⁷¹

Deviáns magatartási minták

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseken sokszor elhangzott az is, hogy a romák deviáns magatartása kulcsszerepet játszik a roma származású gyermekek szakellátásban lévők közti felülreprezentáltságában. A szakellátásba bekerülést befolyásoló devianciaként említették az iskolakerülést, a fiatalkori bűnelkövetést, valamint a bűnözés különböző formáit, amelybe a résztvevők szerint a kiskorú gyermekeket is bevonják szüleik éppen azért, mert életkoruk miatt még nem büntethetőek.

⁷⁰ A gyermekvédelmi dolgozók véleménye tükrözte a romákkal szembeni általános attitűdöket Magyarországon, melyekről részletesebben a jelentés 6. részében esik szó.

⁷¹ Egy körzeti védőnő véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

Ehhez hasonlatos vélemények többször is elhangoztak a gyermekvédelmi dolgozókkal az ország különböző pontjain készült interjúk során. Ezen túlmenően számos megkérdezett szakember hangoztatott olyan véleményt, hogy a romák nem képesek pénzügyeiket kézben tartani, segélyekből élnek, nem hajlandóak munkát keresni, egyesek egész nap isznak és mulatnak, nem tartják tisztán gyermekeiket és nem adnak enni nekik, illetve nem fizetik ki a számláikat.

Magas gyermekszám

A fókuszcsoporthoz beszélgetéseken résztvevő szakemberek azt is megfogalmazták, hogy a roma családok átlagosan magasabb gyermekszáma szintén kihatással van a roma származású gyermekek szakellátásba kerülésére. Elhangzott, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásba vételről való döntéskor a gyermekvédelmi szakemberek általában nem csak egy gyermeket emelnek ki a családból, ha az többgyermekes, ami óhatatlanul megnöveli a roma származású gyermekek bekerülési arányát.

Ez a probléma a családból kikerülő gyermekek nem-intézményi keretek közti elhelyezését nehezítő körülményként is megfogalmazódott. A roma családoktól elválasztott gyermekek átlagosnál magasabb száma a szakemberek szerint csökkenti annak az esélyét, hogy a gyermekeket rokonoknál tudják elhelyezni az egyidejűleg több gyermek vállalásának nehézségei miatt.

6.2.3 A roma származású gyermekvédelmi szakemberek hiánya/élőítéletek

A roma származású dolgozók feltűnő hiánya jellemzi a kisebb városok, községek és falvak gyermekvédelmi ellátását. A terepkutatás során megkérdezett 39, az alapellátásban dolgozó szakember közül mindössze 3 (7,69 %) volt roma származású. A gyermekjóléti szolgálatok megkérdezett munkatársainak elmondása szerint az összesen 87 alkalmazottból 14 (16,09 %) volt roma származású. A 14 alkalmazott közül 10 fő volt családgondozó, míg a fennmaradó 4 fő karbantartói típusú munkakörben volt foglalkoztatva. Roma származású emberek alkalmazására csak a nagyobb városokban volt példa (Budapesten, Pécsen és Ózdon); a kisebb városok és a falvak gyermekjóléti szolgálatainál romákat nem alkalmaztak. Ezek az adatok különösen aggasztóak annak fényében, hogy a családjuktól (a tanulmány 6.2-es pontjában ismertetett okok miatt) elválasztott roma származású gyermekek többsége, akiket az ERRC Budapesten kívül készített interjúi során megkérdezett, kisebb városokból és falvakból származik. Ráadásul a

budapesti kerületeknek is csak egy töredékében alkalmaznak a gyermekjóléti szolgálatok roma származású szakembereket.⁷²

A gyermekvédelmi szakellátás területén az interjúk során megkérdezettek között egyetlen roma származású szakember sem volt. A kutatás során felkeresett intézmények igazgatói által rendelkezésre bocsátott adatok szerint az intézményekben alkalmazott összesen 220 főből 19 fő (az alkalmazottak 8,6 százaléka) volt roma származású, akiknek legtöbbször azonban karbantartói típusú munkakört töltött be, vagyis a gyermekotthonokban élő gyermekek gondozásában nem vett részt.

Az ERRC által megkérdezett gyermekvédelmi szakemberek közül néhányan azon a véleményen voltak, hogy fontos lenne növelni a gyermekvédelemben alkalmazott roma származású szakemberek számát. Ez főként Budapesten volt jellemző. A VII. kerületi gyermekjóléti szolgálat egy szakembere szerint például: „igen ritka, hogy egy kerületben annyi roma családgondozó lenne, mint nálunk. A legtöbb kerületben nincsenek roma családgondozók, amit nem értek, hiszen mostanra már szerencsére sok végzett roma szociális munkás van. [...] Nem tudom, hogy más kerületekben miért nem találnak munkát?”⁷³ Az ERRC két olyan roma származású végzett szociális munkással is találkozott, akiknek állásjelentkezését elutasították annak ellenére, hogy véleményük szerint megfeleltek a munkaköri elvárásoknak. Sajnálatos módon a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek között olyanok is voltak, igaz, látszólagos kisebbségben és főként a kisebb városokban és falvakban, akik szerint úgysem lehetne e munka elvégzésére alkalmas roma szakembereket találni.⁷⁴ Ez meglehetősen rosszat sejtet a jövőben e pályán dolgozni kívánó roma szakemberekre nézve és arra nézve, hogy több roma szakember dolgozzon a gyermekvédelmi rendszerben az ország egyes régióiban.

Annak fényében, hogy azokon a kisebb településeken, ahol amúgy is nagyobb a szegénység és a társadalmi kirekesztés mértéke, a gyermekjóléti szolgálatoknál alkalmazott roma származású szakemberek száma viszont alacsony, nem meglepő, hogy a családból való kiemelés és a szakellátásba kerülés tekintetében a roma származású gyermekek hátrányban vannak. Ráadásul bár a gyermekvédelmi szakembereknek lehetőségük van esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs képzéseken részt venni, csak a Budapesten megkérdezettek közt voltak olyanok (ám közel sem mindegyikük), akik ténylegesen részt is vettek ilyen képzésen.⁷⁵ Az ebben közrejátszó okok közt kiemelkedő helyen áll a képzés díja. Bár a szociális munkásoknak képesítésük megőrzéséhez minden öt évben bizonyos

⁷² ERRC interjú egy gyermekjóléti szolgálat munkatársával. Budapest (VII. kerület), 2007. augusztus.

⁷³ ERRC interjú egy gyermekjóléti szolgálat munkatársával. Budapest (VII. kerület), 2007. augusztus.

⁷⁴ ERRC interjú egy jegyzővel. Borsod-Abaúj-Zemplén megye, 2007. augusztus.

⁷⁵ A sellyei gyermekvédelmi szakembereknek ezt a kérdést nem tették fel.

mennyiségű szakmai továbbképzésen kell részt venniük, a fenti területen a képzés térítésmentességét a kormány nem biztosítja (szemben más területeken folyó képzésekkel), így egy szerény jövedelmű gyermekvédelmi szakember kevésbé engedheti meg magának az ilyen típusú képzéseken való részvételt.⁷⁶

Mindebből logikusan következik, hogy számos nem-roma származású gyermekvédelmi szakember nincs tisztában roma ügyfeleinek körülményeivel és problémáival, és emiatt saját normáit alkalmazza helyzetük megítélésakor. Ezen túlmenően, mivel a gyermekvédelmi szakemberek többsége nem-roma származású és vélhetően osztja a magyar társadalom előítéletességét, a fókuszsoportos beszélgetések során néhány szakember egyenesen azt állította, hogy a gyermekvédelmi dolgozók hajlamosak megkülönböztetett figyelmet szentelni a romáknak. Ez a tényező is valószínűleg közrejátszik abban, hogy a roma származású gyermekek felülreprezentáltak a védelembe vett gyermekek között.

A roma származású alkalmazottak hiánya a gyermekvédelmi rendszerben a roma származású gyermekek szüleiktől való elválasztásán túl negatívan befolyásolja a gyermekvédelmi gondoskodásban felnövő roma gyermekek etnikai identitásának alakulását, mivel a gyermekek gondozását ellátó szakemberek túlnyomórészt nem-roma származásúak, akik nem ismerik a roma kultúrát, illetve gyakran előítéletesen vélekednek róla.

6.2.4 A megelőző, fejlesztő és támogató programok hiánya

A kutatás során az ERRC a rászoruló családok és gyermekeik számára elérhető megelőző, fejlesztő és támogató programok szinte teljes hiányát tapasztalta, pedig az alapellátásnak legfőképpen az ilyen típusú programokra kellene koncentrálnia.⁷⁷ Ez leginkább a Budapesten kívüli ellátást jellemzi, bár a fővárosi

⁷⁶ ERRC interjú T. K.-val, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet. Budapest, 2007. június és július.

⁷⁷ A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998 (IV.30.) NM rendelet 8-tól 13-ig terjedő paragrafusainak rendelkezése szerint a gyermekjóléti szolgálatnak a következő módokon kell elősegítenie a gyermek családban történő nevelkedését: a gyermeket, illetve szülőjét tájékoztatni kell mindazokról a jogokról, támogatásokról és ellátásokról, amelyek összefüggésben állnak a gyermek testi, lelki egészségének biztosításával; segítség nyújtása a gyermek vagy szülője különböző támogatások, ellátások iránti kérelmének előterjesztéséhez; amennyiben a családtervezési, a pszichológiai, a nevelési, az egészségügyi, a mentálhigiénés tanácsadást nem a gyermekjóléti szolgálat végzi, tájékoztatás a tanácsadás igénybevételének lehetőségéről; a szociális válsághelyzetben lévő várandós anya segítése (ideértve a családok átmeneti otthonában igénybe vehető ellátáshoz való hozzájutást); a gyermek számára szabadidős programok szervezése, annak kezdeményezése, hogy a közoktatási intézmények, az ifjúsággal foglalkozó szociális és kulturális intézmények, valamint a társadalmi szervezetek szervezzenek ilyen típusú programokat, valamint ezen programokról a szülők és a gyermekek értesítése; valamint a hivatalos ügyek intézésében való segítségnyújtás és a gyermekek és szülők tájékoztatása az igénybe vehető jogi képviselői lehetőségről.

gyermekjóléti szolgálatok munkatársai is szóvá tették, hogy az igényekhez képest kevés programot és szolgáltatást tudnak biztosítani a családok számára. A kisebb gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozó szakemberek például elmondták, hogy nincsen elegendő pénzügyi forrásuk családterapeuták, gyermekpszichológusok, nevelési tanácsadók, stb. alkalmazására, sőt, a gyermekek részére napközbeni foglalkozások szervezésére sem, pedig sok kliensük tudná hasznát venni ezeknek. Felhívták a figyelmet annak szükségességére, hogy helyben elérhetőek legyenek ezek a szolgáltatások, mivel a legtöbb ügyfelük nem engedheti meg magának, hogy a városba utazzon értük.⁷⁸

A „veszélyeztetettség” határán egyensúlyozó családok helyzetének hatékony javítására alkalmas programok jó része a gyermekjóléti szolgálatok és más, helyi szintű szociális ellátások szoros együttműködését kívánná meg. Az interjúk során megkeresett gyermekjóléti szolgálatok munkatársai például kiemelték, hogy szükség lenne többek közt helyi szintű közösségfejlesztő programok, a hajléktalanság megelőzésére és kezelésére irányuló programok, a jövedelem beosztásában segítő, valamint munkavállalási tanácsadó és felnőttoktatási programok indítására.⁷⁹ Az ENSZ Gyermek Jogai Bizottsága 2006. márciusi, Magyarországra vonatkozó záró észrevételeiben javasolta, hogy a magyar állam „támogassa megfelelően a családokat annak érdekében, hogy megelőzze szétválásukat”, és „további megelőző intézkedéseket foganatosítson a szegénység okainak kezelésére, valamint annak megelőzésére, hogy a szegény társadalmi és gazdasági körülmények a szülők és gyermekeik elszakadásához vezessenek”.⁸⁰

A gyermek veszélyeztetettségének megszüntetése érdekében ugyanezen rendelet 16-tól 18-ig terjedő paragrafusai szerint a gyermekjóléti szolgálat: támogatja a gyermeket személyisége kedvező irányú fejlődésében, segíti a szülőket a gyermek gondozásában, ellátásának megszervezésében, kezdeményezi és a gyermeknek nyújtott gyermekjóléti ellátásokkal összehangolja a szülők és más hozzátartozók részére a szociális alapellátás keretében nyújtott személyes gondoskodást; gondozási tervet készít a gyermek és a szülő közreműködésével és legalább hat hónaponként értékeli a gondozás eredményességét; a családi konfliktusok megoldását az érintett családtagok közötti közvetítéssel, illetve más konfliktuskezelő, családterápiás módszer alkalmazásával segíti elő, vagy javaslatot tesz ilyen szolgáltatás igénybevételére; valamint ha a gyermek veszélyeztetettségét a gyermek, illetve szülőjének egészségi állapota vagy fogyatékosága okozza, egészségügyi vagy gyógypedagógiai ellátás biztosítását kezdeményezi. Online elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015.NM. (letöltés ideje: 2007. október 27.).

⁷⁸ ERRC interjú egy gyermekjóléti szolgálat munkatársával. Siklósnagyfalu, 2007. augusztus.

⁷⁹ ERRC interjúk gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival. Budapest (VII. és VIII. kerület), Pécs, Alsószolca, Megyaszó, Siklósnagyfalu, 2007. augusztus.

⁸⁰ A Gyermek Jogainak Bizottsága, 2006. március 17. A Gyermek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. Online megtalálható: <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

A gyermekjóléti dolgozók túlterheltsége

Budapesten és az ország nagyobb városaiban a gyermekjóléti és családsegítő szolgálatok családgondozói szükség esetén olyan szakembergárda segítségére támaszkodhatnak, akik segítenek a rászoruló családoknak helyzetük javításában, illetve gyermekük gyermekvédelmi szakellátásba vételének megelőzésében. A kisebb településeken és falvakban élő rászoruló családoknak azonban az általában már eleve túlterhelt szociális munkások segítségével kívül nincs hozzáférésük egyéb támogatási formákhoz. A családgondozók túlterheltségére jellemző, hogy míg a gyermekjóléti alapellátás területén dolgozó szakemberek esetében a gondozotti létszám egyidejűleg maximum 25 család, illetve 45 gyermek lehetne,⁸¹ addig Ózdon a családgondozók fejenként 110 és 350 fő közötti gyermekszámmal dolgoztak, Budapest XXI. kerületében 60 és 100 között mozgott az egy gondozó által ellátott családok száma, a VIII. kerületi gyermekjóléti szolgálat gondozói pedig általában fejenként 150-180 család ellátásával foglalkoztak.⁸² Ilyen túlterheltség mellett a gyermekjóléti alapellátás területén dolgozó szakemberek képtelenek megfelelő megelőző, fejlesztő és támogató programokat is nyújtani. Arra szintén nem jut idejük, hogy a közösségi szintű programfejlesztésre illetve egyének számára elérhető támogatásokra kiírt kormányzati pályázatokkal figyelemmel kísérjék.

A gyermekvédelmi ellátásban dolgozók túlterheltségéhez az is hozzájárul, amint azt a fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői hangsúlyozták, hogy a gyermekvédelemmel kapcsolatos, ám annak hivatalos keretein kívül eső területeken dolgozó szakemberek gyakran a gyermekvédelmi szakemberekre hárítják a felelősséget. Ezt a helyzetet illusztrálja a következő példa:

„Mindig megy az egymásra mutogatás, és sokkal egyszerűbb áttolni mindent a gyámhivatalhoz [...]. Az alapvető hiba egyébként az, hogy amikor bekerül a gyerek az oktatásba, a pedagógusok nem tudják kezelni a szituációt. Mit csinálnak? Mennek a gyermekjóléti szolgálathoz. Ők sem tudják kezelni a problémát, tisztelet a kivételnek, akkor utána megy a szakellátáshoz vagy éppen a gyámhivatalhoz. Az a lényeg, hogy minél hamarabb megszabaduljunk akár a roma, akár az összes többi ilyen gyerektől, és ezért van ennyi gyerek a gyermekvédelemben”.⁸³

⁸¹ Lásd: 15/1998 (IV.30.) NM rendelet a személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről. Online elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015.NM (letöltés ideje: 2007. október 27.).

⁸² Bár a megkérdezett családgondozók nem tettek különbséget az éppen nyitott, illetve az inaktív ügyek között, mindnyájan úgy ítélték meg, hogy a munka mennyisége messze meghaladja kapacitásukat.

⁸³ Egy gyermekjogi képviselő véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai közül számosan jelezték azt is, hogy nem egyszer olyan esetekről tájékoztatják őket, amelyek véleményük szerint nem érdemlik meg a rájuk fordított figyelmet és az utánkövetést. Az ilyen „felesleges” jelzések gyakran iskoláktól érkeznek, ahol – a gyermekjóléti dolgozók szerint – a „problémás gyermekekkel” való foglalkozás terhét megpróbálják a gyermekjóléti szolgálatokra áthárítani.⁸⁴

A szociális munkások passzív hozzáállása

A Gyermekvédelmi törvény 39. paragrafusa, mely a gyermekjóléti szolgáltatás feladatait határozza meg, 2. és 3. bekezdéseiben kimondja, hogy a gyermekjóléti szolgáltatás feladata „a gyermek testi, lelki egészségének, családban történő nevelésének elősegítése” illetve „a gyermek veszélyeztetettségének megelőzése”.

Az ERRC által megkeresett gyermekjóléti szolgálatok munkatársai általában passzív módon álltak hozzá a szociális munkához. A gyermekek és családok helyzetének javítását célzó, proaktív, a megelőzésre összpontosító megközelítés helyett munkájuk középpontjában inkább a gondozásuk alatt állók helyzetének passzív követése, monitorozása állt. Bár ebben bizonyára fontos szerepet játszik a családgondozók túlterheltsége és a gyermekjóléti alapellátás területén tapasztalható forráshiány is, nem feltétlen csak ezzel magyarázható az ERRC által megkeresett családgondozók munkájára jellemző passzivitás, a proaktív, megelőző megközelítés hiánya.

A megkérdezett szakemberek közül néhányan úgy is írták le munkakörüket, mint ami főként a gondozásuk alatt álló családok gondozási tervének összeállítására, majd pedig ennek alapján a gondozás eredményességének értékelésére terjed ki (illetve minimálisan annak követésére, hogy a család körülményei nem romlanak-e tovább). Esetenként e passzív hozzáállás mögött az a vélekedés állt, hogy a családgondozó a gondozása alatt álló roma családok helyzetét a nem-roma családokénál jobbnak tartotta, és úgy gondolta, hogy képesek lennének gyermekeikről megfelelőbben is gondoskodni. Egy családgondozó például arra a kérdésre, hogy miként tudják a roma családokat támogatni annak érdekében, hogy gyermekeik ne kerüljenek gyermekvédelmi szakellátásba, azt válaszolta: „Nem igaz, hogy a romáknak anyagi problémáik vannak. Rengeteg segítséget kapnak az államtól. Gyakran még a vízért sem fizetnek, hanem a közkútról hozzák. A gyerekeik ingyen esznek az iskolában, 10 000 forint iskolakezdési támogatást kapnak, stb.”⁸⁵

⁸⁴ ERRC interjú gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival. Budapest (XV. kerület), 2007. augusztus.

⁸⁵ ERRC interjú egy családgondozóval. Alsózsolca, 2007. augusztus.

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának állásfoglalása a gyermekek védelméről

2006. november 26-án az Emberi Jogok Európai Bírósága (a továbbiakban: Bíróság) elmarasztalta a cseh kormányt a Wallova és Walla vs. Cseh Köztársaság ügyben az Emberi jogi egyezménynek a (magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jogról szóló) 8. cikke alapján. Az ügy gyermekek állami gondozásba vételéről szólt. Az ítélet szerint a cseh bíróságok beismerték, hogy a szóban forgó család gyakorlatilag kizárólag amiatt nem tudott gyermekeiről megfelelően gondoskodni, mert nagy volt a család és mivel szegények voltak, nem találtak megfelelő lakást maguknak és öt gyermeküknek.

Ítéletében a Bíróság hangsúlyozta, hogy ítélkezési gyakorlata szerint a szülő és gyermek együttléte a „családi élet alapvető része” (68. bekezdés). A Bíróság szerint ebben az esetben az állam beavatkozása súlyosnak tekintendő, mivel „egy család szétválasztása nagyon komoly beavatkozásnak minősül”, és ilyen beavatkozásra csakis körültekintő és alapos megfontolást követően, kizárólag a gyermek érdekében kerülhet sor (70. bekezdés). A Bíróság véleménye szerint alapvetően anyagi jellegű problémáról volt szó, és a hatóságoknak „a család teljes szétválasztása” helyett kevésbé súlyos eszközökhöz kellett volna folyamodniuk (72. és 73. bekezdés).

A szociális védelemért felelős hatóságok feladatkörét vizsgálva a Bíróság kimondta, hogy a hatóságok legfőbb feladata „[...] kifejezetten abban áll, hogy segítsék a rászorulókat illetve a szociális támogatási rendszert nem ismerőket támogatási kérvények kitöltése vagy azok megfogalmazása esetén útmutatással, a különböző támogatási formák közti eligazodást segítő tanácsadással, a szociális bérlakáshoz jutás vagy a nehézségeik leküzdését elősegítő más támogatási formák lehetőségeiről való tájékoztatással” (74. bekezdés). Jelen esetben azonban a bíróság ítélete szerint a hatóságok megelégedtek azzal, hogy figyelték, ahogy a család megpróbálja leküzdeni a nehézségeket, végül pedig gyermekeiket állami gondozásba vették. A gyermekek állami gondozását később meghosszabbították anélkül, hogy a hatóságok alaposan megvizsgálták volna, történt-e az érintett család körülményeiben változás (76. bekezdés).

A Bíróság kimondta, hogy ugyan helytállóak a hatóságok által a gyermekek állami gondozásba vételének indoklására felhozott érvek, de nem elégségesek; valamint hogy a cseh hatóságok nem tettek „komoly erőfeszítéseket” annak érdekében, hogy az érintett család körülményei javuljanak és gyermekeik mielőbb hazakerülhessenek (78. bekezdés).

Az ítélet szövege (francia nyelven) megtalálható: <http://cmiskp.echr.coe.int/> (letöltés ideje: 2007. szeptember 20.).

A legtöbb családgondozó nem tudott konkrét javaslatot tenni arra nézve, hogy milyen programok illetve támogatási formák lennének szükségesek ügyfeleik körülményeinek javítása és gyermekeik családból való kiemelésének megelőzése érdekében. A felkeresett hét vidéki gyermekjóléti és családsegítő szolgálat illetve központ közül mindössze három helyen működtek speciális támogatási programok, vagy tervezték ilyen programok indítását.⁸⁶ A gyermekjóléti szolgáltatás céljait és feladatait tekintve igen aggasztóak ezek a tények. Ha a gyermek megfelelő fejlődését biztosító körülmények létrehozásáért és fenntartásáért felelős szakemberek nem tudják megmondani, hogy a veszélyeztetett családoknak a támogatás milyen formáira lenne szüksége, akkor az érintett családoknak nem sok esélyük van arra, hogy tényleges segítséget kapjanak. Ahol viszont voltak működő programok, ott a gyermekjóléti szakemberek arról panaszkodtak, hogy sokkal több ilyen programra lenne szükség, főként roma közösségeket célzó helyi közösségfejlesztő programokra, ám ez utóbbira egyszerűen nem áll rendelkezésre forrás.⁸⁷ Számos gyermekjóléti szakember azt is elmondta, hogy a speciális támogatási programokra kiírt pályázatokra vonatkozó információ gyakran nem jut el hozzájuk, pedig ezek különösen hasznosak lehetnének a veszélyeztetett családok számára, és talán pont ezek által lehetne elkerülni egy-egy gyermek családból való kiemelését.

A fókuszcsoportos beszélgetésen résztvevő szakemberek szerint a problémákhoz az is hozzájárul, hogy a gyermekvédelemben tapasztalható komplex problémák kezeléséhez előírt képzettségi szint rendkívül változatos képet mutat. Az egyik résztvevő állítása szerint a családgondozói státusz például huszonnyolc különböző fajta végzettséggel tölthető be. Az eltérő végzettségek ugyanakkor különböző ismereteket takarnak, amelyek nem feltétlenül elegendőek a felmerülő problémák megoldásához és helyes kezeléséhez.

Kevésbé veszélyeztetettek a roma, mint a nem-roma gyermekek

A fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői közül és a kutatás során megkérdezett szakemberek közül is számosan állították, hogy a roma származású

⁸⁶ Sajószentpéteren, Pécsen és Alsószolcán. Az alsószolcai gyermekjóléti szolgálat egy családgondozója az ERRC-nek elmondta, hogy a helyi iskolákkal és a körzeti védőnővel együtt „Biztos Kezdet” program indítását tervezik a 0-6 éves korú gyermekek szülei számára. „Az egészséges életmódról és higiéniaról tartunk majd előadásokat, illetve életvezetési tanácsadó és főzőtanfolyamokat heti 3 alkalommal. Inkább klubszerűre tervezzük, hogy vonzóbb legyen, és megpróbáljuk bevonni a romákat is. Szeretnénk, ha egy roma nő is részt venne a program koordinálásában, hogy ezáltal több romát érjünk el”. A program és a roma közösség tagjainak a program koordinálásába való bevonása modellértékűnek számíthat a különböző intézmények közti együttműködés és a roma részvétel szempontjából. A programot eredetileg Nagy-Britanniában fejlesztették ki. A magyar kormány átvette a programot, és a tanulmány írásának idején már 51 település vett benne részt. Lásd: <http://www.eselyegyenloseg.hu/main.php?folderID=16364> (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

⁸⁷ ERRC interjú gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival. Pécs, 2007. augusztus.

gyermeket csak rosszabb körülmények esetén emelik ki családjukból, mint a nem-romákat. Sokan azzal magyarázták ezt, hogy gyermekjóléti dolgozók a roma származású gyermekeket kevésbé tartják veszélyeztetettnek, mint nem-roma társaikat. Az ERRC által megkérdezett családgondozók ezzel szemben kifogásolták, hogy az illetékesek (mint például a védőnők vagy a gyermekorvosok) esetenként nem értesítik őket időben azokról a gyermekekről, akiknek segítségre lenne szüksége, és így a családdal való kapcsolatfelvétel idején a gyermek körülményei már lényegesen rosszabbak.⁸⁸

A fenti jelenség indoklásául a fókuszcsoportos beszélgetéseken elhangzott az is, miszerint a roma családokban „szorosabbak az érzelmi kötelékek”, mint a hasonló körülmények között élő nem-roma családokban. Egyes szakemberek véleménye szerint a roma családokban ezek az (állítólag) szorosabb érzelmi kötődésekre épülő szülő-gyermek kapcsolatok megfelelően ellensúlyozzák a gyermek rossz fizikai körülményeit. A fókuszcsoportos beszélgetések szerint ennek köszönhető, hogy a roma származású gyermekeket esetenként tovább hagyják őket veszélyeztető körülmények között élni, mint a nem-roma származású gyermekeket, akik esetében a szakszolgálati beavatkozás hamarabb megtörténik.

6.3 A gyermekvédelmi rendszerbe hatósági döntés alapján bekerült roma származású gyermekek aránytalan mértéke

A „veszélyeztetettség” fogalmának tág meghatározása a Gyermekvédelmi törvényben, a fogalom szubjektív értelmezése a családgondozók által, egyes családgondozók feltehető előítéletessége és az arra való hajlam, hogy nehéz körülményeikért magukat a romákat tegyék felelőssé, az alapellátás terén észlelhető kapacitásbeli problémák, illetve a megelőző programok fent említett hiányának együttes hatása következtében a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága tapasztalható mind a gyermekjóléti alapellátás, mind pedig a szakellátás szintjén.

A gyermek ideiglenes hatályú elhelyezése illetve átmeneti nevelésbe vétele a gyámhatóság döntése alapján történik, minthogy ehhez bírósági jóváhagyás nem szükséges.⁸⁹ Az esetek túlnyomó többségében a családjából kiemelt gyermek

⁸⁸ ERRC interjú gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival és családgondozókkal. Budapest és Pécs, 2007. augusztus.

⁸⁹ A Gyermekvédelmi törvény 67. § (1) bekezdése kimondja, hogy „ha a gyermek testi, értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges ellátás a szülő beleegyezésével nem biztosítható és ez a helyzet a gyermek fejlődését veszélyezteti, a települési önkormányzat jegyzője, illetve a gyámhivatal a veszélyeztetettség mértékétől függően a 15. § (4) bekezdésében felsorolt intézkedések valamelyikét megteszi”. A 15. paragrafusban felsorolt intézkedések közt megtalálható a gyermekek átmeneti nevelésbe vétele.

csupán átmeneti céllal kerül gyermekvédelmi gondoskodásba. Az ERRC kutatása alapján azonban elmondható, hogy a családjuktól elválasztott gyermekek többsége ténylegesen hosszú távon gyermekvédelmi gondoskodásban marad, ám ez anélkül történik meg, hogy őket hivatalos úton, bírósági jóváhagyással tartós nevelésbe vették volna. A roma származású gyermekek gyermekvédelmi gondoskodásban lévők közti felülreprezentáltságának következtében ez a tény nagyobb mértékben érinti a roma származású, mint a nem-roma származású gyermekeket.

Az átmeneti nevelés ideje alatt a legfontosabb cél elméletileg az, hogy a gyermek visszakerülhessen családjába. Kizárólag súlyos veszélyeztettség esetén kerülhet sor a szülői felügyeleti jog teljes megszüntetésére és a gyermek tartós nevelésbe vételére. Ha a veszélyeztettség megszüntetésére irányuló erőfeszítések nem jártak eredménnyel, a gyámhivatal kezdeményezheti a szülői felügyeleti jog megszüntetését, hogy a gyermek számára a következő legjobb megoldást megtalálja. A hatósági intézkedések sorrendjében a gyermek érdekét tekintve az örökbefogadás áll első helyen, azt követi a nevelőszülőnél történő elhelyezés, végül pedig a tartós gyermekotthoni elhelyezés.⁹⁰

2005-ös statisztikai adatok szerint a szakellátásban lévő gyermekek 85 százaléka volt átmeneti nevelés alatt, és mindössze 10 százalékuk esetében került sor a szülői felügyeleti jog teljes megszüntetésére.⁹¹ A 0-3 éves korú gyermekek esetében a gyermekvédelmi dolgozók általában hamarabb kezdeményezik a szülői felügyeleti jog megszüntetését, mint 3 év feletti korosztálynál.⁹² Ez azzal magyarázható, hogy a legnagyobb eséllyel a csecsemők kerülnek örökbefogadásra, és a gyermekvédelmi dolgozók igyekeznek ebben a sérülékeny életkorban a lehető leghamarabb állandó megoldást találni. 3 év felett a gyermekvédelemben dolgozó szakemberek általában több időt hagynak a szülőknek körülményeik rendezésére, hogy gyermekeiket visszakaphassák.

Azt, hogy mit jelent az átmeneti nevelésbe vétel a gyakorlatban, jól mutatják a Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2005. december 31-i statisztikai adatai. A 21 216 szakellátásban lévő fiatal közül (a nevelőszülőknél és gyermekotthonokban elhelyezett, illetve a 18-24 év közötti utógondozói ellátásban részesülő fiatalokkal együtt):

- 5 % (1 066 fő) töltött több mint 17 évet családjától távol szakellátásban,

⁹⁰ ERRC interjú T. K.-val, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2007. június.

⁹¹ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 43. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

⁹² ERRC interjú T. K.-val, Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet, 2007. június.

- 16,1 % (3 416 fő) volt 10-17 évig szakellátásban, és
- 22,7 % (4 825 fő) volt 5-10 évig szakellátásban.⁹³

Egy pécsi befogadó otthon munkatársa szerint: „A mi politikánk az, hogy a gyermek visszakerüljön a családjához, de ez csak a gyermekek 10-15 százalékánál sikerül. A visszakerülők közül csak körülbelül 10 százalék a roma.”⁹⁴

A roma szülők nem képesek jogukat érvényesíteni

A családból való kiemelés ellen a szülőknek joguk van felszólalni. Ugyanakkor a gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival és az elhelyezési tanácsadókkal készült interjúk azt bizonyítják, hogy a szülők ez irányú kérelme általában nem befolyásolja a szakértői bizottság javaslatát vagy a gyámhivatal döntését.⁹⁵ A gyámhivatali döntést követően a szülőknek joguk van fellebbezni a döntés ellen, ugyanakkor erről a lehetőségről a szülők gyakran nem kapnak tájékoztatást, illetve a többségüknek nincs módja arra, hogy viselje az ezzel járó költségeket.

A fókuszcsoportos beszélgetések során a résztvevők hangsúlyozták, hogy a gyermekvédelemben a roma származású gyermekekkel kapcsolatos egyik probléma az, hogy a roma szülők nem képesek érdekeiket érvényesíteni. Ezt az állítást a roma származású megkérdezettekkel és a gyermekvédelmi szakemberekkel készített interjúk is alátámasztották. Először is, amint arról korábban szó esett, sok roma szülő aluliskolázott, ami megnehezíti a meglehetősen bonyolult gyermekvédelmi rendszer átlátását és a benne való eligazodást.

Ehhez hozzájárul az is, amit az ERRC a roma származású szülőkkel készült interjúk során tapasztalt, hogy a gyermekvédelemben dolgozók csak nagyon minimális konkrét információval látják el a szülőket. A megkérdezettek közül többen számoltak be arról, hogy vagy csak felületes (és néha ellentmondásos) információhoz jutottak hozzá, vagy pedig a gyermekvédelmi dolgozók közül senki nem vette a fáradságot a részletes tájékoztatásra, illetve annak biztosítására, hogy a szülők mindent megértsenek.⁹⁶ Ezen túlmenően néha maguk a gyermekvédelemben dolgozók sem ismerik a gyermekvédelmi rendszer működését (kivéve azt a kis

⁹³ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 57. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.). További 36,9 % (7 840 fő) volt 1-5 évig szakellátásban és 19,2 % (4 069 fő) töltött 1 évnél kevesebbet szakellátásban.

⁹⁴ ERRC interjú egy gyermekvédelmi szakemberrel. Pécs, 2007. augusztus.

⁹⁵ ERRC interjú egy gyermekvédelmi intézmény vezetőjével. Budapest (VIII. kerület), 2007. július.

⁹⁶ ERRC interjú R.-el és B.-vel (Alsószolca), és P.-vel (Alsószentmárton), 2007. augusztus.

részterületet, ahol dolgoznak) – ilyen helyzetben nehezen várható, hogy elirányítsák klienseiket a rendszerben és hogy megfelelően tájékoztassák őket jogaikról.

Végül pedig, ahogyan erről már a jelentés korábbi részében szintén szó esett, a gyermekvédelemből szinte teljesen hiányoznak a roma származású szakemberek, ami (a korábban kifejtettek szerint) a rendszerből magából fakadó romák elleni előítéletességet okoz. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársaira és az elhelyezési tanácsadókra is hatást gyakorol a romákkal szembeni közvélekedés, és ennek megfelelően – tudatosan vagy tudattalanul – sztereotípiák és előítéletek befolyásolják munkájukat, ami kétségkívül hatással van roma származású ügyfeleikkel való kapcsolatukra is.

A szociális munkások hajlamosak azt gondolni, hogy a romák nem képesek megváltozni

Amint az a gyermekvédelmi szakemberekkel folytatott interjúk során kiderült, a gyermekvédelemben dolgozók közül számosan, de főként a kisebb településeken és falvakban élők azt gondolják, hogy a romák nem képesek megváltozni. Ez különösen a családból kiemelt gyermekek esetében igen problematikus, mivel a gyermek családba való visszakerülése ezeknek a szakembereknek a véleményétől és döntésétől függ. A gyermek családba való visszakerülésének feltétele, hogy a családgondozó úgy ítélje meg, hogy a család körülményeiben elegendő javulás történt és a szülők a gyermek biztonságos fejlődéshez megfelelő környezetet biztosítani tudják.

A kutatás során megkérdezett (mind az alapellátás, mind a szakellátás területén dolgozó) gyermekvédelmi szakemberek közül sokan gondolták úgy, hogy a 30 napos elhelyezési időszak leteltével szinte lehetetlen, hogy a gyermek családjához visszakerülhessen, bár néha ez is előfordul.⁹⁷ Azt, hogy mi áll ennek hátterében, jól példázza egy ózdi családgondozó véleménye:

„Általában az történik, hogy a család az első hetekben igyekszik változtatni és helyzetén javítani, hogy a gyermekeket visszakaphassák. Ezért kölcsönöket is felvesznek és próbálnak azonnali változást elérni. Akár még az ivást is abbahagyják egy időre. De mindig visszaesnek, és ugyanúgy folytatják, mint azelőtt”.⁹⁸

⁹⁷ A Gyermekvédelmi törvény rendelkezései szerint a családjából kiemelt gyermek átmeneti befogadó otthonba kerül legfeljebb harminc napig. Ez alatt az időszak alatt a gyermekvédelmi szakértői bizottság értékeli a helyzetet és javaslatot tesz a gyermek elhelyezésével kapcsolatban. E javaslatot a gyámhivatal mérlegeli és döntést hoz. A gyámhivatal döntésének megfelelően a gyermek elhelyezésre kerül (ami jelentheti a családjába való visszakerülést, a nevelőszülői vagy a gyermekotthoni elhelyezést).

⁹⁸ ERRC interjú egy családgondozóval. Ózd, 2007. augusztus.

Hasonlóan vélekedett szinte minden, az ERRC által megkérdezett, alapellátásban illetve szakellátásban dolgozó szakember. Egyes családgondozók azt is felvetették, hogy a roma családok esetében egy sokkal hosszabb megfigyelési időszakra lenne szükség, ami alatt a családnak folyamatosan a javulás jeleit kellene mutatnia ahhoz, hogy ők a gyermek visszahelyezését javasolják. A legtöbben egy 6 hónaptól egy évig terjedő időszakra gondoltak: „Én egy teljes éven át folyamatos javulást kellene tapasztaljak ahhoz, hogy javasoljam a gyermek visszahelyezését”.⁹⁹

Ezen túlmenően az ERRC által felkeresett családgondozók és gyermekotthonvezetők mind egyetértettek abban, hogy ha egy roma származású gyermek ideiglenes hatályú elhelyezés alá vagy átmeneti nevelésbe kerül, szinte egyetlen esetben sem jut vissza családjához. Egy budapesti családgondozó szerint például: „Ritka eset, hogy a gyermek visszakerül. [...] Ha lakhatási gondok miatt kerül be, akkor soha”.¹⁰⁰ Egy másik budapesti gyermekjóléti dolgozó szerint azért nem kerülnek a roma származású gyermekek vissza családjukhoz, mert a család problémái általában túl súlyosak és az elvárt követelmények túl magasak ahhoz, hogy meg tudjanak nekik felelni.¹⁰¹

A fókuszcsoportos beszélgetések során kiderült, hogy néhány szakember a roma szülőket általában nem tartja alkalmasnak gyermekeik megfelelő nevelésére. A következő idézet ezt világosan érzékelteti:

„Míg nem-roma gyerekeknél sokkal könnyebb [...] találni [...] egy nagyszülőt, testvért vagy jó ismerőst, és működik a családba fogadás [a a családból kiemelt gyereknél], addig roma gyerekek esetében sokkal kevésbé működik. Valószínűleg azért, mert a rokonság sem sokkal alkalmasabb, mint a szülő, másodszor ha ez össze is jött, akkor ez csak látszólagos, mert nem viszik a gyereket oda. Én úgy látom, hogy nem-roma gyerek esetében a menekülőutak jobban megoldhatók gyámhivatali szempontból, hiszen mielőtt egy átmeneti nevelésbe vételi határozatot meghozunk, mindenképpen megpróbáljuk a gyermekvédelmi törvény szerint is a fokozatosságot követni”.¹⁰²

A Budapesten dolgozó gyermekjóléti szakemberek szerint viszont a roma családok esetében főleg anyagi okok miatt nehéz a veszélyeztetett gyermek

⁹⁹ ERRC interjú egy családgondozóval. Alsószolca, 2007. augusztus.

¹⁰⁰ ERRC interjú egy családgondozóval. Budapest (XXI. kerület), 2007. augusztus.

¹⁰¹ ERRC interjú egy gyermekjóléti szakemberrel. Budapest (VIII. kerület), 2007. augusztus.

¹⁰² Egy gyámhivatali dolgozó véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

gondozását a tágabb családban megoldani, ugyanakkor a kormány nem biztosítja a befogadó családok részére azokat a támogatási formákat, amelyek a hasonló feladatokat ellátó nevelőszülőknek rendelkezésére állnak.¹⁰³

A gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyermekek családjának nyújtott támogatás hiánya

A Gyermekvédelmi törvény rendelkezései szerint a gyermekjóléti alapellátás területén dolgozó családgondozók feladata a családból kiemelt gyermekek szüleinek nyújtott támogatás körülményeik javítása és gyermekeik családba való visszakerülése érdekében.¹⁰⁴ A gyermekjóléti szolgálat ezzel kapcsolatos konkrét feladatai a következők:

- „Együttműködik a területi gyermekvédelmi szakszolgálat vagy a nevelőszülői hálózatot működtető, illetve a gyermekotthon családgondozójával. Az együttműködés keretében a gyermekjóléti szolgálat családgondozója elsősorban a szülőket támogatja a nevelésbe vétel megszüntetéséhez szükséges feltételek megvalósításában, a gyermekkel való kapcsolattartásban”;
- „A nevelésbe vételt követően a gyermekjóléti szolgálat családgondozója a gyermeket gondozási helyén az elhelyezését követő két hónapon belül felkeresi [...]. A nevelésbe vétel időtartama alatt a családgondozó folyamatosan kapcsolatot tart a gyermekotthon, a nevelőszülői hálózat, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgálat családgondozójával”;
- „A családgondozást különösen a következő szolgáltatásokkal teljesíti: a) személyes segítő kapcsolat keretében a szülő és gyermek kapcsolatának helyreállítása, továbbá folyamatos kapcsolattartásuk segítése, b) a szülők nevelési, gondozási, háztartásszervezési ismeretei gyarapításának támogatása, c) közreműködés a család lakáskörülményeinek rendezésében, a lakás felszerelésének és berendezésének elfogadhatóvá tételében, d) a szülők szociális és egyéb ellátásokhoz való hozzájutásának, ügyeik intézésének támogatása, e) társadalmi szervezetek és önkéntes segítők közreműködésének kezdeményezése”.¹⁰⁵

¹⁰³ ERRC interjú egy gyermekjóléti szakemberrel. Budapest (VII. kerület), 2007. augusztus.

¹⁰⁴ A Gyermekvédelmi törvény 39. § (5) a) pontja kimondja, hogy „a gyermekjóléti szolgáltatás feladata a családjából kiemelt gyermek visszahelyezése érdekében a családgondozás biztosítása – az otthont nyújtó ellátást, illetve a területi gyermekvédelmi szakszolgáltatást végző intézménnyel együttműködve – a család gyermeknevelési körülményeinek megteremtéséhez, javításához, a szülő és a gyermek közötti kapcsolat helyreállításához”.

¹⁰⁵ A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998 (IV.30.) NM rendelet, 23. §. Online megtalálható: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015.NM (letöltés ideje: 2007. október 27.).

Azonban – a jelentés 6.2.4-es fejezetében már leírtak szerint – az alapellátás területén dolgozó családgondozóknak túlterheltségük következtében szinte alig van lehetőségük a gondozásuk alatt álló családok számára bármilyen speciális támogató program indítására és működtetésére.

Bár egyes, az ERRC által megkérdezett családgondozók elmondásuk szerint rendszeresen (általában havonta egyszer) látogatták körzetükben a gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyermekek szüleit, a látogatás legtöbbször csak annak ellenőrzésére szolgál, történt-e valamiféle változás a család körülményeiben. Számos családgondozó azonban azt is elmondta, hogy a családdal való kapcsolattartás és a család gondozása prioritásaik közt általában a legutolsó helyre szorul, egyrészt az időhiány, másrészt azon feltevés miatt, hogy a család körülményeiben várhatóan úgy sem történik olyan változás, ami gyermekeik családba való visszakerülését lehetővé tenné.¹⁰⁶ Néhányan azt is említették, hogy akadnak olyan családok is, akikkel szinte alig találkoztak a gyermek családból való kiemelése után. A gyermekjóléti szolgálatok munkatársai ismételen kihangsúlyozták, hogy legtöbbször nem tudják, hova irányítsák a családokat, hogy a körülményeik javításához szükséges támogatáshoz hozzájussanak. A támogató programok finanszírozása nem megoldott, valamint a gyermekjóléti szolgálatoknál dolgozók többsége nem is tájékozott a szokásos támogatási formákon túlmenően rendelkezésre álló speciális regionális vagy országos támogatási programokról.¹⁰⁷

A roma családok feladják a reményt, hogy gyermekeiket visszakapják

Az ERRC kutatási eredményei szerint az is hozzájárul a roma származású gyermekek tartósan gyermekvédelmi gondoskodásban maradásához, hogy a családok feladják gyermekeik visszakerülésének a reményét. A gyermekvédelemben dolgozók hangsúlyozták, hogy a gyermek családból való kiemelését követően szinte remény sincs arra, hogy a gyermek egyszer majd visszakerül. Egy idő után a családdal való kapcsolat is megszakadhat. Ráadásul számos gyermekvédelmi szakember rámutatott arra is, hogy a gyermek kiemelését követően a család többé nem bízik az adott családgondozóban.

Az ERRC által 2007 nyarán megkérdezett roma szülők mélyszégyen reménytelenségüknek adtak hangot. Számos család azért volt boldogtalan, mert azt mondták nekik, hogy ha javítanak körülményeiken a gyermekjóléti szolgálat

¹⁰⁶ ERRC interjú gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival. Budapest (VII. kerület), Pécs, 2007. augusztus.

¹⁰⁷ Mint például a lakhatási támogatás, vagy más időről időre elérhető szociális támogatási forma.

munkatársai által meghatározott módon, akkor gyermekeik 30 nap leteltével visszakerülhetnek. A családok beszámolóí szerint – bár ők minden anyagi nehézség ellenére javítottak körülményeiken – gyermekeik még két hónap letelte után is ideiglenes elhelyezés alatt álltak, az elhelyezési döntésre várva. A szülők szinte semmiféle tájékoztatást nem kaptak, különösképp arról nem, hogy a gyermekek 30 napos ideiglenes elhelyezést követő visszakerülési esélyei igen alacsonyak, illetve, hogy még körülményeik javulása esetén is könnyen megtörténhet, hogy gyermekeik nem kerülnek hozzájuk azonnal vissza. A szülők kétségbe voltak esve, mert nem tudták, mi történik – annak ellenére, hogy a gyermekjóléti szolgálatot és a gyámhivatalt is felkeresték, hogy gyermekük visszakerüléséről tájékoztatást kapjanak. A megkérdezett szülők egyre inkább elvesztették a reményt, hogy visszakapják gyermekeiket, valamint úgy érezték, a hatóságok igazságtalanul bántak velük, hiszen annak ellenére, hogy javítottak körülményeiken, gyermekeiket mégsem kapták vissza.¹⁰⁸ Nem értették, hogy erőfeszítéseik mire voltak jók.

A roma gyermekek hozzászoknak a szakellátás nyújtotta feltételekhez

A roma származású gyermekek visszakerülésének egy további akadály a fókuszcsoportokban résztvevő szakemberek szerint az, hogy a gyermekek hozzászoknak a nevelőszülőknél vagy a gyermekotthonban nyújtott higiénés komfort-feltételekhez és az anyagi biztonsághoz. Szintén elhangzott, hogy a szakellátás nyújtotta feltételek gyakran éles ellentétben állnak az otthoni viszonyokkal. Ezt az interjúk során megszólaló szakértők is említették. Amint azt egy családgondozó megjegyezte: „Az otthont nyújtó ellátási formákkal az a probléma, hogy a roma gyermekek az itt tapasztalt feltételek miatt nem akarnak visszamenni szüleikhez. Végül az otthon dolgozói átveszik a szüleik szerepét”.¹⁰⁹

Ezt a véleményt tükrözte az interjúk során megkérdezett több, gyermekotthonban élő roma származású gyermek válasza is. Például:

- M. és V., egy tizenéves roma származású testvérpár, akik 6 éve élnek egy alsószolcai gyermekotthonban, az ERRC kérdésére elmondták, hogy nem szeretnek hazalátogatni, mert jobban érzik magukat az otthonban, ahol jobbak a feltételek és jobb lehetőségeik vannak.¹¹⁰

¹⁰⁸ Lásd például ERRC interjúkat R.-el, L.-el és B.-vel. Alsószolca, 2007. augusztus.

¹⁰⁹ ERRC interjú egy családgondozóval. Budapest (XXI. kerület), 2007. augusztus.

¹¹⁰ ERRC interjú M.-el és V.-vel. Alsószolca, 2007. július.

- L., egy 18 éves roma származású fiú, aki egy budapesti gyermekotthonban él már hosszú ideje, elmondta, hogy bár szinte naponta szokott hazalátogatni, nem akar a szüleivel élni, mert más tervei vannak a jövője tekintetében, mint a családjának.¹¹¹

A fókuszcsoportos beszélgetés résztvevői szerint a mögött, hogy a roma származású gyermekek nem kívánnak szüleikhez visszatérni, állhat részben az is, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban felnőve bőségesen megismerhették már a romákra vonatkozó negatív véleményeket, előítéleteket. Elhangzott továbbá az is, hogy a gyermek a nem-roma környezetben akár magáévá is tehetette ezeket az előítéleteket. Ha nem készítik fel megfelelően a roma származású gyermekeket a gyermekotthon, illetve a vér szerinti családjuk nyújtotta körülmények közötti feszültség kezelésére, az serdülőkorban akár öngyűlölethez és negatív önértékeléshez is vezethet.¹¹² Egy gyógypedagógus például egy olyan, gondozása alatt álló roma származású fiú esetét említette, aki gyűlöli a romákat. Egy gyámhivatali dolgozó pedig több roma származású gondozottjának megdöbbenéséről számolt be, akik hazalátogatva a megszokottól eltérő higiénés és komfort-feltételekkel szembesültek.¹¹³ J., aki éveken át nem-roma nevelőszülőknél nevelkedett és jelenleg egy szigetvári gyermekotthon lakója, az ERRC-nek elmondta, hogy családjával nem tartja a kapcsolatot, mert teljesen más a „mentalitásuk”, amivel ő nem tud azonosulni.¹¹⁴

Az alapellátás és a szakellátás közti együttműködés, valamint az ellenőrzés hiánya

Az egyik komoly probléma, amit az ERRC a kutatás során tapasztalt, hogy hiányzik az alapellátás és a szakellátás területén dolgozó szakemberek közti együttműködés. Szintén hiányzik a gyermekvédelemben dolgozók munkájának komoly, következményekkel járó szakmai ellenőrzése és értékelése.

Ha néhol tapasztalható volt is némi együttműködés az alapellátás és a szakellátás között, az is általában igen felületes volt és főként az előírt minimumra korlátozódott. Elhelyezéssel kapcsolatos döntéshozatal esetén például az alapellátásban dolgozók a szükséges háttérinformációt átadták a

¹¹¹ ERRC interjú L.-el. Budapest, 2007. július.

¹¹² Lásd például: ERRC interjú egy gyermekotthon igazgatóhelyettesével, Budapest (XVIII. kerület), 2007. július.

¹¹³ Egy gyámhivatali dolgozó és egy Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálatnál dolgozó gyógypedagógus véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹¹⁴ ERRC interjú J.-vel. Szigetvár, 2007. augusztus.

szakellátásban dolgozóknak, vagy ha a szakellátás területén dolgozó szociális munkás a gondozása alá került gyermek származási helyére látogatást tett, akkor találkozott az ottani, alapellátásban dolgozó szakemberekkel is. Mindez nem jelent azonban többet a gyermekvédelemben elvárható minimumnál, ezt meghaladó együttműködést viszont sehol sem lehetett tapasztalni.

Az alapellátás és a szakellátás területén dolgozók is panaszkodtak, hogy nem megfelelő az információáramlás a másik ellátási szintről. Számos gyermekjóléti szakember beszámolt például olyan esetről, amikor egy elhelyezési tárgyalásra csak a kérdéses nap reggelén kaptak meghívást, ami erősen megnehezíti részvételüket sűrű elfoglaltságaik miatt.¹¹⁵

Összegzés

Az eddigiek alapján elmondható, hogy a roma származású gyermekek nagyobb eséllyel kerülnek gyermekvédelmi gondoskodásba, mint a nem-roma származású gyermekek. Miután bekerültek, szinte biztosan ott is maradnak 18 éves korukig, néhányan pedig utógondozói ellátásban egészen 24 éves korukig, amikor is hivatalosan és véglegesen el kell hagyniuk a gyermekvédelmi szakellátást. Ennek megfelelően elmondható, hogy aránytalanul sok roma származású gyermek nő fel családjá gondoskodása és támogatása nélkül. Ráadásul vér szerinti családjukkal nagy valószínűséggel már megszakadt a kapcsolat, tehát a gyermekvédelmi gondoskodás megszűntekor legtöbbjük mindenfajta kapcsolati háló nélkül lép ki az életbe.

A megkérdezett gyermekek és gyermekotthon-igazgatók közül sokan említették, hogy a gyermekotthonba kerülést követően minimálisra csökken a vér szerinti szülőkkel való kapcsolattartás. Minél tovább marad a gyermek a szakellátásban, annál kevésbé valószínű, hogy tartja szüleivel a kapcsolatot. A megkérdezett gyermekek ijesztően magas arányának, a 120 főből 24 főnek (20 %) semmiféle kapcsolata nem volt vér szerinti szüleivel. A 24 fő közül aki tudta, mióta él gyermekvédelmi szakellátásban, mind már legalább 7 éve élt gyermekotthonban. Közülük:

- 54,2 % volt roma származású,
- 25 % volt félig roma származású, és
- 20,8 % volt nem-roma.

¹¹⁵ ERRC interjú egy családgondozóval. Ózd, 2007. augusztus.

Annak ellenére, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban arra kell törekedni, hogy a gyermek megőrizze kapcsolatait vér szerinti családjával, a családdal való kapcsolattartás fontosságát egyes intézmények nem vették komolyan. Az ERRC által felkeresett intézetek igazgatóinak többsége hangsúlyozta, hogy munkatársai igyekeztek a kapcsolatot megteremteni és fenntartani. Sokan kiemelték például, hogy amikor a gyermekotthon képviselői olyan helyre látogatnak, ahol valamelyik gyermeknek élnek hozzátartozói, mindig igyekeznek a gyermeket látogatóba hazavinni szüleihez. Ugyanakkor a megkérdezett gyermekek közül sokan gondolták úgy, hogy az otthon dolgozói nem igazán támogatják őket a szüleikkel való kapcsolattartásban. Számos gyermekotthon képviselője hangoztatta, hogy egy bizonyos idő eltelte után a szülők általában már nem próbálják fenntartani gyermekükkel a kapcsolatot. Sokan említették azonban azt, hogy a gyermek 18 éves kora közeledtével a szülők hirtelen újból felveszik gyermekükkel a kapcsolatot, amit többen annak tulajdonítottak, hogy a szülők a gyermek számára addig összegyűlt pénzt igyekeznek megszerezni.¹¹⁶ Egyetlen megkérdezett szociális munkás sem említette, hogy a romák nagymértékű szegénysége esetleg befolyásolhatja, mennyire képesek a szülők gyermekükkel kapcsolatot tartani.

A gyermekvédelmi gondoskodás elhagyásakor tehát a benne sok évet eltöltő roma gyermekek jó része várhatóan csak minimális támogató kapcsolati hálóval rendelkezik. Az ERRC 2007 nyarán számos olyan roma származású gyermekként szakellátásban részesült felnőttel készített interjút, akik már saját családdal rendelkeztek.¹¹⁷ A családok közt sok olyan volt, ahol védelemben vett gyermekek éltek, azaz fennállt a gyermek családból való kiemelésének veszélye. Az egyik roma asszonytól, akivel 2007 augusztusában készült interjú, éppen a megelőző hónapban választották el mind a négy gyermekét.¹¹⁸ Egy másik megkérdezett, B., 16 évet töltött gyermekvédelmi szakellátásban. 2007 májusában, amikor az interjú készült, gyermeke védelem alatt állt.¹¹⁹ Az esetek alapján elmondható, hogy a gyermekvédelem rendszere egy bizonyos körforgást idéz elő, melynek következtében ugyanabból a roma családból több generáción keresztül is kiemelik a gyermekeket. Amint azt egy budapesti gyermekjóléti szolgálat munkatársa megjegyezte: „Figyelmeztető jel, hogy gyakran találkozunk olyan gyermekekkel, akiknek szülei maguk is gyermekvédelmi szakellátásban

¹¹⁶ A gyermekvédelmi gondoskodás ideje alatt a gyermek bankszámláján összegyűlt összeget a gyermek 18 éves korában jogosult felvenni.

¹¹⁷ A fókuszcsoportos beszélgetések során elhangzott, hogy átmeneti nevelésben élő roma lányok esetenként teherbe esnek olyan férfiktól, akik az otthonon kívül élnek. Ezekből a fiatal lányokból később gyermekeiket egyedül nevelő anyák lesznek.

¹¹⁸ ERRC interjú L.-el. Alsózsolca, 2007. augusztus.

¹¹⁹ ERRC interjú B.-vel. Budapest, 2007. május.

részesültek. Mintha a problémák öröklődnének. Szerintem az alapellátás és szakellátás közti nagyobb fokú együttműködésre lenne szükség. Ami most van, az a kölcsönös egymásra mutogatás”.¹²⁰

A gyermek etnikai identitásának kialakulása szintén nehézségekbe ütközik, mivel a gyermek legtöbbször nem-roma környezetben és vér szerinti családjától nagyon különböző körülmények közt nő fel. A fókuszcsoportok egyik résztvevője például így fogalmazott:

„[...] ha [a gyerek] elszakad ennyire a cigányságtól, márpedig elszakad, főleg, ha kicsi korban kerül be a gyermekotthonba vagy a nevelőcsaládhoz, ott még inkább, és a nevelőcsalád taszítja a vér szerinti családot, mert neki gondot okoz a kapcsolattartás, akármennyire felkészítjük, megpróbálunk arra hatni, hogy nagyon fontos az identitás megkapcsolattartás. Mert a gyermekvédelmi törvénynek ez a legnagyobb hibája, hogy a családba történő visszagondozás szinte a nullán van. Mint ebben az esetben is, hogy ez a gyerek azt mondja, hogy én nem akarok hazamenni, utálok a cigányokat, nem vagyok cigány, pedig minden külső jegy – nem leírt meg jogilag megfogalmazott – azt mondja, hogy igen, az, és ő tiltakozik ellene, mert 5-10 évig nem olyan családban nevelkedett. Belül viszont ragaszkodik a szülőhöz, és kamaszkorban el fog jönni az az idő, amikor elkezd lázadni a gyermekotthon vagy a nevelőcsalád ellen [...] és ezeket a problémákat nem is tudjuk megoldani. Nem tudja hova tenni magát, se ide, se oda, légüres térbe kerül a gyermek. Nem beszélve arról, amikor valóban úgy nevelik, olyan környezetben nő fel, hogy szerencsétlen nincs tisztában azzal, hogy külső jegyei alapján bizony cigánynak fogják tekinteni. Ő magát nem tartja cigánynak, de kifejezetten külső jegyek azért vannak, és akkor megkapja. És erre a várható nehézségre fel kell készíteni, ehhez joga van, hogy védekezni tudjon, hogy meg tudjon birkózni ezzel a feladattal”.¹²¹

Összegzésképp elmondható, amint az a fókuszcsoportos beszélgetéseken is felmerült, hogy a gyermekvédelmi rendszer működése maga a roma származású gyermekek jogainak sérülését eredményezi. A jelenlegi rendszerben, ahol is nincsenek részletesen meghatározva az ideiglenes hatályú elhelyezés feltételei, a gyermek jövőjére vonatkozó döntések elhúzódnak és a szülők nem kapnak megfelelő támogatást ahhoz, hogy körülményeiken javíthassanak, és gyermekeiket megtarthassák vagy visszakaphassák, a gyermek és szülei közti kapcsolat romlásáért a felelősség a gyermekvédelmi rendszert magát

¹²⁰ ERRC interjú V. E.-vel. Budapest (VII. kerület), 2007. augusztus.

¹²¹ Egy családgondozó véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

terheli. A jelenlegi rendszer következtében sok szülő-gyermek kapcsolat teljesen megszakad, és a vér szerinti családjukhoz való visszatéréshez nem kapnak megfelelő támogatást a gyermekek. Azok a gyermekek pedig, akik nagykorúságuk elérésével kikerülnek a gyermekvédelmi gondoskodásból, nem részesülnek semmiféle további támogatásban. Bár a fenti megállapítások minden gyermekvédelmi szakellátásban részesülő gyermekre vonatkoznak, a fókuszcsoportos beszélgetésen résztvevő szakemberek véleménye szerint a roma származású gyermekeket különösen nagy mértékben érintik hátrányos helyzetük és a gyermekvédelmi rendszerben való felülreprezentáltságuk következtében.

6.4 Az etnikai identitás kérdése az örökbefogadás folyamatában

Az etnikai hovatartozás nyilvánvalóan fontos szerepet játszik az örökbefogadás folyamatában Magyarországon. A Szociális és Munkaügyi Minisztérium adatai szerint 2005-ben 773 örökbefogadást engedélyeztek. Ezek közül 695 esetben az örökbefogadók magyar állampolgárok voltak, a fennmaradó 78 esetben pedig külföldiek. Szakemberek szerint átlagosan 800 örökbefogadásra kerül sor évente Magyarországon, melyek közül 100, vagy annál kevesebb esetben külföldi állampolgárságú az örökbefogadó. Szintén a 2005. december 31-én nyilvántartottak szerint 2005-ben 1 058 örökbefogadási kérelmet nyújtottak be, és 1 496 szülői feladatok ellátására alkalmasnak nyilvánított személy várta, hogy gyermeket fogadhasson örökbe.¹²²

Ugyanezen adatok szerint ebben az időpontban 2 036 örökbefogadhatónak minősített gyermek volt. Ugyanakkor közülük csak 156 volt 3 év alatti, azaz az örökbe fogadni szándékozók által leginkább keresett korosztályhoz tartozó. Az örökbefogadhatónak minősített gyermekek közül 691 fő volt fogyatékosként nyilvántartva, és 1 192 gyermek volt 10 évnél idősebb. Az ERRC által 2007-ben megkeresett örökbefogadási szakemberek állítása szerint a bármilyen fogyatékkal élő és a 10 évnél idősebb gyermekek örökbefogadási esélyei Magyarországon minimálisak.¹²³

A fenti adatok jól érzékeltetik, hogy az örökbefogadásra váró gyermekek „kínálata” jelentősen meghaladja az örökbe fogadni szándékozók által nyújtott „keresletet”. Ebből következően nem kerül sor minden örökbeadható gyermek örökbefogadására, legalábbis rövid távon biztosan nem. Az örökbefogadható roma származású gyermekek szempontjából ez igencsak nyugtalanító. 2006

¹²² Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&dociD=14102>, 47. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

¹²³ ERRC interjú egy örökbefogadási tanácsadóval. Miskolc, 2007. július.

márciusában, Magyarországra vonatkozó záró észrevételeiben a Gyermekek Jogainak Bizottsága aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy „túl sok roma gyermeket tartanak az intézetekben, miközben egy részük élvezhetné az örökbefogadás előnyeit”.¹²⁴

Ahogy erről már korábban szó esett, a gyermekpopuláción belüli arányukhoz képest a roma származású gyermekek felülreprezentáltak a szakellátásban lévők között. Könnyen lehet, hogy az örökbefogadásra váró gyermekek közt is magasabb a roma származású gyermekek aránya, de ezt jelenleg hivatalos adatokkal alátámasztani nem lehet. Tekintettel azonban arra, hogy az örökbefogadott gyermekek körülbelül 90 százaléka magyarországi, feltehetően többségében nem-roma szülőkhöz kerül, a romák elleni diszkrimináció és előítéletesség következtében az örökbefogadásra váró roma származású gyermekek nem-roma társaikkal szemben hátrányos helyzetben vannak.

A fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevő szakemberek, nevelőszülők és örökbefogadó szülők megerősítették a fenti feltevéseket, valamint beszámoltak azon tapasztalataikról is, miszerint nehéz roma származású gyermekek számára örökbefogadó szülőt találni.

Minden résztvevő elismerte, hogy az örökbefogadás önmagában is sok nehézséggel jár, például a család vagy a környezet elutasítása, a gyermek „örökségének” nem ismerete, vagy a nem vér szerinti gyermek felnevelésének kihívásai miatt. A szakemberek és a szülők adottnak vették, hogy nagyon sok függ attól, hogy a tágabb család és a lakókönyezet elfogadja-e a gyermeket, minthogy ez nagyban befolyásolja a lehetséges örökbefogadók hozzáállását és cselekedeteit. A beszélgetés résztvevői szintén kihangsúlyozták az örökbe fogadni szándékozó szülők illetve környezetük előítéleteinek erejét, valamint az előítéletek megváltoztatásának nehézségeit. Egy örökbefogadó anya például a roma származású gyermekek örökbefogadása kapcsán így vélekedett: „Szerintem az örökbefogadás épp elég nagy kihívás és épp elég erős igényel, és szerintem ez egy olyan plusz, amit nem biztos, hogy képesek lettünk volna vállalni”.¹²⁵

A nevelő- és örökbefogadó szülőkkal, valamint gyermekvédelmi szakemberekkel folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy az örökbefogadási tanácsadók csak felületesen vagy egyáltalán nem foglalkoznak ezekkel a kérdésekkel az örökbe fogadni szándékozó szülők felkészítése során; és az a

¹²⁴ A Gyermekek Jogainak Bizottsága, 2006. március 17. A Gyermekek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. Online megtalálható: <http://www.szm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

¹²⁵ Egy örökbefogadó anya véleménye. Közép-Magyarország, 2007. július.

szempont, hogy a legtöbb örökbefogadott gyermek feltehetően szembeállítva majd ezekkel a problémákkal, még kevesebb figyelmet kap. A szakemberek szerint ez főként az örökbefogadási tanácsadók és más gyermekvédelmi dolgozók hiányos képzésének a következménye, mivel őket magukat sem készítették fel az ilyen kérdések kezelésére, és így másokat sem tudnak rá megfelelően felkészíteni.

Számos, a roma származású gyermekek örökbefogadásával kapcsolatos, problémásnak ítélt kérdéstről már folyik a vita a szakemberek között. A jelentés szempontjából a legfontosabb vitatott pontok a következők:

- Hogyan oldható fel a Gyermekvédelmi törvény és az Adatvédelmi törvény rendelkezései közt feszülő ellentmondás?
- Mit kell tennie a kormánynak a gyermekek etnikai hovatartozáshoz való jogának tiszteletben tartása és előmozdítása érdekében?
- Választhasson-e az örökbe fogadni szándékozó, hogy milyen származású gyermeket kíván örökbe fogadni?
- Milyen álláspontot képviseljenek ezzel kapcsolatban az örökbefogadási szakemberek?

A jelentés következő része e problematikus kérdések kapcsán igyekszik a magyar törvényhozóknak és közpolitika-formálóknak útmutatást adni, és a lehetséges megoldásokra rávilágítani.

6.4.1 Etnikai identitás, örökbefogadás és a jogi szabályozás

A Gyermekvédelmi törvény 7. § (2) bekezdése szerint a családjától bármilyen okból elválasztott gyermeknek „joga van – örökbefogadó családban vagy más, családot pótló ellátás formájában – a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodást helyettesítő védelemhez”. Különös jelentőséggel bír a 7. § (3) bekezdése, mely kimondja, hogy „a gyermek helyettesítő védelme során tiszteletben kell tartani lelkiismereti és vallásszabadságát, továbbá figyelemmel kell lenni nemzetiségi, etnikai és kulturális hovatartozására”.

Az Adatvédelmi törvény 2. paragrafusa szerint különleges adatnak tekintendő többek közt a faji eredetre, a nemzeti és etnikai kisebbséghez tartozásra, valamint az egészségi állapotra vonatkozó személyes adat. A törvény 3. paragrafusa kimondja, hogy különleges adat csak akkor kezelhető, ha ehhez az érintett írásban hozzájárul, vagy pedig ha ezt törvény vagy nemzetközi egyezmény elrendeli. A Gyermekvédelmi törvény nem hatalmazza fel a gyermekvédelmi dolgozókat az

etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok kezelésére, ugyanakkor az egészségi állapotra vonatkozó adatokat joguk van kezelni.¹²⁶

A jelentés egy korábbi fejezetében már szó esett arról, hogy a magyar törvények ellentmondásosan rendelkeznek tekintetben, hogy ki jogosult a gyermek etnikai származásáról nyilatkozni. A Kisebbségi törvény szerint a származás kinyilvánítása az érintett személy kizárólagos joga.¹²⁷ A Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint a cselekvőképtelen kiskorú helyett jognyilatkozatot törvényes képviselője tehet, „a korlátozottan cselekvőképes kiskorú nyilatkozatának érvényességéhez [...] törvényes képviselőjének beleegyezése vagy utólagos jóváhagyása szükséges”.¹²⁸

A magyar törvények alapján a gyermekvédelmi gondoskodásban lévő gyermek gyámja a nevelőszülő vagy a gyermekotthon vezetője lehet.¹²⁹ Tekintettel arra, hogy a gyám a gyermek törvényes képviselője és gyakorolja a szülői felügyeleti jogokat, a törvény betűje szerint minden olyan nyilatkozatot megtehet, amelyre a szülő jogosult lenne. Ez a rendelkezés azonban egyértelműen ellentmond a kisebbséghez való tartozás szabad megválasztására vonatkozó, nemzetközileg és Magyarországon egyaránt elfogadott normáknak. Az ellentmondás feloldása érdekében olyan törvénymódosításra van szükség, amely tételesen felsorolja a gyámok jogait, melyekbe nem tartozik bele a nyilatkozattétel a gyermek – gyakran csupán vélelmezett – etnikai hovatartozásáról.

Tekintettel arra, hogy a gyermekvédelmi rendszer alapja a gyermek legjobb érdeke, ha a roma gyermekek előnyben részesítésének céljával gyűjtenének adatot a gyermekvédelmi szakellátásba vétel során, illetve felhasználnák ezeket az adatokat minden olyan döntésnél, mely a gyermek érdekeit érinti az örökbefogadási folyamat vagy a gyermekotthoni nevelés során (mint például a gyermek oktatására vonatkozó döntések), az jogos célnak minősülne az Adatvédelmi törvény vonatkozó rendelkezései szerint. Jelen esetben a roma származású gyermekek érdekeit szolgálná a Gyermekvédelmi törvény olyan irányú módosítása, amely jogilag felhatalmazná a gyermekvédelem intézményrendszerének szereplőit etnikai hovatartozással kapcsolatos adatok gyűjtésére és kezelésére, és ezáltal biztosítaná a gyermekek számára a Gyermekvédelmi törvény 7. § (3) bekezdésében felsorolt jogaik gyakorlását.

¹²⁶ Gyermekvédelmi törvény 135. § (2).

¹²⁷ Kisebbségi törvény 7. §.

¹²⁸ Polgári Törvénykönyv 12/A. § (1) bekezdése alapján „korlátozottan cselekvőképes az a kiskorú, aki a tizenegyedik életévét már betöltötte és nem cselekvőképtelen”.

¹²⁹ A házasságról, a családról és a gyámságról szóló törvény 98. § (2) bekezdése.

6.4.2 Az etnikai hovatartozás kinyilvánításának előmozdítása

A Kisebbségi törvény 7. paragrafusa kimondja, hogy „a kisebbséghez való tartozás kérdésében – a (2) bekezdésben foglalt kivétellel – nyilatkozatra senki sem kötelezhető”. A magyar közvélemény romaellenessége és a romákat érő diszkrimináció ismeretében nem meglepő, hogy számos roma származású ember nem szívesen vállalja nyíltan etnikai hovatartozását, különösen nem egy állami szolgáltatás igénybevételekor. A fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevő szakemberek többségének véleménye szerint a szülők általában nem szívesen azonosítják magukat romaként. Például:

- „Több elhelyezési tárgyaláson ültem úgy, hogy nem vállalták fel, hogy romák. Szénfekete cigány emberek, de nem érzik annak magukat”.¹³⁰
- „És mikor a szülő megkérdezi, hogy ki mer ezzel kapcsolatban bármit elmondani, akkor az a válasz [a szülőé], hogy nem kíván e téren nyilatkozni”.¹³¹
- „Nagyon sokszor nem akar nyilatkozni, mert nem akarja megbélyegezni a gyermekét”.¹³²

A fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevő szakemberek állásfoglalása szerint ez nyilvánvalóan a roma szülőknek azt a tapasztalatát tükrözi vissza, hogy a gyermek számára ez hátrányt jelenthet.

A magyar kormány és a gyermekvédelmi rendszer képviselőinek felelőssége, hogy olyan légkört alakítsanak ki, melyben a roma származású szülők és gyermekek nyíltan merik vállalni etnikai identitásukat. Ez különösen fontos a roma származású gyermekek gyermekvédelmi szakellátásba vétele, illetve örökbefogadásra való felkészítése során, a vér szerinti család és a családi környezet adta támogatás hiánya miatt. Az identitás kinyilvánításának szabadsága szükséges feltétele a magyar törvények betartásának és végrehajtásának is, melyek többek közt kimondják, hogy:

„Az átmeneti vagy tartós nevelésbe vett gyermek joga különösen, hogy életkorához, egészségi állapotához, fejlettségéhez, valamint egyéb szükségleteihez igazodóan állandóságot, érzelmi biztonságot nyújtó teljes körű ellátásban, gondozásban, – nemzetiségi, etnikai és vallási hovatartozását figyelembe vevő – megfelelő nevelésben, oktatásban részesüljön [...]”.¹³³

¹³⁰ Egy gyermekotthon vezetőjének véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

¹³¹ Egy gyámi tanácsadó véleménye. Észak-Magyarország, 2007. június.

¹³² Egy óvodai fejlesztőpedagógus véleménye (TEGYESZ). Közép-Magyarország, 2007. május.

¹³³ Gyermekvédelmi törvény 9. § (1).

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések néhány résztvevője szerint a gyermekvédelmi dolgozók időnként megpróbálnak a gyermek identitására vonatkozó információkat szerezni:

- „A gyámoknak kell egy kicsit támogatni [a romának gondolt szülőket], hogy ezt nyilatkozza le”.¹³⁴
- „Azt érzem, hogy valamilyen irányba próbálnak elmenni a szakemberek. A korábbi 4-es, 5-ös adatlapon szerepelt ez a kérdés, viszont a szülőnek nem kellett aláírnia. Most már egyfajta előrelépést érzek abban a tekintetben, hogy valóban beszéljenek erről már az elhelyezési tanácskozáson. Azt gondolom, minél többet kellene erről beszélni”.¹³⁵

A vér szerinti szülők elmondásai szerint nehezen értik meg magát a kérdést, illetve hogy miért is kell erről beszélni. Arra vonatkozóan azonban nem állnak rendelkezésre részletes adatok, hogy mennyire jellemző a gyermek identitására vonatkozó információszerezésre való törekvés, illetve hogy ez hogyan segítené a roma szülőket abban, hogy merjenek a gyermek etnikai származásáról nyilatkozni. Arról is keveset tudni, hogy a szülők milyen tájékoztatást kapnak az adott információ felhasználására vonatkozóan és az etnikai identitás deklarálásából származó előnyökről annak érdekében, hogy az identitás kinyilvánításáról tájékozottan dönthessenek. Az ilyen irányú erőfeszítések azonban egybevágnának néhány külföldi ország gyakorlatával, az Egyesült Államokban például sokkal nyíltabban kezelik az etnikai származásra vonatkozó adatokat.

6.4.3 Ha az örökbe fogadni szándékozók nem akarnak roma gyermeket

Gyakran vitatott kérdés ebben a témakörben, hogy a romaellenes közvélekedés Magyarországon hogyan befolyásolja az örökbefogadás gyakorlatát. Fontos kérdés például, hogy dönthetnek-e úgy a nem-roma örökbe fogadni szándékozók, hogy nem akarnak roma származású gyermeket. Roma aktivisták többször is felhívták már a figyelmet arra az aggasztó jelenségre, hogy az örökbefogadó szülők kifejezhetik elvárásaikat a gyermek származásával kapcsolatban.¹³⁶ Ennél is aggasztóbb, hogy az örökbefogadási tanácsadók az ilyen fajta igényeket ki is tudják elégíteni annak ellenére, hogy ezt jelenleg a törvény tiltja.

¹³⁴ Egy gyámi tanácsadó véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

¹³⁵ Egy TEGYESZ szakértő véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹³⁶ Például egy 2002-es állampolgári bejelentést követően a kisebbségi és az adatvédelmi országgyűlési biztos közös vizsgálatot indított az ügyben.

Információt a gyermekről a gyermekre vonatkozó adatlap útján szerezhetnek az örökbe fogadni szándékozók.¹³⁷ Ahogyan erről korábban már szó esett, az adatlapok használatát 1998-ban vezették be, és ezek egyértelmű kérdéseket tartalmaztak a szakellátásba kerülő gyermek etnikai származásával és vallásával kapcsolatban. Ezt a gyakorlatot 2002-ben megváltoztatták, és az adatlap 5. pontjánál szereplő – a gyermek nemzetiségi, etnikai és vallási szükségleteire vonatkozó – kérdésre válasz már csak abban az esetben adható, ha erre vonatkozóan a gyermek szülei külön nyilatkoztak.¹³⁸

Az örökbefogadásra váró szülők által kitöltendő adatlapon a hatályos jogszabály szerint nincsen külön pont a gyermek etnikai származására vonatkozó elvárások megjelölésére. Az adatlap azonban kitér olyan kérdésekre, mint például: „Milyen egyéb elvárásai vannak a gyermekkel kapcsolatban?”; „Mi az, ami kizáró tényező lehet?”. Az örökbe fogadni szándékozók ezeknél a pontoknál megjelölhetik a gyermekre vonatkozó elvárásaikat.

A fókuszcsoporthoz tartozó résztvevő szakemberek többsége egyetértett abban, hogy Magyarországon jelenleg lehetőségük van az örökbe fogadni kívánó szülőknek úgy dönteni, hogy nem akarnak roma származású, vagy (testi vagy értelmi) fogyatékkal élő gyermeket. Néhány résztvevő szerint ez azért történhet meg, mert az örökbe fogadni szándékozók időnként tájékoztatást kapnak a gyermek etnikai származásáról:

- „Akiket örökbe adunk, nyilvánvaló, hogy az örökbeadás előtt részletesen mindent leírtunk róla, fényképet csatolunk. Úgy gondolom ez evidens, nem kérdés, hogy leírjuk, egy roma származású gyermekről”.¹³⁹
- „Garantálni sehogy se lehet, nem titkoljuk el, ha tudjuk, hogy van benne roma vér. Minden információt átadunk a családoknak, amit mi tudunk a vér szerinti családokról, de garantálni semmit sem lehet”.¹⁴⁰

Ezzel szemben az ERRC által megkérdezett örökbefogadási tanácsadók egyöntetűen arról nyilatkoztak, hogy az örökbefogadásra váró gyermek adatlapján semmiféle adatot nem tüntetnek fel etnikai származásáról.¹⁴¹

¹³⁷ A gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról szóló 235/1997 (XII.17.) Kormányrendelet alapján.

¹³⁸ A gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról szóló 235/1997 (XII.17.) Kormányrendelet I. számú mellékletének XIII. számú adatlapja, A) és B) pontok.

¹³⁹ Egy gyermekotthon-vezető véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

¹⁴⁰ Egy örökbefogadási tanácsadó véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

¹⁴¹ ERRC interjú örökbefogadási tanácsadókkal. Budapest és Miskolc, 2007. július.

Mindazonáltal azt is megjegyezték, hogy minél idősebb gyerekekről van szó, annál nyilvánvalóbbak a roma származásra utaló külső jegyek, mint például a sötét bőrszín, haj, vagy szem. Az örökbefogadásban közreműködő szakemberek úgy érezték, hogy ilyenkor képtelenek az örökbefogadásra várók elöl „eltitkolni” a gyermek származását.¹⁴²

A törvény nem tiltja, hogy az örökbe fogadni vágyók megjelöljék, ha nem akarnak hátrányos helyzetű csoporthoz tartozó – például roma származású vagy fogyatékkal élő – gyermeket örökbe fogadni. A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetések egy másik résztvevője erről például így nyilatkozott: „Ez nem megülthető, ugyan mi nem tarthatjuk nyilván, erről a TEGYESZ sem nyilatkoztathatja az örökbefogadókat, de semmi nem tiltja, hogy egy ilyen megkötést tegyen [a leendő örökbefogadó szülő]”.¹⁴³ Az ERRC által 2007 nyarán felkeresett örökbefogadási tanácsadók és más gyermekvédelmi szakemberek megerősítették a fent elmondottakat. Egy budapesti örökbefogadási tanácsadó például elmondta, hogy van lehetőség arra, hogy az örökbe fogadni vágyók a gyerekekre vonatkozóan megkötéseket tegyenek, és hogy „a szülők többsége leírja, hogy nem akar roma gyermeket”.¹⁴⁴ A szakemberek azt is megjegyezték, hogy az ilyen megkötések többnyire árnyaltabbak, mint egy egyértelmű „nem akarok roma gyermeket” kijelentés. Helyette a szülők általában olyan külső leírást adnak a gyerekekről, mint például a szőke haj, kék szem és világos bőr, melyek a roma származású gyermekekre nem jellemzők.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés résztvevői ezen túlmenően abban is egyetértettek, hogy ha az örökbefogadóknak megtiltanák, hogy szabadon eldönthessék, akarnak-e roma származású gyermeket, akkor másra hivatkozva utasítanak vissza az általuk romának tartott gyermekeket.

A gyermek legjobb érdeke

Annak érdekében, hogy a roma származású és más hátrányos helyzetű csoportokhoz tartozó gyermekek legjobb érdeke érvényesülhessen az örökbefogadás során, különösen fontos, hogy a fenti vitás kérdésekben milyen döntések születnek. A vélemények erre nézve erősen megoszlanak. Az egyik álláspont képviselői szerint nem lenne szabad megengedni, hogy az örökbe fogadni szándékozó szülők megkötéseket tehessenek az örökbefogadandó gyermek származásával kapcsolatban, illetve hogy ezen az alapon dönthessenek

¹⁴² ERRC interjú egy örökbefogadási szakemberrel. Miskolc, 2007. július.

¹⁴³ Egy gyámhivatali dolgozó véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

¹⁴⁴ ERRC interjú egy örökbefogadási tanácsadóval. Budapest, 2007. július.

az örökbefogadásról. A gyermekjogi aktivisták álláspontja ezzel ellentétben az, hogy e megkötések tiltása a gyermek egészségére és további fejlődésére nézve igen káros következményekkel járhat.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetéseken résztvevő gyermekvédelmi szakemberek egyöntetű véleménye az volt, hogy nem szolgálná a gyermek érdekeit, ha olyan szülőkhöz kerülne, akik őt nem akarják. Az egyik hozzászóló szerint például: „A gyermek is biztos azonnal fogja érezni, hogy ő nem kell ennek a családnak”.¹⁴⁵ A gyermek biztonsága illetve fizikai, mentális, érzelmi és értelmi fejlődése szempontjából is kérdéses, hogy helyes-e egy roma származású gyermeket egy esetlegesen rasszista környezetbe helyezni.

Az örökbeadható gyermek számára a megfelelő örökbefogadó szülők felkutatásának folyamata alatt a gyermek érdekei minden kétséget kizáróan az első helyen kell álljanak. Egy gyámi tanácsadó például ezzel kapcsolatosan így fogalmazott: „De az örökbe fogadni szándékozó [ha nem akar roma gyermeket], ha tudjuk, vagy mi gondoljuk, hogy külső jelek alapján, név alapján, hogy roma származású gyermekről van szó, nem kínáljuk fel”.¹⁴⁶ A kutatás során megkérdezett örökbefogadási tanácsadók és más szakemberek véleménye szerint, ha egy gyermeket egyszer vagy netán ismételtén visszautasítanak a személyes találkozás után, mert valamilyen okból kifolyólag az örökbefogadók nem érzik képesnek magukat a felnevelésére, az várhatóan a gyermek súlyos, hosszú távú pszichés károsodásához vezet.

Bár ezekben a kérdésekben a gyermek legjobb érdeke az elsődleges, az örökbe fogadni szándékozó szülőktől nem szabad megtagadni a gyermek etnikai származására vonatkozó preferenciáik kifejezésének lehetőségét; sem pedig azt, hogy erre alapozva hozzanak döntéseket. Amint azt az egyik gyermekvédelmi szakember megfogalmazta a fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés során: „Szerintem nem kell eltitkolni [a gyermek származását]”.¹⁴⁷

Az örökbefogadási rendszer jelenlegi formájában azonban komoly átalakításokra szorul. Ennek során egyaránt biztosítani kell, hogy a gyermek legjobb érdeke érvényesülhessen, illetve hogy az örökbefogadhatónak minősített roma gyermekek ne kényszerüljenek felnőttkorukig szakellátásban maradni megfelelő örökbefogadó szülők hiányában.

¹⁴⁵ Egy gyámhivatali dolgozó véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

¹⁴⁶ Egy gyámi tanácsadó véleménye. Dél-Alföld, 2007. június.

¹⁴⁷ Egy óvodai fejlesztőpedagógus véleménye (TEGYESZ). Közép-Magyarország, 2007. május.

A kérdéssel hosszabb ideje foglalkozó más országok gyakorlatai is inkább az etnikai identitásra vonatkozó adatok kinyilvánítását és felhasználását részesítik előnyben az örökbefogadás folyamata során. Az Egyesült Királyságban például a 2002-es örökbefogadási törvény végrehajtásához szükséges az etnikai származásra vonatkozó adatok gyűjtése.¹⁴⁸ A fókuszcsoportos beszélgetéseken részt vevő szakemberek és az ERRC által megkérdezett örökbefogadási tanácsadók is egyetértenek ezzel az általános megközelítéssel, mivel ez a gyakorlat lehetővé tenné, hogy a roma származású szülők – illetve általában az erre igényt tartó szülők – roma származású gyermekeket fogadhassanak örökbe.

- „Az optimális az lenne, ha saját közegébe kerülne a gyerek, és ott fogadná örökbe”.¹⁴⁹
- „Kellene nyilvántartanunk, mert lehet az örökbefogadó szülőnek igénye, hogy ő éppen cigánygyereket szeretne, és a gyerekek meg vannak szükségletei”.¹⁵⁰
- „Nekem is van örökbefogadó szülőm, aki azt mondja, hogy roma gyereket szeretnék, mert én nézze ebben a közösségben élek, itt csak ilyen gyereket tudnak elfogadni. Tehát erre is van példa”.¹⁵¹

Az örökbefogadási tanácsadók szerint roma származású szülők is jelentkeznek örökbefogadásra. Az örökbefogadásra váró szülők közötti arányukra vonatkozóan konkrét adatok nem állnak rendelkezésre, ám feltételezések szerint ez az arány kifejezetten alacsony. Közülük néhányan kifejezetten roma származású gyermeket szeretnének örökbe fogadni.

Az örökbefogadásra várók nyilvántartása a jelentkezési sorrend alapján történik, és egy örökbe fogadni kívánó szülő elméletileg nem kerülhet azért hamarabb sorra, mert roma származású gyermeket szeretne örökbe fogadni. Az örökbefogadási tanácsadók azonban felhívták a figyelmet arra, hogy ez közvetve mégis előnyt jelenthet, mivel az örökbefogadónak így lehetősége nyílik a (feltehetően vélelmezett származásuk miatt) mások által visszautasított gyermekekkel is találkozni.¹⁵² Egyrészt tehát igyekeznek az örökbefogadási tanácsadók a gyermek etnikai származására vonatkozó adatokat nem számon tartani, másrészt azonban a származás bizonyos mértékben mégis szerepet játszik az örökbefogadás folyamatában.

¹⁴⁸ Bővebb információt a jelentés 7.3-as fejezete tartalmaz.

¹⁴⁹ Egy gyámhivatali előadó véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹⁵⁰ Egy gyermekjóléti szolgálat munkatársának véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹⁵¹ Egy örökbefogadási tanácsadó véleménye. Észak-Magyarország, 2007. június.

¹⁵² ERRC interjú egy örökbefogadási tanácsadóval. Budapest, 2007. július.

A magyar adatvédelmi rendelkezések olyan irányú módosítása, amely lehetőséget nyújtana az etnikai származásra vonatkozó adatok jogszerű gyűjtésére és kezelésére a gyermekvédelmi szakellátásba vétel és az örökbefogadási folyamat során, hozzájárulna a hátrányos helyzetű – köztük a roma származású – gyermekek megfelelőbb elhelyezéséhez, mivel gyorsabban lehetne olyan szülőket találni, akik hajlandóak őket örökbe fogadni. A jogszabály-módosítás ezen a területen igazodna a nemzetközi gyakorlathoz is. Az Egyesült Államokban például igyekeznek az örökbefogadható gyermek számára etnikai származásával megegyező származású örökbefogadó családot találni. Fontos azonban megjegyezni, hogy az amerikai törvények nem engedélyezik azt, hogy az azonos etnikumú család keresése miatt a gyermek elhelyezése késedelmet szenvedjen.¹⁵³

Amiatt is fontos, hogy az örökbefogadó szülők – származásuktól függetlenül – ismerjék az örökbefogadandó gyermek etnikai hovatartozását, hogy ennek megfelelően, teljes körű fejlődését biztosítva tudják majd felnevelni. Amint ezt egy szakember és egyben nevelőszülő megfogalmazta: „Azt gondolom, egy kicsit képmutatás, hogy nem jelöljük [az etnikumot]. A gyakorlatból idevág, hogy az én gyermekem félig cigány. Az apukája az, én tudom, bár sose láttuk. Az anyukával találkoztunk egyszer-kétszer, és a gyermeknek [...] mérhetetlen igénye van arra, hogy tudja, honnan jött”.¹⁵⁴

6.4.4 A gyermek legjobb érdeke tiszteletben tartásának biztosításához szükséges lépések

A szakemberekkel folytatott fókuszcsoportos beszélgetéseken felmerült az a kérdés is, hogy kinek a felelőssége, hogy növelje a roma származású gyermekek elfogadását az örökbe fogadni kívánó szülők körében. Az álláspontok nagymértékben eltértek, és a résztvevők nem is igazán jutottak egyetértésre a kérdéssel kapcsolatosan.

Egyértelmű azonban, hogy az állam felelőssége az egyenlő esélyek, a tolerancia és az elfogadás előmozdítása, és a magyar társadalmat átítató rasszizmus és előítéletesség hatásainak csökkentése. A gyermekvédelemben dolgozóakra, mint az állam képviselőire szintén felelősség hárul ezen a területen. A roma származású gyermekek örökbefogadásával kapcsolatosan ennek megfelelően a szakembereknek kellene az örökbe fogadni kívánó szülők körében a romaellenességet, az előítéletességet és a félelmeket csökkenteni,

¹⁵³ Bővebb információt a jelentés 7.1-es fejezete tartalmaz.

¹⁵⁴ Egy gyámhivatali előadó véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

illetve a roma származású gyermekek nagyobb elfogadását előmozdítani. A magyar kormánynak pedig biztosítania kell erre vonatkozóan világos útmutatókat, valamint képzéseket az örökbefogadási tanácsadók és más érintett gyermekvédelmi szakemberek számára.

A kutatás során megkeresett szakemberek közül számosan jelezték, hogy sem ők, sem pedig a szülők nincsenek megfelelően felkészítve annak a traumának és veszteségérzetnek a kezelésére, mellyel az örökbefogadott gyermekek – főként kamaszkorukban – néznek szembe. A helyzetet tovább bonyolítja, ha a származással és elfogadással kapcsolatos kérdések is előkerülnek. Még a legjobb szándékú szülők is kudarcot vallhatnak ilyen esetben. Amint azt egy gyermekjogi képviselő elmondta:

„Most találkoztam egy ilyen gyermekkel, akit egy pedagóguscsalád nevelt, ők tisztában voltak azzal, hogy roma származású a gyermek, de mégsem tudtak arra az identitásra, arra a gondolkodásra, arra a habitusra, attitűdre ráhangolódni. És a kislányból olyan mértékben tört fel a saját identitása, hogy most kettészakadtak. Hiába szeretik egymást, hiába kötődnek, hihetetlen mély feszültség van egymás között”.¹⁵⁵

A vegyes etnikumú örökbefogadásokból származó bonyolult és időnként elutasításig fajuló kapcsolatok kezelésén túl az örökbe fogadni vágyó szülőknek tisztába kell jönniük saját, esetenként rejtett előítéleteikkel, rasszizmusukkal, sztereotip gondolkodásmódjukkal. A fókuszcsoporthoz beszélgetően részt vevő szakemberek említettek néhány ilyen esetet:

- „[...] attól is tartanak [a leendő örökbefogadók], hogy ez a genetikai örökség, amit egy roma kultúrában született gyermek hoz magával, esetleg nem illeszthető bele egy magyar családnak az életébe”.¹⁵⁶
- „Ami a széles társadalomban, de még a szakemberekben is él, hogy a roma, valamilyen szinten, más”.¹⁵⁷

Az örökbefogadó szülők képzése

A jelenlegi rendszer szerint az örökbe fogadni szándékozó szülők egy 21 órás alkalmassági tanfolyamon vesznek részt annak a folyamatnak a részeként, melynek

¹⁵⁵ Egy gyermekjogi képviselő véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹⁵⁶ Egy körzeti védőnő véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

¹⁵⁷ Egy gyámi gondozó véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

során eldől, alkalmasak-e az örökbefogadásra. Szinte valamennyi szakértő egyetértett abban, hogy ez az időmennyiség nem elegendő arra, hogy a szülőket megfelelően felkészítsék az örökbefogadás során várható nehézségekre, még kevésbé a származással és elfogadással kapcsolatos lehetséges problémák megbeszélésére.

A fókuszcsoporthoz tartozó beszélgetés néhány résztvevője elmondta, hogy az általuk vezetett alkalmassági tanfolyamra meghívtak olyan családokat is, akik roma származású gyermeket fogadtak örökbe:

„Az alkalmassági tanfolyamon mindig hívunk be olyan családokat, akik már fogadtak örökbe. Az látszik, ha olyan családot hívunk be, aki roma gyereket fogadott örökbe, akkor esetleg rájönnek ezek a sorban álló szülők is, hogy a roma gyerek is gyerek, és jobban elfogadják. Ha nagyobb gyereket hívunk bemutatni, annak általában az a hatása, hogy kitolják az életkort a befogadásnál”.¹⁵⁸

Pozitív példákkal és megfelelő tájékoztatással tehát megváltoztatható az örökbe fogadni szándékozó szülők negatív, sztereotipikus és előítéletes hozzáállása, illetve oldhatók félelmeik. Bár a helyzet ennél nyilvánvalóan bonyolultabb, és megoldása komplex, hosszú távú programokat kíván, nem szabad elfelejteni, hogy a jó irányba tett legkisebb lépés is fontos lehet.

Az örökbefogadási tanácsadók és gyermekvédelmi szakemberek képzése

A kutatás során megkérdezett örökbefogadási és gyermekvédelmi szakemberek közül sokan jelezték, hogy nincsenek megfelelően felkészítve az etnikai származással kapcsolatos kérdések kezelésére sem az örökbefogadási folyamatban, sem pedig általában a gyermekvédelmi ellátás során.

Az örökbefogadási tanácsadók és a gyermekvédelmi szakemberek maguk sem mentesek az örökbefogadásra váró szülőkre és a magyar társadalomra általában jellemző előítéletes és sztereotip gondolkodásmódtól. Egyes gyermekvédelmi dolgozók – különösen azok, akik Magyarország elzárta régióiban élnek –, akik pozíciójukból fakadóan esetleg felsőbbrendűnek érzik magukat ügyfeleikhez képest (akiknek jelentős része, mint már láttuk, valószínűleg roma származású), még a többségi társadalomnál is szélsőségesebb hozzáállást tanúsíthatnak. Egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei jegyző a vele készült interjú során például többször is „a civilizációt megelőző, törzsi viszonyok közt élő” romákról és deviáns viselkedésükről beszélt.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Egy örökbefogadási szakértő véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

¹⁵⁹ ERRC interjú egy Borsod-Abaúj-Zemplén megyei jegyzővel. 2007. július.

A roma származású gyermekek gyermekvédelmi rendszerben elfoglalt helyzetének javítása érdekében tovább kell fejleszteni a kultúrák sokféleségét tudatosító és a kommunikációs képzéseket, azokat a szakmai továbbképzéseket, amelyek a származással kapcsolatos problémák kezelését segítik elő, illetve a rasszizmus-ellenes és antidiszkriminációs képzéseket; és az ezeken való részvételt kötelezővé kell tenni minden gyermekvédelmi dolgozó számára. A Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet jelenleg is szervez esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs képzést, ám a részvétel nem kötelező a gyermekvédelmi dolgozók számára; ráadásul a képzés költségét a résztvevőknek saját zsebből kell állniuk, mivel a kötelező szakmai továbbképzések finanszírozását szolgáló keret erre a típusú képzésre nem fordítható.¹⁶⁰

Utánkövetés, monitorozás, és az örökbefogadó családok sorsának elemzése

Az örökbefogadások sikerességéről vagy kudarcáról, az örökbefogadott gyermekek további sorsáról ma kevés adat áll rendelkezésre, pedig csak ezekre alapozva lehetséges hatékony programokat kidolgozni. A jelenlegi rendszerben továbbá gyakorlatilag semmiféle támogatást vagy speciális szolgáltatást nem kapnak az érintett családok az örökbefogadást követően, akik gyakran egyedül kénytelenek megbirkózni az örökbefogadásból fakadó problémákkal.

Tekintettel arra, hogy az örökbefogadás a gyermek „legjobb érdekét” szolgálja, az örökbefogadó családok számára olyan összetett támogatást kell nyújtani, mely lehetővé teszi számukra, hogy a gyermek megfelelő fejlődését és a lehető legmagasabb életminőséget számára biztosítani tudják. Ezen túlmenően az állam kísérelje figyelemmel az örökbefogadó családok helyzetét, hogy felmérhető legyen az örökbefogadás sikeressége, illetve az, hogy teljes körű fejlődését biztosító családi környezetben nevelkedik-e a gyermek.

Végül érdemes még megemlíteni az örökbefogadás felbontásának kérdését. A házasságról, a családról és gyámságról szóló törvény 57. paragrafusa szerint az örökbefogadó szülőknek jogukban áll az örökbefogadást felbontani és a gyermeket a szakellátásba visszaadni. Mindkét fél (a gyermek és a szülő) kérelmére a gyámhivatal bonthatja fel az örökbefogadást, míg egyoldalúan bírósági döntés útján lehet felbontani az örökbefogadást. Az 57. § (1) bekezdése kimondja, hogy „az örökbefogadást a bíróság felbontja, ha akár az örökbefogadó, akár az örökbefogadott olyan magatartást tanúsított, amely miatt az örökbefogadás fenntartása a másik félre elviselhetlenné vált vagy, ha az

¹⁶⁰ ERRC interjú M. Zs.-vel, a Szociálpolitikai és Munkaügyi Intézet esélyegyenlőségi és antidiszkriminációs képzésekért felelős munkatársával. Budapest, 2007. július.

örökbefogadás célját és társadalmi rendeltetését nem tölti be”. Minden évben sor kerül örökbefogadások felbontására, a legfrissebb rendelkezésre álló statisztikák szerint 2005-ben 19 esetben történt ilyen, melyet követően a gyermek ismét gyermekvédelmi szakellátásba került.¹⁶¹

A törvénynek ez a pontja – miszerint az örökbefogadó szülők dönthetnek úgy, hogy az örökbefogadás sikertelen volt, és azt felbonthatják – abszurd egy olyan rendszerben, mely elviekben a gyermek legjobb érdekét tartja szem előtt. A fókuszcsoportos beszélgetés résztvevői és az ERRC által megkeresett szakemberek körében is teljes volt az egyetértés arra nézve, hogy a szabályozásnak ez a lehetősége tarthatatlan. Ráadásul a gyermek etnikai származása vélhetően szerepet játszik a felbontásoknál, bár konkrét adatok nem állnak rendelkezésre az ilyen módon szakellátásba visszakерült gyermekek etnikai hovatartozásáról:

„[...] hivatalosan nem lehet nyilvántartani, hogy mennyi roma gyereket adnak vissza, és a kollega is elmondta, hogy eleve kevesebbet fogadnak örökbe, de talán könnyebben hivatkoznak magatartási zavarra, mint [arra,] hogy roma származású, amikor felbontják az örökbefogadást”.¹⁶²

Az örökbefogadó családoknak, a természetes családokhoz hasonlóan, a gyermekvédelmi rendszer nyújtotta segítségre támaszkodva kellene tudniuk problémáikat megoldani. Az örökbefogadást megelőző szakmai felkészítés fejlesztésével és időtartamának növelésével, valamint az örökbefogadást követően megfelelő szolgáltatások nyújtásával kisebb lenne az örökbefogadás felbontásának az esélye, és egyben elkerülhetők lennének a mindkét felet érintő, a felbontással együtt járó lelki sérülések. A támogatásnyújtás és a monitorozás tapasztalataira alapozva pedig lényegesen könnyebb lenne az örökbefogadással – különösen a hátrányos helyzetű gyermekek örökbefogadásával – kapcsolatos jogszabályokat és programokat módosítani, illetve újakat kidolgozni.

6.5 A roma származású, gyermekvédelmi szakellátásban lévő gyermekek aránytalanul nagy mértékű értelmi fogyatékosá minősítése

Az ERRC a kutatás kezdetétől fogva aggasztónak találta, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban lévő roma gyermekeket aránytalanul nagy mértékben minősítik

¹⁶¹ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 13. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

¹⁶² Egy gyermekjogi képviselő véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

értelmi fogyatékosnak, feltehetően egy részüket téves diagnózis alapján. Egy gyermek értelmi fogyatékosná minősítése téves diagnózis alapján rendkívül súlyos következményekkel jár további életére nézve.

A gyermekvédelmi szakellátás háromféle ellátási igényű gyermeket különböztet meg: 1. speciális, 2. különleges, és 3. normális. A speciális ellátási igényű kategóriába a súlyos pszichés tüneteket mutató, a disszociális tüneteket mutató és a pszichoaktív szerekekkel küzdő gyermekek tartoznak. Különleges ellátási igényűnek pedig a következő csoportba tartozó gyermekek minősülnek:

- a 3 év alatti,
- a tartós betegségben szenvedő, vagy
- a testileg vagy értelmileg fogyatékos gyermekek (köztük a tanulási képességet vizsgáló bizottság szakvéleménye alapján sajátos nevelési igényűnek minősített iskoláskorú gyermekek).¹⁶³

A Szociális és Munkaügyi Minisztérium 2005. december 31-ei statisztikai adatai szerint a 17 456 szakellátásban részesülő 18 éven aluli gyermek közül:

- 5 616 fő (32,2 %) minősült különleges ellátási igényűnek,
- 585 fő (3,4 %) minősült speciális ellátási igényűnek,
- 3 424 fő (a teljes létszám 19,6 százaléka, illetve a különleges ellátási igényűek 61 százaléka) minősült értelmi fogyatékosnak, és a fennmaradó
- 7 831 fő (44,9 %, vagy 11 255 fő (64,5 %), amennyiben az értelmi fogyatékosná minősített gyermek egyben különleges ellátási igényűnek is minősülnek) minősült normál nevelési igényűnek.¹⁶⁴

A fókuszcsoportos beszélgetésen részt vevő szakemberek mindegyike egyetértett abban, hogy a fogyatékosnak minősített szakellátásban lévő gyermekek között abszolút többségben vannak a roma származású gyermekek. Arra a kérdésre, hogy nagyobb arányban minősítenek-e sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak roma gyermekeket, mint nem-romákat, a beszélgetés egyik résztvevője például így válaszolt: „Ez általános sajnos. Tehát én ezt látom, hogy nálunk például a roma gyerkőcök, akik hozzánk bekerülnek,

¹⁶³ ERRC interjú a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat egy referensével. Miskolc, 2007. július.

¹⁶⁴ Lásd: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 43. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

nagyon nagy arányban enyhe fokban értelmi akadályozottnak minősítettek. Tehát ez – úgy ítélem, hogy – sok esetben nem indokolt”.¹⁶⁵

Az ERRC által 2007 nyarán felkeresett intézményvezetők és gyermekotthonban nevelkedő gyermekek az interjúk során beszéltek a roma származású gyermekek sajátos nevelési igényűvé vagy különleges ellátási igényűvé való minősítéséről is. Az általuk adott információ egyértelműen alátámasztja a fókuszcsoportos beszélgetésen részt vevő szakemberek véleményét. Amint erről már korábban említés történt, az ERRC által megkérdezett 120 gyermek közül 48 fő (40 %) volt roma származású. Közülük az oktatásra vonatkozó kérdésekre választ adók körében 75,6 % választott úgy, hogy sajátos nevelési igényűnek van minősítve. A különleges ellátási igény fenti meghatározása alapján ezek a tények arra utalnak, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban a roma származású gyermekek kiugróan nagy arányban vannak jelen a különleges ellátási igényű gyermekek között.

6.5.1 Téves diagnózis

Mind a hét, szakemberek részvételével folytatott fókuszcsoportban elhangzott, hogy a gyermekek enyhe fokú értelmi fogyatékosná minősítése az esetek jelentős részében nem kellően megalapozott. Az az állítás, hogy sok gyermeket téves diagnózis alapján minősítettek értelmi fogyatékosnak, evidens volt a legtöbb résztvevő számára (bár akadt egy-két olyan szakember, aki eltérő véleményt fogalmazott meg). A résztvevők beszámolóí szerint ez egyaránt igaz azokra a gyermekekre, akik születésüktől kezdve szakellátásban nevelkedtek, és azokra is, akik azt követően kerültek gyermekvédelmi gondoskodásba, hogy az enyhe fokú értelmi fogyatékosná minősítés már megszületett (valószínűleg az iskoláskor elérésekor, a szakértői és rehabilitációs bizottság szakvéleménye alapján).

Különböző okok állhatnak a téves diagnózison alapuló értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé minősítő döntés mögött. Ezek az okok igen sokfélék lehetnek, és olyan, első látásra ártatlan tényezőktől, melyek azonban a roma származású gyermekeket nagyobb mértékben és ezáltal közvetve hátrányosan érintik, egészen az olyan súlyosakig terjednek, mint a döntéshozást befolyásoló romaellenesség és rasszizmus.

A szakértői és rehabilitációs bizottságok és a tanárok elfogultsága

Magyarországon a gyermekeket általában iskolás koruk elérésekor minősítik sajátos nevelési igényűnek vagy különböző fokban értelmi fogyatékosnak, amelyre

¹⁶⁵ A TEGYESZ gyermekvédelmi munkatársának véleménye. Észak-Magyarország, 2007. június.

vonatkozó javaslatot a szakértői és rehabilitációs bizottság teszi meg. Szakértői bizottsági bírálatot az iskolák és az óvodák kérhetnek. Az óvodai és iskolai pedagógusok előítéletessége következtében aránytalanul sok roma származású gyermek kerül a szakértői bizottság elé, majd pedig eltérő tantervű iskolába vagy osztályba.¹⁶⁶

A sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak minősített gyermekek közt többek között azért is magas a roma származásúak aránya (a bizottság elé küldöttek közti felülreprezentáltságukon túl), mert a képességek felméréséhez használt eszközök nem megfelelőek a kisebbségi vagy szegény családi háttérrel rendelkező gyermekek esetében.

A pedagógusok elutasító magatartása

A fókuszcsoporthoz szakembereinek véleménye szerint a tanárok és más oktatási szakemberek nincsenek felkészülve a hátrányos, vagy esetleg többszörösen hátrányos helyzetű, kiváltképp pedig a szegény roma gyermekek sajátos igényeinek kielégítésére. A tanárok és más oktatási szakemberek emiatt gyakran úgy érzik, képtelenek a problémával megbirkózni, és visszautasítják a szokásosnál több segítséget igénylő gyermeket. A gyermek ilyenkor sok esetben szakértői bizottság elé, majd pedig eltérő tantervű osztályba, iskolába kerül, amely gyakran az első lépés a szakellátás felé vezető úton.

Egy gyermekjogi képviselő véleménye.
Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

A fókuszcsoporthoz résztvevői aggodalmuknak adtak hangot azzal kapcsolatban, hogy a gyermekek sajátos nevelési igényűvé minősítését pénzügyi megfontolások is motiválhatják. Többen említették, hogy a szakértői bizottsági tagoknak anyagi érdeke fűződik ahhoz, hogy minél több gyermeket minősítsenek sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak, mert ezáltal meg tudják őrizni pozíciójukat. Egy szakember szerint például:

„[...] speciális gyerek az, akit az elrendelt bizottság annak minősít, pont. Ez a pontos definíciója a speciális gyerekeknek, inentől az egész dolog az, pedig nem akarok cinikus lenni, mert nem szeretnék, de mégis az leszek, hogy a bizottsági tagok felvegyék a tiszteletdíjukat”.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Roma Education Fund [Roma Oktatási Alap]. 2006. Advancing Education of Roma in Hungary: Country Assessment and the Roma Education Fund's Strategic Direction. [A romák oktatásának előmozdítása Magyarországon: Országjelentés és a Roma Oktatási Alap stratégiai irányvonala], Budapest, 32. oldal. Angolul elérhető: <http://romaeducationfund.hu/> (letöltés ideje: 2007. szeptember 17.).

¹⁶⁷ Egy TEGYESZ fejlesztőpedagógus véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

A szakértői bizottság javaslattétele során érvényesülő diszkriminációra is utaltak a résztvevők. Egy gyermekotthon igazgatója felidézte azt az esetet, amikor egy roma származású gondozottjukat beírták a helyi normál tantervű iskolába, ám a tanárok nem bírtak az osztálytársainál lényegesen idősebb gyermekkel. Az igazgató ekkor úgy döntött, átíratja a gyermeket egy eltérő tantervű iskolába, melyhez egy új szakértői bizottsági határozatra volt szükség. Az igazgató a bizottsági döntéshozatal menetéről a következőt mondta: „Elmentek a bizottság elé a gyerekekkel, és ahogy elmondták nekem, mert nem én voltam ott, hanem a pszichológus kolleganő, hogy intézze a gyerekekkel kapcsolatban, majd elvették a papírokat, és látták, hogy a nevek Lakatos, Lakatos. Háromnegyed óra múlva kész voltak [a döntés a sajátos nevelési igényűvé nyilvánításról], ők meg odakint várakoztak”.

Ebből a történetből levonható a tanulság, hogy a szakértői bizottság döntését negatívan befolyásolja, ha a gyermeket külső jegyei – például bőrszíne vagy vezetékneve – alapján romaként azonosítják.

A gyermekvédelmi szakemberek véleménye szerint a fent említettek gyakran ahhoz vezetnek, hogy a gyermeket tévesen minősítik értelmi fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé. Egy gyámi tanácsadó erről így nyilatkozott:

„Járok egy gyermekotthonba, ahol enyhe értelmi fogyatékos gyerekeket oktatnak. Nem vagyok gyógypedagógus, így nem tudom megítélni, de sokszor a gyámok szerint az ott lévő gyerek nem enyhe fokban eltérő értelmi fogyatékos, hanem magatartási problémás”.¹⁶⁸

Arra is utaltak a szakemberek, hogy a szakértői bizottságok külső személy kérése alapján is minősítenek gyermekeket fogyatékosná vagy sajátos nevelési igényűvé. Erről tanúskodik egy gyermekjogi képviselő által említett eset is:

„Találkoztam én már olyan esettel, hogy 4 évig különleges nevelési igényűnek minősítették a gyermeket, ismét 4 év elteltével speciális nevelési igényű lett, és azért, hogy ugyanaz maradjon a gyámja, most felhívtak [a gyermekvédelmi szakszolgálatól], hogy tudod, 4 évvel korábban volt az a vélemény, ami különlegesnek minősítette az esetet. Na most ismét arra kéne hivatkozni és megkérni, hogy... Szóval tudjátok, miről beszélek. Ennyit ezekről a vizsgálóbizottságokról”.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Egy gyámi gondozói tanácsadó véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

¹⁶⁹ Egy gyermekjogi képviselő véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

Az óvodai felkészítés hiánya

Az ERRC kutatási eredményei alapján feltételezhető, hogy a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága az értelmi fogyatékos vagy sajátos nevelési igényűvé minősített gyermekek körében azzal is magyarázható, hogy nagyon kevesen járnak közülük óvodába. A fókuszcsoportos beszélgetés résztvevői közül többen megfogalmazták, hogy annak a ténynek, hogy a roma gyermekek nem, vagy alig járnak óvodába, logikus következménye, hogy nagyobb valószínűséggel találkoznak elutasítással az iskolákban és kötnek ki végül a gyermekvédelmi szakellátásban.

Érzelmi alulfejlettség

Gyermekvédelmi szakemberek szerint a sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosként minősítésben közrejátszó fontos tényező a gyermekek érzelmi alulfejlettsége. Ez különösen jellemző a 3 éven aluli gyermekvédelmi szakellátásban nevelkedett gyermekek esetében, akik egy nem megfelelő gondozást nyújtó, intézményi környezetben élnek. Amint azt az egyik fókuszcsoport résztvevője elmondta: „Az értelmi képesség megítélésével nekem problémáim vannak, mert arra a gyermekekre is rámondják, hogy enyhe értelmi fogyatékos, akinek egész egyszerűen csak képzsébeli lemaradásai vannak, vagy érzelmileg elmaradott valamiben”.¹⁷⁰

A gyermekvédelmi szakemberek elfogultsága

A gyermekvédelmi szakellátásban élő roma származású gyermekek további hátránya a sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosként nyilvánítás terén a gyámok munkájával kapcsolatos. A szakellátásban az ő kötelességük volna a gyermek érdekeinek képviselése és a gyermekért való felelősségvállalás. Az ERRC mostani és régebbi, a roma gyermekek aránytalanul nagy mértékű fogyatékosként nyilvánításával kapcsolatos kutatásainak eredményei azt mutatják, hogy a vér szerinti szülők és a nevelőszülők jobban érdekeltek a szakértői bizottság fogyatékosként vagy sajátos nevelési igényűvé nyilvánító megállapításának megkérdőjelezésében, mint az állam által kijelölt gyámok, akik a gyermekkel sokkal formálisabb kapcsolatban vannak.

Az egyik fókuszcsoportos beszélgetés során például egy gyermekotthon igazgatója egyik roma származású gondozottjáról elmondta, hogy értelmi fogyatékosként minősítették. A beszélgetés moderátorainak kérdésére, hogy az igazgató (egyben a gyermek gyámja) miért hagyta, hogy ez megtörténjen, azt válaszolta, hogy a döntést

¹⁷⁰ Egy gyámügyi előadó véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

a szakértői bizottság hozta meg, és ez nem az ő felelőssége.¹⁷¹ A gyám tehát láthatóan meg sem próbált fellépni a bizottság döntése ellen.

A jelentés korábbi fejezete már utalt arra, hogy a gyermekvédelmi szakemberek sem mentesek a magyar társadalom többségének romaellenes előítéleteitől és sztereotip gondolkodásmódjától. A többségében nem-roma gyermekvédelmi szakembereknek a roma származású, szakellátásban élő gyermekekkel szembeni bánásmódját befolyásolják ezek az internalizált előítéletek.

A gyermekvédelmi szakemberekkel folytatott fókuszcsoporthozos beszélgetések résztvevőinek véleménye alapján elmondható, hogy az esetek jelentős részében a sajátos nevelési igényűvé minősítés téves diagnózison alapszik, melyet nem elsősorban a gyermek tényleges állapota és szükségletei, hanem mindenféle egyéb, nem objektív szempontok – előítéletek, intézményi érdekek, az ideális megoldáshoz szükséges feltételek vagy a kellő odafigyelés hiánya – vezéreltek. Mindezek természetes következménye, hogy a roma származású, gyermekvédelmi szakellátásban élők körében az értelmi fogyatékosnak és sajátos nevelési igényűnek minősítettek aránya elfogadhatatlanul magas.

6.5.2 A három éven aluli gyermekek a szakellátásban

2005. december 31-ei statisztikai adatok szerint az összesen 473, három éven aluli gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermek közül 49 (10,4 %) minősült fogyatékosnak.¹⁷² Ebben a korosztályban feltehetően – a szakellátásban lévők közti felülreprezentáltságukból következően – szintén aránytalanul magas a roma származású gyermekek száma. Az ERRC befogadó gyermekotthonokban és csecsemőotthonokban tett látogatásai során is azt tapasztalta, hogy az ott élő gyermekek között a roma származásúak aránya feltűnően magas.

Azon gyermekek számára, akik születésük után vagy nem sokkal később kerülnek gyermekvédelmi szakellátásba, és akiket sajátos nevelési igényűvé vagy fogyatékosná minősítenek, meghatározó, hogy mi történik velük életük első éveiben. A nagyon fiatalon szakellátásba kerülő gyermekek további sorsát döntően befolyásolja az adott megye intézményi struktúrája.

A roma származású gyermekek sajátos nevelési igényűvé vagy fogyatékosná minősítését rendkívül kedvezőtlenül befolyásolják a gyermekvédelmi

¹⁷¹ Egy gyermekotthon vezetőjének véleménye. Közép-Magyarország, 2007. május.

¹⁷² A 2004/2005-ös tanévre vonatkozó adatok elérhetők: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 63. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.).

intézményrendszer területi egyenlőtlenségei, és más, a gyermek állapotától és képességeitől és az ebből következő érdekeitől független, sőt sokszor azzal kifejezetten ellentétes szempontok. Azokban a megyékben például, ahol kevés a csecsemőotthon vagy a csecsemőotthoni férőhely, igyekeznek minél hamarabb örökbe adni vagy nevelőszülőknél elhelyezni a három év alatti gyermekeket. Ez egybevág azzal az országsszerte tapasztalható gyakorlattal, mely szerint a három év alatti gyermekeket megpróbálják minél hamarabb örökbe adni, hogy minimalizálható legyen a gyermeket érő trauma, ami „szinte meghatározza a gyermeket”.¹⁷³ Ugyanennek a szakembernek a véleménye szerint:

„Akkor van baj, ha egy-két évig bent van nevelőotthonban, és onnan kiteszik, mert már felvette a hospitalizációt vagy fogyatékossgot, és már a szakember is nehezen tudja eldönteni, hogy ez fogyatékossg, vagy csak lemaradás, és akkor inntől [...] nem találunk nevelőszülőt [mert nem akarnak fogyatékos gyermeket], és gyermekotthon[ban kell maradnia a gyermeknek]. Az alapvető ez”.¹⁷⁴

A tartós csecsemő-, majd gyermekotthoni elhelyezés nagymértékben megnöveli annak valószínűségét, hogy a gyermek fejlődésében visszamarad. A szakemberek egyöntetű véleménye szerint a szakellátásban, különösen a gyermekotthonokban felnövő gyermekek alulfejlettsége gyakran a családi környezet és a megfelelő gondozás, ápolás illetve szocializáció hiányának következménye. Ezeket a gyermekeket nyilvánvalóan nagyobb eséllyel minősítik majd sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak is.

Maguk a gyermekvédelmi szakemberek is elismerték a fókuszcsoportos beszélgetések során, hogy a gyermekotthoni elhelyezés és a vélt roma származás együtt olyan hátrányt jelentenek, amelyből csaknem szükségszerűen következik a gyermek sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosná minősítése. Egy fókuszcsoport résztvevője ezt a következőképp fogalmazta meg: „Ebből a szempontból ő halmozottan fogyatékos, mert gyermekotthonban nevelkedik, gyermekvédelmi intézményben is, meg még roma származású is, szerintem jóval nagyobb az esélye annak, hogy olyan helyre osztják be”.¹⁷⁵

¹⁷³ Egy gyámi gondozó véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

¹⁷⁴ Egy gyámi gondozó véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

¹⁷⁵ Egy gyermekjogi képviselő véleménye. Nyugat-Dunántúl, 2007. június.

6.5.3 A három éven felüli gyermekvédelmi szakellátásban lévő roma gyermekek és az oktatás

A hároméves koruk felett szakellátásba kerülő, sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak minősített gyermekek jellemzően vér szerinti családjukban nevelkedtek korábban. E gyermekek túlnyomó többségét a tanulási képességet vizsgáló szakértői és rehabilitációs bizottságok minősítették sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak, miután elérték az iskoláskort, de még szakellátásba kerülésük előtt. A fókuszcsoportos beszélgetéseken részt vevő szakemberek véleménye szerint ez a helyzet a szélsőséges szegénység és más, a roma gyermekek oktatási esélyegyenlőségének útjában álló akadályok következménye.

A fókuszcsoportok résztvevői közül többen állították, hogy a roma származású gyermekek sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosná minősítését részben az alapellátásban tapasztalható hiányosságok is okozzák (lásd a 6.2.4-es fejezetet). Megemlítték többek között a szakmai kapacitás hiányát és ebből következően a roma családok megfelelő támogatásának hiányát, valamint a többségi társadalom illetve a helyi önkormányzati intézményekben dolgozó szociális munkások rasszizmusát és romaellenességét. Egy szakértői bizottsági tag például megjegyezte: „Hogyha azt a családot úgy lehetne segíteni igazából, hogy tudjon a gyerekének olyasmit átadni, amit egyszerűen elvárnak egy mai magyar családtól, akkor az lenne a gyerek számára a legjobb. [...] Nagyon nehéz ezeket a családokat úgy megtámogatni, mikor ez az alapellátás feladata lenne”.¹⁷⁶

Annak ellenére, hogy a gyermek érdekeinek védelme és képviselése a gyám feladata, kevésbé valószínű, hogy a téves diagnózis alapján sajátos nevelési igényűnek vagy értelmi fogyatékosnak minősített gyermekek gyámjai fellépnének a téves minősítés ellen, és megpróbálnák kiharcolni annak megváltoztatását a gyermek képességeinek kötelező rendszeres felülvizsgálatakor. Ezek a gyermekek tehát alacsony színvonalú tanulmányok folytatására ítéltetnek, és ha majd elhagyják a szakellátást, gyakorlatilag esélyük sem lesz elhelyezkedni. A roma származású gyermekek iskolai szegregációja széles körben ismert és elismert tény ma Magyarországon. A fejlődési rendellenességekkel küzdő gyermekek számára létrehozott kiegészítő iskolák már fél évszázada szolgálnak azon roma gyermekek lerakatául, akikkel a normál általános iskolák nem tudnak vagy nem akarnak megbirkózni. 1993-as statisztikai adatok szerint (ez az utolsó év, amikor még lehetséges volt etnikai alapon lebontott adatokat gyűjteni) az eltérő tantervű oktatásban részesülő gyermekek közel fele roma származású volt. Kutatásokból kiderül, hogy a roma származású gyermekek felülreprezentáltsága az ilyen típusú iskolákban és osztályokban a rákövetkező években sem csökkent.

¹⁷⁶ Egy gyógypedagógus, egyben szakértői bizottsági tag véleménye. Észak-Magyarország, 2007. június.

A gyermekvédelmi rendszer és az oktatási rendszer által használt eltérő terminológiákból adódó félreértések

A magyar oktatási rendszerben jelenleg a „sajátos nevelési igény” kategóriáját alkalmazzák a tanulási vagy fejlődési nehézségekkel küzdő gyermekek besorolására. A gyermekvédelmi szakellátás területén ugyanezekre a gyermekekre a „különleges ellátási igényű” fogalmát használják. Egy Nyugat-Dunántúlon dolgozó gyámi tanácsadó véleménye szerint „[...] a gyermekvédelemben van a különleges és speciális igény, ami az oktatásban a speciális – tanulásban akadályozott – az a gyermekvédelemben a különleges szükségletet jelenti”. Az oktatásügy és a gyermekvédelem eltérő terminológiája szakemberek véleménye szerint megnehezítheti a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek problémáinak kezelését.

A fókuszcsoportos beszélgetések résztvevői szerint a fogalmak és besorolások eltérő használata hátráltathatja a gyermekvédelmi és az oktatási rendszer együttműködését és tevékenységük összehangolását. Néhány szakember arra a problémára is felhívta a figyelmet, hogy amikor egy oktatásügyi illetve egy gyermekvédelmi szakember ugyanazt a kifejezést használja, nem biztos, hogy ugyanazt is értik alatta. Ilyen körülmények között bizonytalanná válhat a gyermek diagnózisának pontos értelmezése, amely a gyermek ellátásával, fejlesztésével és fejlődésével kapcsolatosan nem megfelelő döntések meghozatalához vezethet.

A Központi Statisztikai Hivatal 2006/2007-es iskolaévre vonatkozó előzetes adatai szerint az iskoláskorú gyermekek 5,4 százaléka részesül gyógypedagógiai képzésben, beleértve az integráltan oktatott tanulókat is.¹⁷⁷

Egy 2003-ban publikált felmérés szerint „az iskoláskorú cigány gyermekek hozzávetőleg egyötöde [20 százaléka] értelmi fogyatékosoknak fenntartott iskolákba vagy osztályokba jár”.¹⁷⁸ Az országos átlag mögött meghúzódnó területi egyenlőtlenségeket jól példázza az egyik legszélsőségesebb eset: „Az 1998-ban elvégzett B[orsod]-A[baúj]-Z[emplén] megyei vizsgálat szerint a megyében az eltérő tantervű iskolába járó tanulók több mint 94 százaléka volt roma”.¹⁷⁹

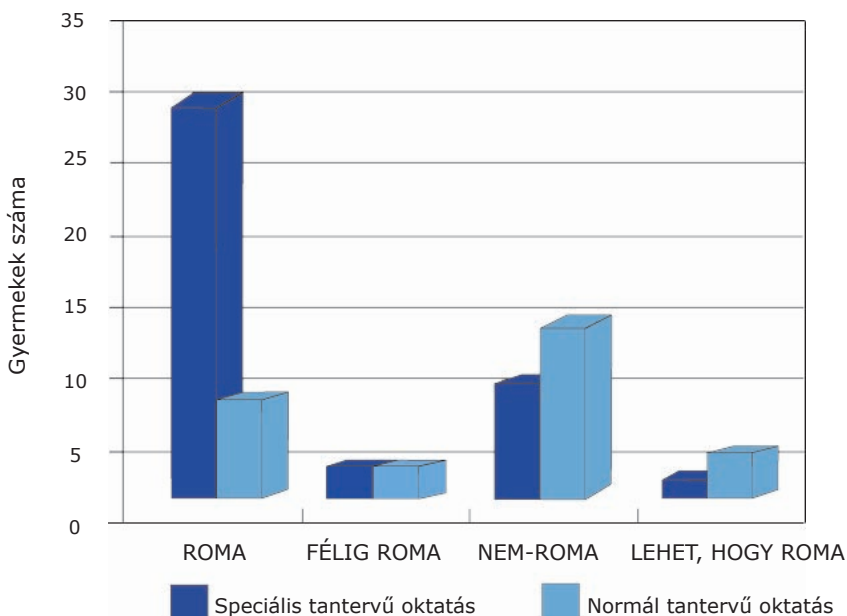
¹⁷⁷ Lásd: <http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xftp/idoszaki/oktat/okt0607.pdf> (letöltés ideje: 2007. szeptember 23.).

¹⁷⁸ Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella. 2003. A magyarországi cigányság, 1971 – 2003. Online elérhető: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kemeny_janky_lengyel_moi_ciganysag_main.html, 90. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

¹⁷⁹ További információ az Oktatási és Kulturális Minisztérium honlapján található: <http://www.okm.gov.hu/main.php?folderID=125&articleID=142&ctag=articlelist&iid=1> (letöltés ideje: 2007. szeptember 25.).

Az ERRC által folytatott terepkutatás szerint hasonló arányok jellemzőek a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek körében is. Az ERRC által megkeresett, gyermekotthonban élő roma származású gyermekek közül az oktatásra vonatkozó kérdéseket megválaszolók körében 75,6 % volt a sajátos nevelési igényűnek minősített tanulóknak az aránya. Ugyanez az arány a többi, oktatásra vonatkozó kérdéseket megválaszoló gyermek között 50 % volt a félig-roma, és 44,4 % a nem-roma gyermekek esetében, valamint 11,1 % azon gyermekek körében, akik nem voltak biztosak származásukban.

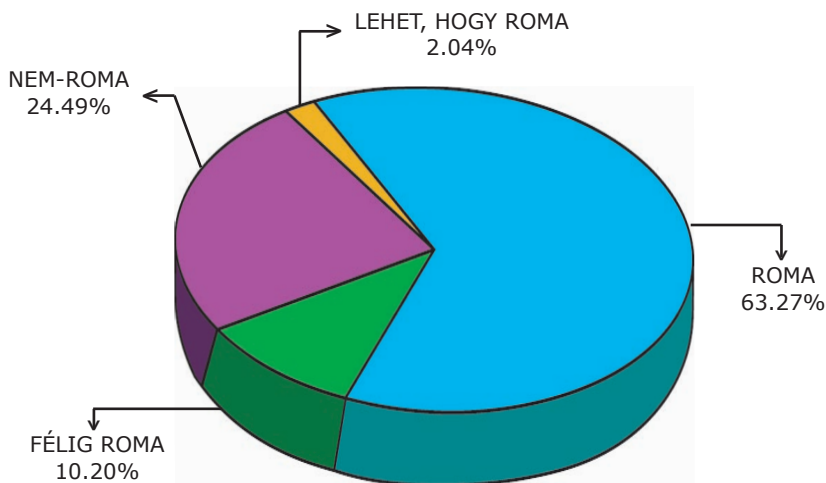
3. táblázat: A gyermekotthonokban élő gyermekek oktatási helyzete

** Az ERRC által megkérdezett 87 gyermekotthonban élő gyermek válasza alapján.

Az eltérő tantervű oktatásban részesülő gyermekek 63,27 százaléka volt roma származású, 10,2 százaléka félig roma származású, 24,49 százaléka nem-roma származású, illetve 2,04 százaléka nem volt biztos származásában.

4. táblázat: A gyermekotthonokban élő, speciális oktatásban részesülő gyermekek etnikai összetétele

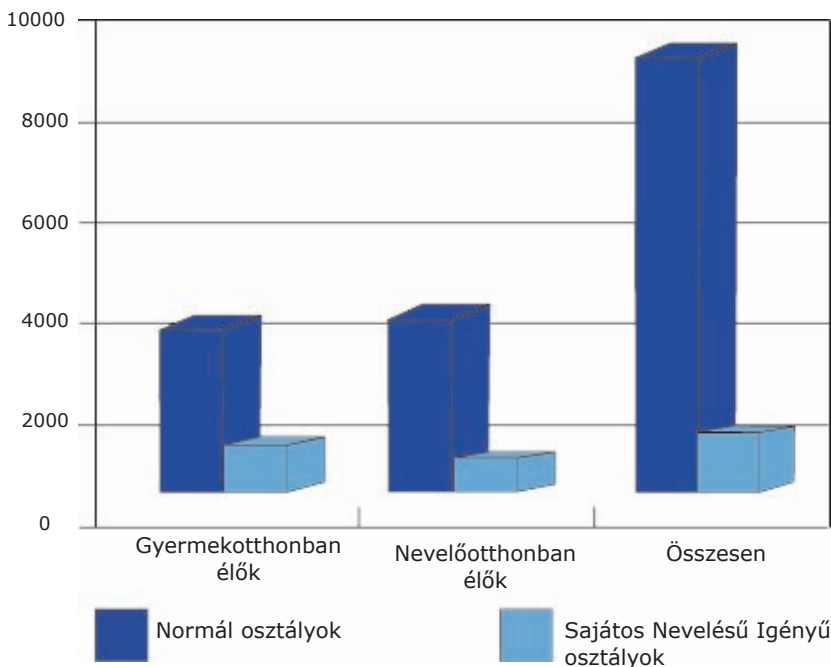

** Az ERRC által megkérdezett 49 speciális oktatásban résztvevő gyermek válasza alapján.

A rendelkezésre álló statisztikai adatok is alátámasztják azt a fent említett következtetést, hogy a gyámok és gyermekotthoni dolgozók ritkábban védik meg illetve képviselik a gyermek érdekeit, és akadályozzák meg az értelmi fogyatékos vagy sajátos nevelési igényűvé minősítést. A legfrissebb (2005-ös) adatok szerint körülbelül kétszer annyi gyermekotthonban élő általános iskolás gyermek részesült eltérő tantervű oktatásban, mint nevelőszülők által nevelt szakellátásban élő gyermek. Míg átlagosan a szakellátásban lévő gyermekek 25,2 százaléka részesül eltérő tantervű oktatásban, addig a gyermekotthoni neveltek körében ez az arányszám 33,7 %, a nevelőszülők által neveltek körében viszont csupán 17,2 %.¹⁸⁰

¹⁸⁰ A 2004/2005-ös iskolai évre vonatkozó adatok, megtalálhatóak: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>, 58. oldal (letöltés ideje: 2007. szeptember 29.). Meg kell azonban jegyezni, hogy 2001-es 38,8 százalékhoz képest csökkent az eltérő tantervű oktatásban részesülő gyermekotthoni neveltek aránya. A nevelőszülők által nevelt gyermekek esetében ugyanez az arány 19,6 % volt 2001-ben.

5. táblázat: A normál és a speciális tantervű osztályokba járó, szakellátásban élő gyermekek összehasonlítása

** A magyar kormány által 2005-ben közzétett statisztikai adatok alapján. Elérhető a következő honlapon: <http://www.szmm.gov.hu/download.php?ctag=download&docID=14102>.

A fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevők megerősítették, hogy a nevelőszülők általában a gyámoknál jobban képviselik a gyermek érdekeit. Egyes résztvevők tapasztalatai szerint a nevelőszülők nagyobb valószínűséggel vesznek részt a szakértői bizottsági üléseken, továbbá inkább fellépnek annak érdekében, hogy a gyermeket ne minősítsék sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosná, vagy ha ez már megtörtént, akkor vizsgálják felül a minősítést.¹⁸¹

A szakemberek egyetértenek abban, hogy ha egy gyermek az eltérő tantervű oktatási rendszerbe egyszer bekerül, akkor igen ritka, hogy onnan a normál, integrált oktatási rendszerbe visszakerüljön. Ez mind a családjukkal élő, mind pedig a gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekekre igaz. Az eltérő tantervű oktatásból következő lemaradás szinte leküzdhetetlen akadályán túl a tanárok előítélete is problémát jelent, akik nem szívesen akarnak tanítani egy korábban sajátos nevelési igényűnek minősített gyermeket:

¹⁸¹ Egy gyámi tanácsadó véleménye (TEGYESZ). Közép-Magyarország, 2007. május.

„Az a baj, hogy ugyanúgy, ahogy a romaság is bélyeg, de az is bélyeg, mindegy, hogy roma vagy nem-roma, ha járt szakértői bizottságnál. És amikor visszahelyezésről van szó, az iskolák már rosszul vannak a gondolattól, hogy ez a gyerek eddig eltérő tantervű volt, hiába csak második osztályos, és feltehetően az első vizsgálat nem volt reális, azért csak nem akarják ezt a gyermeket”.¹⁸²

A gyermekvédelmi szakellátásban élő roma gyermekek sajátos nevelési igényűvé illetve értelmi fogyatékosná nyilvánításának súlyos következményei vannak. Ezzel a minősítéssel a gyermekeket gyakorlatilag arra ítélik, hogy gyermekotthonban nőjenek fel. Számos örökbefogadási tanácsadó elmondta, hogy az örökbe fogadni vágyók többsége ma Magyarországon nem akar fogyatékos gyermeket,¹⁸³ melynek következtében a roma származású és egyben fogyatékos gyermekek Magyarországon belüli örökbefogadási esélyei gyakorlatilag a nullával egyenlők.¹⁸⁴

Nincsen biztosíték arra sem, hogy a gyermek megkapja a számára szükséges és életesélyei növelése szempontjából elengedhetetlen odafigyelést, törődést és fejlesztést. Az akár a szakellátásban, akár még a szakellátásba bekerülés előtt sajátos nevelési igényűnek vagy fogyatékosnak minősített gyermekek tanulmányi előmenetelének lehetőségei és jövőbeni munkavállalási esélyei súlyosan leszűkülnek. Az eltérő tantervű oktatásban részesülő gyermekek nagy valószínűséggel nem jutnak el egyetemre vagy főiskolára, melynek következtében munkavállalási esélyeik is alacsonyak.

6.6 A gyermekvédelmi szakellátás strukturális problémái és ezek hatása a roma származású gyermekekre

A tanulmányt megelőző kutatás számos aggodalomra okot adó körülményt tárt fel a roma gyermekek és a magyar gyermekvédelmi rendszer struktúrájának viszonyában, melyek közül a legfontosabb a gyermekvédelmi rendszer szétválasztása alap- és szakellátásra.

A jelenlegi rendszerben az alapellátás szintjén nyújtott szolgáltatások a helyi önkormányzatok, míg a szakellátás nyújtotta szolgáltatások a megyei

¹⁸² Egy gyógypedagógus véleménye. Észak-Alföld, 2007. június.

¹⁸³ ERRC interjú örökbefogadási tanácsadókkal Miskolcon és Budapesten, 2007. július.

¹⁸⁴ Esetenként azonban találhatóak külföldi örökbefogadó családokat, mivel az amerikai vagy az olasz örökbe fogadni kívánó szülők nyitottabbak az ilyen gyermekek örökbefogadására. ERRC interjú egy örökbefogadási szolgálat munkatársával. Miskolc, 2007. július.

önkormányzatok, illetve a Fővárosi Önkormányzat felügyelete alá tartoznak. Ez mind az anyagi, mind pedig a szervezeti, működési és gazdálkodási felelősségek megosztását is jelenti.

Gyermekjóléti alapellátás

A helyi önkormányzatoknak nyilvánvalóan jóval kevesebb forrás áll rendelkezésükre, mint a megyei vagy központi állami intézményeknek. Az alapellátás szintjén dolgozó családgondozók és más szakemberek az interjúk során kivétel nélkül állították, hogy nem elegendő az elérhető források mértéke. Az elégtelen finanszírozás okozta gondok közt említették többek között a megfelelő irodahelyiség és eszközök hiányát, továbbá a programok finanszírozásának, a személyi feltételek megteremtésének és szakmai továbbképzési lehetőségek biztosításának gondjait.¹⁸⁵

Ezen túlmenően az egyes önkormányzatok bevételei is nagyon különbözőek, melynek következtében az alapellátásra fordítható források mértéke jelentős eltéréseket mutat az ország különböző területein, de akár még egy kistérségen belül is. Ez a jelenség egyértelműen súlyosabban érinti a romákat, mivel a romák által sűrűn lakott és ugyanakkor magasabb munkanélküliséggel is küszködő régiókban a helyi önkormányzatok költségvetése jellemzően alacsony.

A romák aránya a helyi önkormányzatokban és képviselőtestületekben feltehetően alacsony, ami azt is jelenti, hogy minimális a befolyási lehetőségük az őket érintő pénzügyi döntésekre. A helyi önkormányzatok többségükben nem-roma származású képviselőit várhatóan akkor is befolyásolja a magyarországi közvélekedésre – és nagy valószínűséggel az őket megválasztó helyi közösségre is – jellemző romaellenesség, ha ők maguk éppen nem táplálnak ilyen nézeteket. Ilyen környezetben feltehetően kevésbé tartják fontosnak azon szolgáltatások – mint például a gyermekjóléti alapellátás – megfelelő finanszírozását, melyeket a közvélekedés szerint főképp romák vesznek igénybe. Számos, a gyermekjóléti alapellátásban dolgozó szakember említette, hogy jobb lenne, ha az alapellátás függetlenedne a helyi önkormányzati struktúráktól és finanszírozástól.¹⁸⁶

Az alapellátás szintjén mutatkozó finanszírozási nehézségek azért különösen problematikusak, mert a gyermekvédelmi rendszernek pontosan erre a szintjére kellene a legnagyobb hangsúlyt fektetni a gyermekek családból való kiemelésének

¹⁸⁵ Lásd például ERRC interjúkat gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival Megyaszón, Budapesten, Alsószolcán, Ózdon, Pécsen, Siklónagyfalun és Sellyén. 2007. augusztus.

¹⁸⁶ Lásd például ERRC interjúkat gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival Budapesten és Pécsen. 2007. augusztus.

megelőzése érdekében. A törvény szerint a gyermekekkel kapcsolatos intézkedések során a gyermek legjobb érdeke szempontjának kell érvényesülnie. Azt is előírja a törvény, hogy a gyermeknek joga van „saját családi környezetében történő nevelkedéséhez”, továbbá ahhoz, hogy „segítséget kapjon a saját családjában történő nevelkedéséhez, személyiségének kibontakoztatásához, a fejlődését veszélyeztető helyzet elhárításához, a társadalomba való beilleszkedéséhez, valamint önálló életvitelének megteremtéséhez”.¹⁸⁷

Ennek fényében nagyleptékű és hatékony megelőző támogatási program bevezetésére van szükség a gyermekjóléti alapellátás szintjén. A gyermekvédelmi rendszer jelenlegi finanszírozási struktúrája nem képes biztosítani a gyermekek fentebb felsorolt alapvető jogait. Ehelyett az állami támogatás jelentős része a szakellátás finanszírozására fordítódik, melyre pedig csak a gyermek családból való kiemelését követően van szükség.

Gyermekvédelmi szakellátás

Az ERRC által megkeresett, szakellátásban dolgozó szakemberek szintén jelezték, hogy nem megfelelőek a rendelkezésükre álló pénzügyi keretek. Az elégtelen finanszírozás okozta gondok közt említették többek között a tárgyi eszközök és a személyi feltételek hiányát, továbbá, hogy nincs lehetőségük szakmai továbbképzést biztosítani, illetve a gyermekek számára szabadidős foglalkozásokat szervezni.¹⁸⁸

A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei önkormányzat egyik képviselője beszámolt a megyénként eltérő önkormányzati költségvetési bevételekről, és ennek következtében a gyermekvédelmi szolgáltatásokra fordítható összeg változó mértékéről. Bár a gyermekvédelmi szakellátás az ellátott gyermekek száma alapján központi költségvetési támogatásban részesül, az egy gyermekre jutó támogatási összeg egyforma az egész országban. Ez a támogatás kellene fedezze a gyermek közvetlen költségeit (például a ruházkodást, élelmet, zsebpénzt, stb.) és a gyermek gondozásával, nevelésével kapcsolatos szakmai, intézményi költségeket is (például az alkalmazott szakemberek bérét, az intézmény rezsijét, stb.). A pénzügyileg rosszabb helyzetben lévő megyék tehát kevésbé képesek a központi költségvetési támogatást kiegészíteni, vagy a gyermekek részére külön szolgáltatásokat nyújtani avagy pluszprogramokat szervezni.¹⁸⁹

¹⁸⁷ Gyermekvédelmi törvény 6. § (1) és (2) bekezdés.

¹⁸⁸ ERRC interjú gyermekvédelmi szakemberekkel Miskolcon, Tornanádaskán és Pécsen. 2007. július.

¹⁸⁹ Számos gyermekotthoni dolgozó úgy gondolta, hogy a vidékiekhez képest a fővárosi gyermekek jobb helyzetben vannak, mert a budapesti önkormányzatok költségvetése jóval magasabb. ERRC interjú a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat egy referensével. Miskolc, 2007. július.

Az alap- és a szakellátás megosztottságának a gyermekek érdekeivel való szembenállása

Mind az alapellátás, mind pedig a szakellátás területén dolgozó szakemberekkel folytatott interjúk során szóba került, hogy az alap- és szakellátás látszólag önkényes szétválasztása ütközik a gyermek legjobb érdekének elvével. Először is, minden megkérdezett szakember úgy gondolta, hogy ez a megosztottság negatívan befolyásolja munkájukat.¹⁹⁰ Az alapellátásban dolgozók azt a problémát emelték ki, hogy a szakellátásban dolgozóktól nem kapnak kellő tájékoztatást arról, hogy mi történik a körzetükből származó, családjukból kiemelt gyermekekkel, és ez hátráltatja őket a családdal való további kapcsolattartásban. A szakellátásban dolgozók elmondása szerint pedig nem kapnak elegendő tájékoztatást az alapellátásban dolgozó szakemberektől a vér szerinti család körülményeinek alakulásáról (pedig ennek követése érdekében évente háromszor kötelező meglátogatniuk a családot).

A rendszer működésének és az információ áramlásának javítása érdekében fontos lenne ezeknek az ellátásoknak az integrálása, a rendszer egyesítése. Ha minden szakember ugyanannak a rendszernek lenne a tagja, jobban össze tudnák hangolni a szolgáltatásokat, és egymás munkáját is jobban tudnák támogatni. Ez sokat javítana a veszélyeztetett családoknak nyújtott szolgáltatások minőségén.

Másodszor, mivel az alap- és a szakellátás különböző (helyi illetve megyei) költségvetések alá tartozik, a gyermek érdeke áldozatul eshet a különböző önkormányzati szintek pénzügyi megfontolásainak. Pénzügyileg mind a helyi, mind pedig a megyei önkormányzat számára előnyösebbnek tűnhet például, ha a gyermek szakellátásba kerül (azaz elszakítják családjától), mert ez a gyermek ellátásával kapcsolatos költségek „terhét” a helyi önkormányzatoktól áthelyezi a megyei önkormányzatokhoz (amely felelős a szakellátás finanszírozásáért, és ehhez fejkvóta alapú központi költségvetési támogatást kap); egyszersmind a gyermek kiemelésével a „problémás esetektől” is megszabadulnak a helyi önkormányzatok.

Ezt a problémát számos alapellátásban dolgozó szakember felvetette, akik szerint a gyermekjóléti alapellátásnak ki kell kerülnie a helyi önkormányzatok költségvetése alól. Roma származású ügyfeleikről beszélve a gyermekjóléti dolgozók azt is említették, hogy időnként nyomást éreznek az őket felügyelő helyi önkormányzat felől a gyermek családból való kiemelésére olyan esetekben is, amikor ez véleményük szerint nem lenne indokolt.¹⁹¹

¹⁹⁰ Lásd például ERRC interjú egy gyermekjóléti szolgálat munkatársával. Budapest (VIII. kerület), 2007. augusztus.

¹⁹¹ ERRC interjú gyermekjóléti szolgálatok munkatársaival. Budapest, 2007. augusztus.

Az alap- és szakellátás egy átfogó, független, saját költségvetéssel rendelkező rendszerre való egyesítésén túl szintén fontos lenne, hogy a központi költségvetési támogatás normatív alapú finanszírozási rendszerrel szolgáltatás alapú finanszírozási rendszerre térjen át.

A speciális szükségletű gyermekek nevelőotthoni szegregációja

A speciális vagy különleges ellátási igényűnek minősített gyermekek számára jelenleg külön gyermekotthonokat tartanak fenn, igaz, nem minden ilyen minősítésű gyermek kerül speciális vagy különleges otthonba.¹⁹² A jelenlegi szabályozás szerint egy fogyatékosnak minősített gyermek több mint egy főnek számít, ha „normál” gyermekotthonban él, amikor a férőhelyeket számítják.¹⁹³ Ennek következtében – a fókuszcsoportos beszélgetéseken résztvevő szakemberek véleménye szerint – igyekeznek megszabadulni a speciális szükségletű gyermekektől, és megpróbálják őket áthelyezni speciális vagy különleges gyermekotthonokba. Az áthelyezés mögött gyakorta az áll, hogy kevés a gyermekotthonokban a férőhely, ám minden gyermeket el kell helyezni. Az egyik fókuszcsoportos beszélgetésen egy szakember így fogalmazott:

„Egy SNI két gyerek helyét foglalja el. Ki vagyunk centizve férőhelyekkel. Meg kell fontolnunk azt, ha a speciális gyermekotthonban van hely, és van egy normál gyermekotthonban egy SNI gyerek, aki két helyet foglal el, akkor sajnos rá vagyunk kényszerítve arra, hogy az a gyermek a speciális gyermekotthonba menjen, mert ha bekerül egy normál igényű gyerek, az nem mehet a speciálisba. Akkor az integráció itt teljes mértékben csorbát szenved, nem működik”.¹⁹⁴

Mivel a roma származású gyermekek aránya a különleges ellátási igényűvé minősített gyermekek körében kiugróan magas, a roma gyermekek nagy valószínűséggel szegregáltak a gyermekotthoni rendszeren belül is. Ezt a tényt az ERRC 2007-es kutatása során is tapasztalta. További szegregációt eredményez az is, hogy egyes megyékben a speciális szükségletű gyermekeknek fenntartott gyermekotthonok egy területen helyezkednek el. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében például régiók szerint vannak felosztva a gyermekotthonok,

¹⁹² ERRC interjú a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat egy referensével. Miskolc, 2007. július.

¹⁹³ A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet 128/A. §. Online elérhető: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99800015.NM (letöltés ideje: 2007. október 27.).

¹⁹⁴ Egy gyámi gondozói tanácsadó véleménye. Közép-Dunántúl, 2007. június.

és a speciális szükségletű gyermekeknek fenntartott otthonok többsége egy régióban található, közel a szlovák határhoz, a megye legészakibb és egyben legszegényebb területén.¹⁹⁵

Végül pedig egyes gyermekotthonokban, melyek értelmi fogyatékosokat tanító eltérő tantervű iskolákhoz kötődnek, nagy számban élnek fogyatékosnak minősített gyermekek. Mivel a sajátos nevelési igényűvé vagy értelmi fogyatékosná minősített gyermekek körében a roma származású gyermekek felülreprezentáltak, ezekben a különleges ellátási igényű gyermekeknek fenntartott gyermekotthonokban is kiugróan magas a roma származású gyermekek aránya.

¹⁹⁵ ERRC interjú a Területi Gyermekvédelmi Szakszolgálat egy referensével. Nagybarca, 2007. július.

7. JÓ GYAKORLATOK MÁS ORSZÁGOKBAN

Általánosságban megállapítható, hogy Angliában, az Egyesült Államokban és Kanadában az örökbefogadások folyamatában és a gyermekvédelmi rendszerben is jóval nagyobb hangsúlyt kap az etnikai, kisebbségi és vallási hovatartozás. Ezeknek az országoknak a tapasztalataiból fontos tanulságokat lehet levonni arra nézve, hogyan lehetne csökkenteni a gyermekvédelmi gondoskodásban élő roma gyermekek számát Magyarországon.

7.1 Egyesült Államok

Az Egyesült Államok örökbefogadási és gyermekvédelmi történelme, kultúrája hosszú évtizedekre nyúlik vissza. Az USA örökbefogadási történelme során végig alapkérdésként merült fel a „transracial adoption”¹⁹⁶ elfogadottsága, megengedhetősége és hatásai. Az örökbefogadók döntő hányada a többségi társadalomhoz tartozó fehér szülő, míg az örökbefogadható gyermekek körülbelül fele színes bőrű. Az 1950-es évektől kezdődően a színes bőrű, alapvetően fekete gyermekek fehér szülők általi örökbefogadása jelentős támogatottságot élvezett.¹⁹⁷ Az 1970-es évek elején azonban a Fekete Szociális Munkások Nemzeti Szövetsége (NABSW)¹⁹⁸ állásfoglalást adott ki, melyben a „transracial” örökbefogadásokat „kulturális fajirtásnak” nevezte.¹⁹⁹ Az 1990-es évek elején a szervezet valamelyest finomított állásfoglalásán, kifejtve, hogy „transracial” örökbefogadásra csak akkor legyen lehetőség, ha dokumentált bizonyíték van arra, hogy az „azonos fajú” elhelyezés (same race placement) sikertelen volt.²⁰⁰

Az amerikai jogi szabályozás igyekezett követni a társadalmi változásokat. Szövetségi szinten 1994-ben fogadták el a „Multiethnic Placement Act” (MEPA)

¹⁹⁶ A fogalom magyar fordítása némileg félrevezető és érthetetlen lenne. A kifejezést elsődlegesen azon jelenség leírására alkalmazzák, amikor egy bizonyos „fajhoz” tartozó gyermeket más „fajhoz” tartozó családban helyeznek el. Az angol „race” kifejezés magyar fordítása a „fajon” kívül sajnos más szóval nem megoldható. Mivel egy emberi faj van, a szó használata kerülendő. A „transracial adoption” kifejezést eredetileg a fekete gyermekek fehér családok általi örökbefogadására használták, de ma már minden „faji”, etnikai, kulturális vonalat érintő örökbefogadás során is használják.

¹⁹⁷ A koreai és kínai gyermekek örökbefogadása szintén igen elterjedt volt régebben az Egyesült Államokban.

¹⁹⁸ National Association of Black Social Workers.

¹⁹⁹ Lásd: <http://www.nabsw.org/mserver/PreservingFamilies.aspx?menuContext=757> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

²⁰⁰ McManus, Maureen. Issues in Transracial Adoption [„Transracial” örökbefogadás]. Online elérhető: <http://userpages.umbc.edu/~mmcman1/> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

(Multietnikai elhelyezési törvény) elnevezésű törvényt, melyet 1996-ban „Inter-Ethnic Adoption Provisions” (MEPA-IEP) (Etnikumok közötti örökbefogadási rendelkezések) néven módosítottak. A MEPA-IEP megalkotására a színes bőrű gyermekek örökbefogadása esetén tapasztalt hosszú várakozási idő és a „transracial” örökbefogadások során tapasztalt más problémák következtében került sor, azzal a céllal, hogy elősegítsék a rendszerben tartósan „bennragadt” gyermekek elhelyezését.²⁰¹ A MEPA kimondja, hogy az örökbefogadás során a gyermeket „faji”, etnikai okokra való hivatkozással diszkriminálni nem lehet, továbbá:

- egy gyermek örökbefogadását kizárólag „faji”, etnikai vagy nemzetiségi származására való hivatkozással nem lehet megtagadni vagy késleltetni; és
- az örökbefogadási szolgálatoknak figyelembe kell venniük a gyermek kulturális, etnikai vagy „faji” származását és azt, hogy az ebből adódó hatásokat az örökbefogadó és nevelőszülői családok képesek lesznek-e kezelni.

A MEPA célja az volt, hogy „a gyermekek számára olyan örökbefogadó és nevelőszülői családokat találjanak, melyek az elhelyezésre váró gyermekek szükségleteinek megfelelnek”. Ennek érdekében a MEPA-IEP:²⁰²

- Megtiltotta az örökbefogadó és nevelőszülői családok felkutatásával foglalkozó, szövetségi támogatásban részesülő államoknak és szervezeteknek, hogy a gyermek örökbeadását vagy nevelőszülőknél történő elhelyezését az örökbefogadó vagy nevelőszülői családok „faji”, etnikai vagy nemzetiségi származására történő hivatkozással késleltesse vagy megtagadja.
- Megtiltotta, hogy bármely állam vagy szervezet akár a leendő szülő, akár a gyermek „faji”, etnikai vagy nemzetiségi származására hivatkozva megtagadhassa a gyermek örökbeadását vagy nevelőszülőknél történő elhelyezését.
- A szövetségi támogatás további folyósításának feltételeként kötelez minden államot olyan örökbefogadó és nevelőszülői családok

²⁰¹ A MEPA-IEP az indián gyermekekre nem alkalmazható. Ezeknek a gyermekeknek az esetében főszabályként az Indian Child Welfare Act (1978) alkalmazandó, mely kimondja, hogy az indián ősoktól származó gyermekek „csak az indián kultúrának megfelelő örökbefogadó családokhoz, vagy nevelőszülőkhöz helyezhetők”.

²⁰² Hollinger, Professor Joan Heifetz. 1998. A Guide to The Multiethnic Placement Act of 1994 As Amended by the Interethnic Adoption Provisions of 1996 [Útmutató az 1994-es MEPA és az 1996-os módosított MEPA-IEP törvényhez]. Angol nyelven online megtalálható: <http://www.acf.hhs.gov/programs/cb/pubs/mepa94/index.htm> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

felkutatására, akik az örökbefogadásra vagy nevelőszülői elhelyezésre váró gyermekek „faji” és etnikai összetételét tükrözik.

7.2 Kanada

Kanadában a gyermekvédelmi szolgáltatások a tartományok hatáskörébe tartoznak. A magyar szabályozás szempontjából érdemes Ontario tartomány gyakorlatát megvizsgálni. 1999 májusában Ontario lényegesen módosította a gyermekvédelemmel kapcsolatos szabályozást. A törvénymódosítás 2000. március 31-én lépett hatályba. A módosított „A gyermekek és a családok ellátásáról” szóló törvény (Child and Family Services Act) világos útmutatókat fektetett le a gyermekvédelmi szakemberek számára a gyermek védelembe vétele és szakszerű elhelyezése tekintetében, valamint korlátozta a nevelésbe vett gyermekek szüleinek láthatási jogát oly módon, hogy ez utóbbit csak akkor engedélyezik, ha ez a gyermek számára előnyösnek ítéltetik.²⁰³

A törvénymódosítás fontos eleme, hogy csökkenti azt az időtartamot, melyet a gyermek tartós elhelyezését megelőzően, átmeneti nevelésben tölthet el. A törvény módosítása előtt ez az időtartam 24 egymást követő hónapot is elérhetett, és minden alkalommal, amikor a gyermek a rendszert elhagyta majd visszakerült, újraindult az időszámítás. Az új szabályozás szerint a 6 éven aluli gyermekek esetében az átmeneti nevelésben eltölthető időtartam mindösszesen legfeljebb 12 hónapot érhet el. Minden 6 évnél idősebb gyermek esetében pedig az összesített átmeneti nevelésben töltött idő maximum 24 hónap lehet, amely időtartam nem meghosszabbítható.

A törvénymódosítás útmutatót biztosított a bíróságok számára is annak érdekében, hogy a szülői láthatási jog megszüntetésére vagy visszaállítására vonatkozó bírósági határozatok a gyermek legjobb érdekét vegyék figyelembe. A módosított törvény kimondja, hogy mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a gyermekek, különösen a 6 éven aluli gyermekek körülményeik tartós rendezése érdekében családi környezetükbe mihamarabb visszakerülhessenek, vagy pedig örökbefogadhatóvá válhassanak.

²⁰³ Adoption.com. 2000. Reports spur changes in Ontario's child protection laws [Jelentések okozta változások Ontario gyermekvédelmi szabályozásában]. Online megtalálható: <http://library.adoption.com/child-welfare/reports-spur-changes-in-ontarios-child-protection-law/article/5527/1.html> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

7.3 Anglia

Az 1997-ben megújult hazai gyermekvédelmi rendszer az akkori angol gyermekvédelmi rendszer mintájára készült. Az új angol örökbefogadási törvény (Adoption and Children Act) 2002-ben készült el és teljes terjedelmében 2005. december 30-án lépett hatályba.²⁰⁴ Az új törvény megszületését elsősorban az a felismerés motiválta, hogy az angol gyermekvédelmi gondoskodásban élő körülbelül hatvanezer gyermek közül évente mindössze körülbelül háromezret fogadnak örökbe. A kormányzat célja egy gyorsabb és hatékonyabb örökbefogadási rendszer kialakítása volt. Angliában már régen felismerték, hogy a támogatásra szoruló gyermekek közt a fekete vagy más etnikai kisebbséghez tartozó gyermekek felülreprezentáltak,²⁰⁵ továbbá jelentős hányaduk valamely fogyatékossgal is él. A lehetséges örökbefogadók által érzékelt problémák és nehézségek miatt ezeknek a gyermekeknek a jövőbeli sorsa és fejlődése bizonytalan.

Az új angol örökbefogadási törvény e tényekre figyelemmel speciális támogatási rendszert vezetett be annak érdekében, hogy minél inkább ösztönözzék e gyermekek örökbefogadását is. A rendszer jelenleg minden olyan szakmai és anyagi segítséget biztosít az örökbefogadóknak, amire a gyermekek speciális igényei miatt szükségük lehet.²⁰⁶

Az angol Nemzeti Örökbefogadási Szabvány (National Adoption Standards for England) kidolgozásának egyik legfőbb mozgatórugója annak biztosítása volt, hogy a gyermek legjobb érdeke érvényesüljön az örökbefogadás során. A szabvány deklarálja, hogy mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a gyermek olyan családba kerülhessen, amely etnikai származásának, kulturális háttérének, vallásának és anyanyelvének alapvetően megfelel. Az örökbefogadással foglalkozó szervezetek és ügynökségek feladata olyan stratégiák kidolgozása, melyek segítségével minél több új örökbefogadó „toborozható”, különös tekintettel a különböző kisebbségi származású és kulturális háttérű családokra.²⁰⁷ Az amerikai rendszerhez hasonlóan meghatározott időkerethez kötött a gyermek háttérének megfelelő örökbefogadó

²⁰⁴ Online megtalálható: <http://www.opsi.gov.uk/acts/acts2002/20020038.htm> (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

²⁰⁵ Department for Education and Skills. The Children Act Report 2002 [Oktatási, nevelési és készségfejlesztési osztály. Beszámoló a 2002-es Gyermekvédelmi törvény hatásáról]. Online megtalálható: <http://www.dfes.gov.uk/publications/childrenactreport/docs/DfES-Childrens%20Act.pdf> (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

²⁰⁶ Lásd: <http://www.nagalro.com/docs/Seen> (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

²⁰⁷ Department of Health [Egészségügyi osztály]. 2001. National Adoption Standards for England [Nemzeti Örökbefogadási Szabvány]. Online megtalálható: http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Publications/PublicationsPolicyAndGuidance/DH_4006621 (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

családok felkutatása, hogy csupán ezen ok miatt a gyermek örökbefogadása ne szenvedjen késedelmet. Ennek fényében szükség van a gyermek etnikai származására vonatkozó adatok gyűjtésére és kezelésére.

8. CSELEKVÉSI JAVASLATOK A MAGYAR KORMÁNY RÉSZÉRE

Számos magyar gyermekvédelmi szakemberrel való beszélgetés és egy, a roma gyermekek helyzetét a magyar gyermekvédelemben felmérő kutatás alapján az ERRC sürgeti a magyar kormányt az alábbi javaslatok elfogadására. Az ERRC célja az, hogy ezek a cselekvési javaslatok minden érintett szereplő számára útmutatóul szolgáljanak arra nézve, hogy a roma gyermekek a magyar gyermekvédelmi ellátásban a nem-roma származású gyermekekkel egyenlő bánásmódban részesüljenek, és helyzetük egyenlővé váljon.

8.1 A gyermekvédelem rendszerére vonatkozó reformok

Jogi és közpolitikai reformok:

1. Módosítsák a Gyermekvédelmi törvényt oly módon, hogy bírósági döntés adhasson csak felhatalmazást arra, hogy gyermekeket átmeneti nevelésbe vegyenek.
 - A kormány gondoskodjon a bírák ilyen irányú, megfelelő képzéséről.
2. Módosítsák a Gyermekvédelmi törvény adatvédelmi rendelkezéseit oly módon, hogy a gyermekvédelmi hatóságok jogosultak legyenek a gyermek, illetve a család etnikai származására vonatkozó adatainak célhoz kötött kezelésére a gyermek elhelyezése és a neveléssel kapcsolatos döntések meghozatala során annak érdekében, hogy a gyermek legjobb érdeke és a gyermek teljes körű fejlődése biztosítva legyen. Dolgozzák ki az adatkezelés részletes szabályait az adatvédelmi törvénynek megfelelően.
3. Harmonizálják a Gyermekvédelmi törvényt és más magyar törvényekben az azonos vagy hasonló körülményekre, illetve feltételekre használt különböző kifejezéseket és kategóriákat, hogy ezáltal kevesebb legyen a félreértés, és biztosítható legyen az egymástól független struktúrák fennakadásmentes és egymást kiegészítő működése. Konkrétan:
 - Harmonizálják a Köznevelési törvényt, illetve a magyar gyermekvédelmi szakellátásnak a tanulási nehézségekkel küzdő és fogyatékkal élő gyermekekre vonatkozó kifejezéseit és osztályozási rendszereit.
 - Harmonizálják a Gyermekvédelmi törvényt és a Házasságról, családról és gyámságról szóló törvényt (Családjogi törvény) által a veszélyeztetettségre használt definíciókat.

4. A magyar Gyermekvédelmi törvény tartalmazzon világos, három évnél nem hosszabb időkorlátot arra nézve, hogy a családjukból kiemelt gyermekek mennyi ideig tarthatók átmeneti nevelésben.
5. Ratifikálják az Emberi Jogok Európai Egyezményéhez kapcsolódó 12-ik Kiegészítő Jegyzőkönyvet. Ratifikálják az 1996-os Módosított Európai Szociális Kartát és főként annak 17-ik cikkét a „gyermekek és fiatalok szociális, jogi és gazdasági védelemhez való jogáról”. Szintén ratifikálják az 1995-ös (a Szociális Kartához tartozó) Kiegészítő Jegyzőkönyvet, mely a kollektív panaszemelés rendszeréről intézkedik.
6. Módosítsák a Családjogi törvény 57-ik paragrafusát oly módon, hogy megszűnjön a lehetősége annak, hogy az örökbefogadó szülők felbonthatják az örökbefogadást. Az örökbefogadó szülők ugyanolyan feltételekkel vehessék igénybe a gyermekvédelmi szakszolgálatot, mint a vér szerinti szülők.
7. Módosítsák a Családjogi törvény úgy, hogy az előírjon egy pontosan behatárolt időszakot, mely a gyermek szükségleteinek megfelelő, és ahol szükséges, a gyermek etnikai és egyéb háttérét is figyelembe vevő örökbefogadó szülők felkutatására szolgál. Az időszak tartamának meghatározása biztosítaná, hogy az örökbefogadás ne húzódjon el kizárólag emiatt. Ezen túlmenően dolgozzanak ki egy számonkérhető feladatlistát, amely tartalmazza az örökbefogadási folyamat során a gyermekvédelmi szakemberek által elvégzendő lépéseket.
8. Módosítsák a lakhatással és kilakoltatással összefüggő jogszabályokat a Gyermekvédelmi törvény 7. paragrafusával összhangban oly módon, hogy kilakoltatás következtében fennálló hajléktalanság miatt ne lehessen gyermekeket családjukból kiemelni.
9. Módosítsák az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényt oly módon, hogy méretétől függetlenül *minden* költségvetési szerv és többségi állami tulajdonban álló jogi személy köteles legyen esélyegyenlőségi tervet készíteni. Elő kell írni, hogy a közszférában a munkahelyeken az alkalmazottak összetétele etnikai alapon kiegyensúlyozott legyen. Ennek elérése érdekében minden költségvetési szerv és többségi állami tulajdonban álló jogi személy számára írja elő a törvény, hogy alkalmazottainak összetételét etnikai szempontból felülvizsgálja, monitorozza, ennek eredményét feljegyezze és évente az Egyenlő Bánásmód Hatóságnak felülvizsgálat céljából továbbítsa. Az Egyenlő Bánásmód Hatóság legyen felhatalmazva az esélyegyenlőségi tervek és a megküldött adatok tartalmi felülvizsgálatára. Az esélyegyenlőségi tervekhez készüljenek módszertani útmutatók, valamint biztosítsanak forrásokat a kidolgozásuk támogatásához.

- A magyar kormány ösztönözze azt is, hogy minden magáncég vezessen be és alkalmazzon esélyegyenlőségi intézkedéseket, és növelje roma származású munkatársainak számát; valamint biztosítsa az ehhez szükséges forrásokat is.
10. Építsék be a roma szempontrendszer minden olyan közpolitikába, programba, és célkitűzésbe, mely a roma gyermekek helyzetével kapcsolatos a gyermekvédelmi rendszerben (mainstreaming).
 11. Készítsen a magyar kormány az etnikai, nemi és más releváns tényezők szerint lebontott adatok alapján helyi viszonyokat figyelembe vevő közösségfejlesztő programokat annak érdekében, hogy csökkenjen a szélsőséges szegénységtől és más veszélyektől fenyegetett családok és gyermekek száma, valamint a roma gyermekek felülreprezentáltsága a védelemben vett és a szakellátásban élő gyermekek között.
 12. Viszonyítási pontokat, indikátorokat, illetve ellenőrzési és értékelési rendszereket kell kidolgozni az intézkedések és programok eredményeinek és kudarcainak mérésére, valamint annak megállapítására, hogy szükséges-e módosítani azokat, annak érdekében, hogy ne fordulhasson elő az, hogy roma gyermekeket kizárólag anyagi okok miatt választanak el családjuktól.
 13. Hozza létre a kormány a gyermekek jogaival foglalkozó országgyűlési biztos posztját.

A gyermekvédelem rendszerét érintő átalakítások:

1. A gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás egyetlen, átfogó, a családokat és gyermekeket szolgáló gyermekvédelmi rendszerre kell egyesülnön.
2. A családból való kiemelésre történő javaslat egy önkormányzatoktól független, szakmai hatóság feladatkörébe tartozzon, amely kizárólag szakmai alapon és a gyermek legjobb érdekét szem előtt tartva terjeszt elő javaslatot a családból való kiemelésre.
3. Meg kell szüntetni a gyermekotthoni rendszer régiók szerinti megosztottságát, mely néhány esetben egy-egy régióba gyűjti a „különleges” vagy „speciális” gyermekotthonokat és így az oda utalt gyermekeket.
4. A gyermekotthoni intézményi ellátórendszer képessé kell tenni arra, hogy a gyermekek eltérő egyéni szükségleteire képes legyen szolgáltatásokkal, integrált környezetben reagálni és szűnjön meg a különleges és speciális nevelési igényű gyermekek ellátási és iskolai szegregációja.

5. Vonják be a civil szervezeteket a gyermekvédelmi szolgáltatások ellátásába és munkájukat megfelelően finanszírozzák.
6. Erősítsék meg a gyermekvédelmi szakma jog- és szakmai érdekvédelmét a célból, hogy a gyermekvédelmi szakemberek fel merjenek lépni klienseik érdekében és hatékonyan képviseljék őket, ugyanakkor ne kelljen retorziótól tartaniuk munkáltatójuk felől.

Költségvetési szempontok:

1. A gyermekjóléti alapellátásban át kell térni a normatív alapú finanszírozásról a szolgáltatás-alapú, céltámogatású finanszírozási rendszerre, hogy így a megfelelő színvonalú ellátás biztosítható legyen.
2. A magyar gyermekvédelmi rendszer erőfeszítéseit és pénzeszközeit elsősorban az alapellátás szintjén történő megelőzésre kell fordítani, a jelenlegi gyermekvédelmi szakellátásra való fókuszálás helyett. Ezt kell tükröznie a felhasználható emberi, pénzügyi és programalakítási források megosztásának is a célból, hogy csökkenjen a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek száma Magyarországon.
3. A kormány vezessen be egy olyan finanszírozási rendszert, melyben a gyermekvédelmi szakellátás költségeit a megyei és a helyi önkormányzatok megosztva viselik, és ezáltal, valamint megfelelő monitorozással és szakmai felügyelettel biztosítsa, hogy anyagi megfontolások ne befolyásolják a gyermek családból való kiemeléséről hozott döntést, illetve az arra tett javaslatot.
4. A gyermekvédelmi szakellátás finanszírozása legyen differenciált, figyelembe véve az egyes megyei önkormányzatok eltérő gazdasági helyzetét és pénzügyi forrásait.
5. A kormánynak és a megyei önkormányzatoknak havi rendszerességgel információs hírlevelet kell kiadnia a gyermekvédelemben, de legfőképpen az alapellátásban dolgozók tájékoztatása céljából. A hírlevél tájékoztatást kell nyújtson mindazokról a támogatási programokról és elérhető forrásokról, melyek segítségével a gyermekek veszélyeztetettsége csökkenthető.
6. A kormány dolgozzon ki olyan ösztönzőrendszert, melyben külön juttatásokban részesülnek azok a gyermekvédelmi szolgálatok és szervezetek, amelyek bizonyítható eredményeket értek el a megelőzés területén, azaz csökkent az ellátásukba tartozó azon gyermekek száma, akik ideiglenes hatályú elhelyezés alá, átmeneti nevelésbe vagy tartós nevelésbe kerültek, illetve szükséges, hogy kerüljenek.

Diszkrimináció-mentesség, egyenlő bánásmód, és a romák részvétele:

1. Minden gyermekvédelmi dolgozó számára kötelezővé kell tenni antidiszkriminációs és esélyegyenlőségi képzésen való részvételt. A kormány által fejezze ki, hogy valóban támogatja az antidiszkrimináció és az egyenlő bánásmód elvét, hogy az antidiszkriminációs és az esélyegyenlőségi képzést beépíti a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek kötelező továbbképzésébe. Az antidiszkriminációs és az esélyegyenlőségi képzésen való részvétel költségeit teljes egészében a kormánynak kell fedeznie, hogy a gyermekvédelmi rendszer minden dolgozójának részvétele biztosítható legyen.
2. A szociális munkások és más, a gyermekvédelmi rendszerben dolgozó szakemberek képzéséhez használt főiskolai és egyetemi tantervet úgy kell átalakítani, hogy tartalmazzon antidiszkriminációra és esélyegyenlőségre vonatkozó elemeket.
3. Azok a gyermekvédelmi dolgozók, akik bizonyíthatóan diszkriminatív módon végzik munkájukat, legyenek felelősségre vonhatóak, és induljon ellenük fegyelmi eljárás. Működő panaszmechanizmusokat kell kialakítani és ezek nem tarthatók a rendszeren belül. Mind a gyermekeket, mind pedig a felnőtteket tájékoztatni kell jogaikról és támogatni abban, hogy panaszt tehessenek, ha diszkriminatív magatartás gyanúja lép fel.
4. Dolgozzanak ki és léptessenek életbe különleges intézkedéseket a magyar gyermekvédelmi rendszerben alkalmazott roma szakemberek számának növelésére, különös tekintettel a kisebb városokra és falvakra, hogy ezáltal biztosítható legyen a romák egyenlő képviselője a gyermekvédelmi rendszeren belül.
5. Külön figyelmet kell szentelni annak, hogy roma munkatársak szakmai pozíciókat is betöltsenek a gyermekvédelmi ellátásban. Komoly erőfeszítéseket kell tenni annak érdekében, hogy a jelenleg alkalmazott roma szakemberek továbbképzéseken vegyenek részt és menedzsment pozíciókba is bekerülhessenek, ezáltal biztosítva részvételüket a döntéshozatalban.
6. Szükségszerű az etnikai alapon lebontott adatok célhoz kötött módon történő gyűjtése és kezelése. Ez magában foglalja azoknak a már rendelkezésre álló, etnikai származásra vonatkozó, a szülő vagy a gyermek nyilatkozatán alapuló adatoknak a felhasználását, melyeket az átmeneti nevelésbe vételnél kitöltött adatlapok, illetve a gyermekvédelmi gondoskodás során készített egyéni fejlődésre vonatkozó adatlapok tartalmaznak.
7. A magyar kormány érthető formában tájékoztassa a szülőket és gyermekeket az etnikai származásról történő nyilatkozattétel önkéntes

voltáról, az információ felhasználásának lehetséges formáiról, és a gyermekvédelmi intézkedések során a család és a gyermek szempontjából az etnikai származás deklarációjából származó előnyökről.

8. A gyermekvédelemben dolgozóknak figyelmet kell fordítaniuk arra, hogy ezt az információt minden szülőnek és gyermeknek átadják, és hogy az információt a szülők és gyermekek fontolóra vegyék.
9. Különösen fontosak a munkavállalás, a roma származású felnőttek és gyermekek szakképzése és oktatása, valamint az egészségügyi ellátáshoz és a megfelelő lakhatáshoz való hozzájárítás terén hozott különleges intézkedések a célból, hogy a gyermek veszélyeztetettsége és kiemelése megelőzhető legyen. Az ezen a területen kialakított programoknak figyelembe kell venniük az etnikai alapú diszkriminációt és az ebből fakadó hátrányokat.
 - A romák munkához juttatásának elősegítése érdekében a kormány következetesen dolgozzon ki hosszútávú, a munkavállalási lehetőségeket szem előtt tartó oktatási és szakképzési programokat roma felnőttek számára.
 - A kormány dolgozzon ki hatékony programokat, például működőképes hitelprogramokat és dolgozzon ki mikrohitel-programokat, melyek azon embereket segítenék vállalkozás elindításában, akik pénzügyi garanciák híján más módon nem jutnak hozzá hitelhez.
10. A magyar kormány nyílt és átlátható módon vizsgálja felül és módosítsa a roma kisebbséghez fűződő viszonyát és az e kisebbséghez kapcsolódó ügyek kezelését. Az etnikai hovatartozás szerves része az emberi létnek és ennek megfelelően kezelendő minden törvény és közpolitika által, illetve ezek végrehajtása esetén. A közhivatalnokoknak nem szabad többé elriadniuk az etnikai hovatartozást érintő kérdésektől.

Rendszeres monitorozás és értékelés:

1. Történjen meg a gyermekvédelmi rendszer standardjainak teljes körű kifejlesztése és alkalmazása a jelenleg használt monitorozási technikák integrálásával és továbbfejlesztésével, beleértve a következőket:
 - Minden törvényhez és intézkedéshez készüljön végrehajtási útmutató,
 - Munkavégzési minőségi normák,
 - Részletes utasítások a veszélyeztetettség felméréséhez,
 - Útmutatók a vizsgálatok megtervezéséhez és végrehajtásához,

- Átfogó és részletes útmutatók és standardok a gyermekek szülői felügyelet alól való kiemelését érintő döntéshozatalt illetően,
 - Átfogó útmutató a különböző szintű szolgáltatások közti együttműködésre vonatkozóan,
 - Átfogó útmutató az átmeneti nevelés, az ideiglenes hatályú elhelyezés és a tartós nevelés alatt álló gyermekek ellátását illetően,
 - Útmutató az utógondozásban és utógondozói ellátásban részesülő gyermekek és fiatal felnőttek ellátására és a gyermekvédelmi rendszerből való kikerülésük idején az átmenet megkönnyítésére.
2. Hozzák létre és vezessék be az intézetekre és egyénekre vonatkozó éves értékelés rendszerét, ami magában foglalja a kötelességek ellátásának minőségi értékelését, és világos utasításokat tartalmaz a nem megfelelő munkavégzés következményeire nézve.

8.2 A roma származású gyermekek felülreprezentáltsága a szakellátásban

1. A magyar kormány dolgozza ki a veszélyeztetettség megállapításának objektív kritériumait, amelyek a szülők és a család által a gyermek fejlődése érdekében tett erőfeszítések minden aspektusát figyelembe veszik (nem csupán az anyagi szükségleteket), melynek alapján a megfelelő hatóságok objektív döntéseket tudnak hozni a gyermek családból történő kiemeléséről, illetve az arra tett javaslatról.
2. A gyermekjóléti alapellátásban dolgozó családgondozók számára világos útmutatókat (standardokat) kell adni arra nézve, hogy mikor avatkozhatnak be a család életébe, illetve hogyan tartsák tiszteletben a család méltóságát és autonómiáját, és hogyan motiválják partneri viszonyban a szülőket. Hasonlóan világos útmutatókat kell biztosítani a gyermekek és családok jólétével foglalkozó egyéb szakemberek számára is, amelyek harmonizálnak a gyermekvédelemben dolgozók számára lefektetettekkel.
3. Szervezzenek különféle képzéseket és támogató programokat szülők számára, beleértve a terhesség idejét is, annak érdekében, hogy megelőzhető legyen a gyermek kiemelése a családból.
4. Szükséges, hogy minden gyermekjóléti alapellátásban és gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó szakember antidiszkriminációs és tolerancianövelő képzéseken vegyen részt, valamint olyan képzéseken, melyek a kulturális sokféleséget tudatosítják. Az érzékenyítés ne egyszeri alkalommal, hanem folyamatosan történjen.

5. Szükséges, hogy minden gyermekjóléti alapellátásban és a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozó szakember esetmegbeszéléseken vegyen részt, melyekbe más helyen dolgozó, semleges szakembereket is bevonnak.
6. A gyermekjóléti alapellátás megfelelő finanszírozása szükséges ahhoz, hogy hatékony gyermekközpontú megelőző programokat lehessen létrehozni:
 - Növekedjen az alapellátás szintjén dolgozó szakemberek száma,
 - Csökkenjen az egy családgondozóra jutó családok és gyermekek száma, annak érdekében, hogy javuljon a megelőzés hatékonysága,
 - Főként a kisebb településeken növeljék a családok számára elérhető segítő szolgáltatásokat és szakembereket, ideértve pszichológusokat, jogászokat, és bántalmazási tanácsadókat stb. foglalkoztatását, annak érdekében, hogy javuljon a családból való kiemelés megelőzésére irányuló gyermekjóléti munka hatékonysága,
 - Legyen megfelelő tájékoztatás a helyi és országos támogatási programokról a munkavállalás, szakképzés, oktatás, lakhatás, egészségügy stb. területén.
7. A Magyarország által 1990-ben aláírt a Gyermek Jogairól szóló ENSZ egyezmény 25-ik cikkének megfelelően biztosítsák, hogy megfelelő rendszerességgel, *hatékonyan* felülvizsgálják a gyermek gondozását a szakellátásban és az elhelyezésével kapcsolatos minden körülményt, ideértve családjának helyzetét és a családnak nyújtott megfelelő támogatást.
8. A gyermekjóléti szolgálatban dolgozó családgondozók – védőnők és más szakemberek segítségével – a ma hatályos törvényeknek megfelelően valódi szükség esetén időben vegyék fel a kapcsolatot a családdal annak érdekében, hogy a lehető legkorábban foglalkozzanak a veszélyeztetettséget okozó problémákkal, és így a családból való kiemelés megelőzhető legyen. Ezen előírások be nem tartása esetén az érintett szakemberek legyenek felelősségre vonhatóak.
9. A szakellátásban és az alapellátásban dolgozó szakemberek nagyobb együttműködésére van szükség információcsere és együttes családlátogatások útján annak érdekében, hogy a gyermekvédelmi gondoskodásban lévő roma gyermekek és a családjaik közti kapcsolat fenntartása biztosított legyen.
10. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozóknak olyan légkört kell kialakítaniuk, amelyben a roma gyermekek nyíltan merik vállalni etnikai identitásukat.

11. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozóknak olyan programokat és támogatásokat kell kidolgozniuk, melyek lehetővé teszik a gyermek etnikai identitásának fejlődését.
12. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók és más intézmények, mint például az iskolák, a munkaügyi központok, az önkormányzatok lakásügyi osztályai, fokozzák együttműködésüket annak érdekében, hogy csökkentsék az otthonokban élő roma és nem-roma gyermekeket az otthonon kívül érő diszkrimináció negatív következményeit.
13. A magyar kormány biztosítsa, hogy egy család se váljon hajléktalanná kilakoltatás következményeként úgy, hogy növeli az átmeneti otthonok, valamint a szociális, és a szükséglakások számát.
14. Szükséges, hogy azon családokat, akiknek gyermekét kiemelték a családból, a gyermekvédelemben dolgozók minden információval ellássák arra nézve, hogy milyen törvényadta jogaik illetve fellebbezési lehetőségeik vannak.

8.3 Az örökbefogadás kérdése

1. A magyar kormánynak biztosítania kell, hogy az egyenlő bánásmód elve, az Egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényben lefektetetteknek megfelelően, maximálisan érvényesül az örökbefogadás folyamán.
2. A magyar kormány követelje meg a területi szakszolgálatoktól, hogy további roma örökbefogadókat és nevelőszülőket kutassanak fel Magyarországon a családoknak nyújtott különféle támogatások és ösztönzők segítségével.
3. A magyar kormánynak növelnie kell az örökbefogadás előtti felkészítő képzés követelményeit és javítania kell a felkészítés minőségén, jelentős hangsúlyt fektetve diszkrimináció-ellenes és a sokszínűség kérdéseivel foglalkozó képzésekre, az örökbefogadás gyermekközpontú megközelítésére, valamint a már örökbefogadók és az örökbe fogadni szándékozók közti találkozásokra és beszélgetésekre a felkészítés során. Különösen azon örökbefogadó családokat kell meghívni leendő örökbefogadókkal való találkozásra, melyek marginalizált helyzetű gyermekeket fogadtak örökbe, ezzel elősegítve a hátrányos helyzetű gyermekek, mint például a roma gyermekek vagy a fogyatékkal élő gyermekek örökbefogadását. Át kell tekinteni és értékelni kell azt az anyagot, mely az örökbeadásra való felkészítést szolgálja, illetve

biztosítani kell az örökbeadásra felkészítő szakemberek továbbképzését és megfelelő felkészültségét.

4. A lehetséges örökbefogadó szülőknek nyújtott megfelelő felkészítő képzést követően, annak érdekében, hogy a gyermek elhelyezése mindig a gyermek legjobb érdekét szolgálja, a magyar kormány gondoskodjon arról, hogy az örökbefogadással foglalkozó dolgozók felhatalmazást kapjanak arra, hogy tájékoztassák a lehetséges örökbefogadókat az örökbefogadásra alkalmas gyermek etnikai származásáról, képességeiről, esetleges fogyatékoságairól, egészségi állapotáról, stb.
5. Annak érdekében, hogy a gyermekek is megfelelő és informált döntést tudjanak hozni, minden gyermeket el kell látni a lehetséges örökbefogadó szülőkkel kapcsolatos hasonló információkkal, valamint tájékoztatni kell őket az örökbefogadási szándék okáról.
6. Minden gyermeket tájékoztatni kell érettségének és életkorának megfelelően az örökbefogadás menetéről, saját múltjáról és vér szerinti szüleiről, illetve az örökbefogadás esetén rendelkezésére álló támogatási formákról.
7. Ahol szükséges illetve célszerű, az örökbefogadó családokat az örökbefogadást követően mind lelki, mind pedig pénzügyi támogatással és segítséggel el kell látni, hogy meg tudjanak birkózni az örökbefogadó családokban elkerülhetetlenül felmerülő nehézségekkel.
8. A magyar kormány kötelező jelleggel kísérije figyelemmel az örökbefogadó családok helyzetét, hogy a támogatási szükségletek felmérhetőek legyenek.
9. Az örökbefogadás során eltelt idő és azoknak az örökbe fogadni szándékozó családoknak a száma, akikkel az örökbefogadható gyermekek találkoznak egyenlőnek kell lennie a roma és nem-roma gyermekek esetében. Minimálisra kell csökkenteni a gyermekek örökbefogadása során eltelt időt, valamint azoknak az örökbe fogadni szándékozó családoknak a számát, akikkel az örökbefogadható gyermekek találkoznak, hogy így az ismétlődő visszutasítás traumájától mentesüljenek.
10. A magyar kormány vezesse be a családi legendárium rendszerét a gyermekvédelmi gondoskodásban élő gyermekek számára, hogy saját gyökereik megismerésén keresztül hozzásegítse a gyermekotthonban nevelkedő gyermekeket a teljes körű fejlődéshez. A családi legendárium összeállításának minden gyermek esetében a gyermekvédelmi gondoskodásba helyezés pillanatában kell kezdődnie, és tartalmazhat történeteket, fényképeket vagy más hasonló anyagot, amit egy családban nevelkedő gyermek normális körülmények között megkapna.

11. Minden örökbefogadási és nevelőszülői központ hozzon létre olyan elhelyezési csoportokat, melyek örökbefogadókat és nevelőszülőket kutatnak fel és koordinálnak, megelőzendő azt, hogy roma gyermekek beláthatatlan ideig az otthonokban maradjanak, így orvosolva a jelenlegi eltérést a roma és a nem-roma gyermekek örökbefogadásának aránya között.

8.4 A gyermekvédelmi szakellátásban lévő roma gyermekek aránytalanul nagy mértékű értelmi fogyatékoská minősítése

1. A magyar kormány fejlesszen ki ill. adaptáljon világos és szigorú útmutatókat és eljárásokat a fogyatékoságok egyértelmű azonosításához; az alulfejlettség és a fogyatékoság közti különbségek felismeréséhez, hogy elkerülhető legyen a gyermekvédelmi gondoskodásba vett gyermekek fogyatékosként való téves besorolása.
2. A kormányzat tegyen további lépéseket a roma gyermekek indokolatlan fogyatékoská vagy sajátos nevelési igényűvé minősítésének megszüntetése érdekében.
3. Célzott, mélyreható vizsgálat keretében tárják fel a gyermekotthonokban és a nevelőszülői hálózatban elhelyezett gyermekek elfogadhatatlanul magas fogyatékoská minősítési arányának okait.
4. Készüljenek teljesítménymutatók a törvényes gyámok munkájához, melyek magukban foglalják a gyám azon kötelességét, hogy mindig a gyermek érdekét képviselje, beleértve az oktatás területét is, és hogy szükség esetén fellépjen a gyermek fogyatékosként vagy sajátos nevelési igényűként való téves besorolása ellen, örködve a vizsgálatok törvényessége és a felülvizsgálatok megtörténte felett.
5. A gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók és a nevelőszülők továbbképzésével biztosítani szükséges, hogy képesek legyenek a gyermekek oktatási érdekeinek kiemelt képviselésére.
6. A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók számára nyújtott tanodai támogatásoknál is prioritizálni kell a gyermekvédelmi gondoskodásban élő tanulók részvételét a foglalkozásokon.

9. BIBLIOGRÁFIA

9.1 Felhasznált irodalom

Adoption.com. 2000. Reports spur changes in Ontario's child protection laws [Jelentések okozta változások Ontario gyermekvédelmi törvényében]. Online megtalálható: <http://library.adoption.com/child-welfare/reports-spur-changes-in-ontarios-child-protection-law/article/5527/1.html> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

A Gyermekek Jogainak Bizottsága, 2006. március 17. A Gyermekek Jogai Bizottságának záró észrevételei: Magyarország. <http://www.szmm.gov.hu/main.php?folderID=16268> (letöltés ideje: 2007. október 27.).

Delphoi Consulting. 2004. A szegénység csapdájában. Cigányok Magyarországon - szociális-gazdasági helyzet, egészségi állapot, szociális, és egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés. Budapest.

Department for Education and Skills. The Children Act Report 2002 [Oktatási, nevelési és készségfejlesztési osztály. Beszámoló a 2002-es Gyermekvédelmi törvény hatásáról]. Online megtalálható: <http://www.dfes.gov.uk/publications/childrenactreport/docs/DfES-Childrens%20Act.pdf> (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

Department of Health [Egészségügyi osztály]. 2001. National Adoption Standards for England [Nemzeti Örökbefogadási Szabvány]. Online megtalálható: http://www.dh.gov.uk/en/Publicationsandstatistics/Publications/PublicationsPolicyAndGuidance/DH_4006621 (letöltés ideje: 2007. szeptember 27.).

ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottsága. 2007. május 22. A Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának záró következtetései: Magyarország. Online megtalálható angol nyelven: http://www.ohchr.org/english/bodies/cescr/docs/e_c12_hun_co3.doc (letöltés ideje: 2007. október 30.).

Európai Roma Jogok Központja. 2005. Stigma: Szegregált roma oktatás Közép- és Kelet-Európában. Online megtalálható: <http://www.errc.org/db/01/87/m00000187.pdf> (letöltés ideje: 2007. szeptember 16.).

Hodkin, Rachel and Peter Newell. 2002. Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child [Kézikönyv a Gyermek jogairól szóló egyezmény végrehajtásáról]. UNICEF: New York.

Hollinger, Professor Joan Heifetz. 1998. A Guide to The Multiethnic Placement Act of 1994 As Amended by the Interethnic Adoption Provisions of 1996

[Útmutató az 1994-es MEPA és az 1996-os módosított MEPA-IEP törvényhez]. Angol nyelven online megtalálható: <http://www.acf.hhs.gov/programs/cb/pubs/mepa94/index.htm> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella. 2003. A magyarországi cigányság, 1971 – 2003. Online elérhető: http://www.mtaki.hu/kiadvanyok/kemeny_janky_lengyel_moi_ciganysag_main.html (letöltés ideje: 2007. szeptember 15.).

McManus, Maureen. Issues in Transracial Adoption [„Transracial” örökbefogadás]. Online elérhető: <http://userpages.umbc.edu/~mmcman1/> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

National Association of Black Social Workers. Preserving Families of African Ancestry [Fekete Szociális Munkások Nemzeti Szövetsége. Az afrikai őstől származó családok megőrzése]. Online elérhető: <http://www.nabsw.org/mserver/PreservingFamilies.aspx?menuContext=757> (letöltés ideje: 2007. szeptember 26.).

Neményi Mária és Messing Vera. 2007. Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kapocs 28, VI. évf. 1. szám, 2-19. oldal.

Roma Education Fund [Roma Oktatási Alap]. 2006. Advancing Education of Roma in Hungary: Country Assessment and the Roma Education Fund’s Strategic Direction. [A romák oktatásának előmozdítása Magyarországon: Országjelentés és a Roma Oktatási Alap stratégiai irányvonala], Budapest. Angolul elérhető: <http://romaeducationfund.hu/> (letöltés ideje: 2007. szeptember 17.).

United Nations Development Program [ENSZ Fejlesztési Program]. 2002. Avoiding the Dependency Trap [A függőségi csapda elkerülése]. Pozsony.

9.2 Idézett törvények és rendeletek

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 1949. évi XX. törvény

A házasságról, a családról és a gyámságról szóló 1952. évi IV. törvény

A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény

1991. évi LXIV. törvény a Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről

A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény

A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény

1999. évi XXXIV. törvény az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségek Védelméről szóló, Strasbourgban, 1995. február 1-én kelt keretegyezményének kihirdetéséről

Az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló 2003. évi CXXV. törvény

A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működésük feltételeiről szóló 15/1998. (IV. 30.) NM rendelet

A gyámhatóságok, a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok, a gyermekjóléti szolgálatok és a személyes gondoskodást nyújtó szervek és személyek által kezelt személyes adatokról szóló 235/1997. (XII. 17.) Kormányrendelet

Adoption and Children Act [A gyermekekről és az örökbefogadásról szóló törvény] 2002. Egyesült Királyság

Child and Family Services Act [A gyermekekről és a gyermekjóléti ellátásokról szóló törvény]. Kanada

The Inter-Ethnic Adoption Provisions of 1996 [1996. évi Etnikumok közötti örökbefogadási rendelkezések]. Egyesült Államok

The Multi-Ethnic Placement Act of 1994 [1994. évi Multietnikai elhelyezési törvény]. Egyesült Államok

Fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ Egyezmény

10. FÜGGELÉK

10.1 Magyarország régióinak térképe

10.2 A fókuszcsoporthok összetétele

<i>Régiók</i>	<i>Észak-Alföld</i>	<i>Nyugat-Dunántúl</i>	<i>Közép-Magyarország</i>	<i>Közép-Dunántúl</i>	<i>Észak-Magyarország</i>	<i>Dél-Dunántúl</i>	<i>Dél-Alföld</i>
Szakértő/Intézmény							
Terrületi							
Gyermekevédelmi Szakszolgálat	4	2	6	3	6	2	4
Szociálpolitikai és Munkaiügyi Intézet			1				
Rendőrség			1			1	
Gyámhivatal		1	2				
Gyermekejóléti Szolgálat és Családsegítő Központ	4	1	1			2	1
Gyermekejogi Képvisező	1	1	1			1	1
Igazságügyi Hivatal (szociális munkás v. pártfogó felügyelő)		1	1			1	
Gyermekotthon	2		2	1		1	3
Védőnő	1	1					1
Gyógypedagógus/ Fejlesztőpedagógus	1	1		1	1		
Nevelésügyi Hálózat					1		
Óvodapedagógus						1	
Összesen:	13	8	15	5	8	9	10

10.3 A kutatás során megkeresett intézmények és szakemberek

A kutatás során az ERRC által meglátogatott intézmények és szakemberek		
Alapellátás	helység	Szake ellátás
		ellátás
<i>Borsod-Abaúj-Zemplén Megye</i>		
Kisrétvári Gyermekjóléti Intézmény Gyermekjóléti Központ	Miskolc	Befogadó központ és gyermekotthon
Alsószolca környéki Gyermekjóléti Intézményfenntartó Társulás Gondozási Központ	Tornanádaska	Gyermekotthon
Sajószentpéter Területi Szociális Központ Családsegítő és Gyermekjóléti Szolgálat	Nagybarca	Befogadó központ és gyermekotthon
Harangod Vidéki Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat (Megyaszó)	Alsószolca	Gyermekotthon
	Sajóörös	Gyermekotthon
<i>Budapest/Pest Megye</i>		
Budapesti VII. Kerületi Gyermekjóléti Szolgálat	Budapest	Befogadó központ és gyermekotthon (Kerület XV, XX, XXI)
Budapesti VIII. Kerületi Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat	Pilis	Gyermekotthon
Budapesti XV. Kerületi Gyermek- és Ifjúságvédelmi Szolgálat	Vác	Gyermekotthon
Budapest XXI. Kerületi Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat		
<i>Baranya Megye</i>		
Sellyei Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat	Pécs	Befogadó központ és gyermekotthon
Beremendi Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat (Siklosnagyszőlő)	Majs	Gyermekotthon
Pécsi Gyermekjóléti és Családsegítő Szolgálat	Sellye	Gyermekotthon
	Szigervár	Gyermekotthon

Az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) nemzetközi, közhasznú jogi szervezet, amely figyelemmel kíséri a romák emberi jogi helyzetét, és jogi védelmet nyújt ezen jogok megsértése esetén. Az ERRC harcol a romákkal szembeni előítéletek és hátrányos megkülönböztetés ellen és támogatja a velük szembeni egyenlő bánásmódot és tiszteletet. Az ERRC konzultatív státusszal bír az Európa Tanácsnál, valamint az ENSZ

Gazdasági és Szociális Tanácsánál. Az ERRC 2007-ben elnyerte a Max van der Stoep díjat a romákkal szembeni hátrányos megkülönböztetés elleni kitartó munkájáért.

A roma származású gyermekek nagymértékben felülreprezentáltak a magyar gyermekvédelmi szakellátási rendszerben. Az ERRC által meglátogatott szakellátási intézményekben a mintába került gyermekek 40 százaléka volt roma, és 18 százaléka félig roma származású; együttesen 58 százalékuk. Reális becslések szerint a magyar gyermeknépességnek mindössze 13 százalékát teszik ki a roma származású gyermekek. Ez nagyrészt a történelmi és a jelenlegi, romák ellen irányuló rasszizmusnak és diszkriminációnak, illetve a romák jelentős részének ebből következően sérülékeny gazdasági-szociális helyzetének köszönhető. Ugyanakkor a magyar gyermekvédelmi rendszer működésével kapcsolatban széles körben megfogalmazott aggodalmak is hallhatók. A kutatás során megkérdezett szakemberek például megfogalmazták azt a problémát, hogy a gyermekvédelmi rendszer jogi szabályozásában fennálló hiányosságok lehetővé teszik, hogy a gyermekvédelmi szakellátásban dolgozók és a közhivatalnokok a romák és más hátrányos helyzetű gyermekek alapvető jogait nem teljes mértékben tiszteletben tartva végezzék munkájukat. A veszélyeztetettség fogalmának tág definíciója és ebből következően széleskörű alkalmazása például ahhoz vezet, hogy anyagi okok miatt is emelnek ki családjukból gyermekeket, miközben ezt a törvény tiltja.

A jelentés bemutatja a gyermekvédelmi szakellátásban élő roma gyermekek sajátos problémáit feltáró kutatás eredményeit és a kutatás során levont következtetéseket. Emellett foglalkozik a nemzetközi gyakorlatban előforduló jó gyakorlatokkal és ezek Magyarországon való alkalmazhatóságával, illetve cselekvési javaslatokat fogalmaz meg a magyar kormány részére.

OPEN SOCIETY INSTITUTE

A jelentés az Európai Bizottság, az ERRC fő támogatója az OSI (Nyílt Társadalom Intézet), a Nemzeti Civil Alapprogram és a Sigrid Rausing Trust támogatásával készült. A jelentés tartalmáért az ERRC felelős és egyben kizárólagosan gyakorolja a szerzői jogokat.